

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»**

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ

**«ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ
ΣΟΦΑΔΩΝ»**

ΔΟΓΙΑ ΜΑΡΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΚΑΜΝΑΚΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2020

ΑΘΗΝΑ

Τριμελής επιτροπή

Χριστόφορος Σκαμνάκης, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Δέσποινα Παπαδοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρία Δόγια, 2020.

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέως.

Στη μητέρα και στη μνήμη του πατέρα

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία σηματοδοτεί την ολοκλήρωση μιας σημαντικής ακαδημαϊκής εκπαιδευτικής εμπειρίας στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον επιβλέποντα καθηγητή μου Χριστόφορο Σκαμνάκη για τη συνεχή και ουσιαστική στήριξη που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και συγγραφής της εργασίας αυτής, καθώς και για τις συζητήσεις και τους προβληματισμούς που μοιράστηκε μαζί μου, που μου άνοιγαν πάντοτε νέους δρόμους και ορίζοντες σκέψης. Η συμβολή του στο εγχείρημα αυτό υπήρξε καθοριστικής σημασίας. Ευχαριστώ επίσης τη Χριστίνα Κωνσταντινίδου, αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, για την ολόθερμη υποστήριξή της και τις γόνιμες παρατηρήσεις της κατά την παρουσίαση μιας πρωτόλειας εκδοχής της εργασίας αυτής στο πλαίσιο του Συνεδρίου-Σεμιναρίου “Ζητήματα Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες” καθώς και τον Κώστα Γκούνη, αναπληρωτή καθηγητή στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, για την κριτική του ματιά που πάντα αποτελούσε έναυσμα για βελτίωση και προβληματισμό. Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Ελευθερία Κουμαλάτσου από τη Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας και την Ασπασία Βασιλείου από το γραφείο Δημάρχου Σοφάδων για την άμεση ανταπόκρισή τους να με φέρουν σε επαφή με τους φορείς και τους εκπροσώπους τους που με βοήθησαν να συλλέξω το εμπειρικό υλικό για την εργασία αυτή, καθώς και για το χρόνο που αφιέρωσαν για να απαντήσουν στις απορίες μου. Τις ευχαριστώ πολύ. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους ανθρώπους που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα αυτή και να μοιραστούν μαζί μου την εμπειρία τους, τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στο πλαίσιο εργασίας τους και τις γνώσεις τους για όλα τα θέματα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία. Τους ευχαριστώ πολύ για το χρόνο που διέθεσαν και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν. Προφανώς, η ευθύνη για οποιαδήποτε παρανόηση βαρύνει αποκλειστικά εμένα. Στους φίλους και τα αγαπημένα πρόσωπα οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ. Κωστή και Κέλλυ σας ευχαριστώ για την υποστήριξη και για όλα όσα μοιραζόμαστε πάντα. Για όλα τα άλλα, τα πολύτιμα και τα σημαντικά, παραπέμπω στην αφιέρωση της εργασίας αυτής.

Περιεχόμενα

Ακρωνύμια και συντμήσεις	8
Βασικοί όροι και ορισμοί	10
Περίληψη	11
Abstract	13
1. Εισαγωγή	15
1.1 Ιστορικές και ιδεολογικές καταβολές του κοινωνικού κράτους.....	15
1.2 Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα.....	18
1.3 Κοινωνική πολιτική και τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα.....	21
1.4 Η ιστορική παρουσία των Ρομά στην Ευρώπη και την Ελλάδα.....	22
1.5 Η βασική υπόθεση εργασίας.....	26
2. Θεωρητικό πλαίσιο	29
2.1 Κοινωνικές αναπαραστάσεις και συγκρότηση ταυτοτήτων για τους Ρομά στον κυρίαρχο λόγο.....	29
2.2 Οι πολλαπλές εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά.....	31
2.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις και βασικές εννοιολογήσεις του κοινωνικού αποκλεισμού.....	35
2.4 Η «ανάγνωση» της κοινωνικής πολιτικής ως πεδίο κατασκευής υποκειμενικότητας και οι ιδεολογικές της προεκτάσεις.....	39
3. Πολιτικές για Ρομά	44
3.1 Ευρωπαϊκό πλαίσιο πολιτικών.....	44
3.1.1 Πολιτικές κατά των διακρίσεων.....	45
3.1.2 Η στρατηγική «Ευρώπη 2020» και η «Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού».....	47
3.1.3 Πολιτικές για Ρομά: από την προστασία στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων.....	48
3.2 Εθνικό πλαίσιο πολιτικών.....	50
3.2.1 Το ζήτημα της απόδοσης ιθαγένειας στους Έλληνες Ρομά.....	50
3.2.2 Η εθνική στρατηγική για την κοινωνική ένταξη των Ρομά.....	51
3.2.3 Η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά.....	53
3.2.4 Η Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας.....	54
3.3 Τοπικό πλαίσιο πολιτικών.....	54

3.3.1	Πολιτικές για Ρομά στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης.....	55
4.	Οι Ρομά των Σοφάδων.....	57
4.1	Οι αναπαραστάσεις των Ρομά στις τοπικές αφηγήσεις.....	57
4.2	Οι Ρομά στα όρια της πόλης: ο παλιός οικισμός Ρομά και ο οικισμός «Νέα Ζωή».....	58
4.3	Εμπόδια και διακρίσεις: ο φαύλος κύκλος του κοινωνικού αποκλεισμού.....	61
4.4	Δομές και προγράμματα για τους Ρομά στο Δήμο Σοφάδων.....	63
5.	Ζητήματα μεθοδολογίας.....	68
5.1	Η επιλογή του Δήμου Σοφάδων ως μελέτη περίπτωσης.....	68
5.2	Επιλογή των υποκειμένων της έρευνας και εισαγωγή στο ερευνητικό πεδίο...	69
5.3	Συλλογή και ανάλυση του εμπειρικού υλικού.....	70
5.4	Χρονικοί και ερευνητικοί περιορισμοί και η προσωπική εμπλοκή του ερευνητή.....	72
5.5	Ζητήματα δεοντολογίας στην έρευνα πεδίου.....	74
6.	Η εμπειρική έρευνα.....	76
6.1	Βασικά ζητήματα στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής για Ρομά σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο.....	76
6.1.1	Αφετηρίες των παρεμβάσεων.....	76
6.1.2	Προγράμματα ένταξης: αδυναμίες και αντιφάσεις.....	79
6.2	Οι φορείς των παρεμβάσεων και τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας τους.....	82
6.2.1	Η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά.....	83
6.2.2	Τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας.....	87
6.2.3	Εμπόδια στη λειτουργία των φορέων.....	89
6.3	Τοπικές κοινωνικές πολιτικές: πολιτικές ένταξης ή χωρικός αποκλεισμός;....	93
6.3.1	Ο ρόλος της αυτοδιοίκησης στις πολιτικές ένταξης των Ρομά.....	94
6.4	Η περίπτωση του Δήμου Σοφάδων.....	97
6.4.1	Κουλτούρα εξάρτησης και στρατηγικές ελέγχου.....	97
6.4.2	Ο χωρικός αποκλεισμός.....	99
6.4.3	Ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός.....	103
6.4.4	Διαχείριση των πολιτικών στέγασης στο Δήμο Σοφάδων.....	104
6.4.5	Η τοπική κοινωνία ως μοχλός πίεσης και οι πολιτικές διαχείρισης...	106
6.4.6	Οι επιπτώσεις της κρίσης.....	108
6.4.7	Το μέλλον της κοινότητας: προκλήσεις και προοπτικές.....	111
7.	Συμπεράσματα.....	116

Βιβλιογραφία.....	120
Παράρτημα.....	137
i. Οδηγός συνέντευξης.....	137
ii. Πρωτόκολλο δεοντολογίας κοινωνικής έρευνας.....	142
iii. Έντυπο συναίνεσης.....	143
iv. Δελτίο καταγραφής στοιχείων συμμετεχόντων στην έρευνα για κωδικοποίηση.....	144
v. Κωδικοποίηση συμμετεχόντων στην έρευνα.....	145
vi. Χάρτες της πόλης των Σοφάδων: Ο παλιός οικισμός Ρομά και ο οικισμός «Νέα Ζωή».....	146

Ακρωνύμια και συντμήσεις

ASA	American Sociological Association
CEC	Commission of the European Communities
CoE	Council of Europe
ECRI	European Commission against Racism and Intolerance / Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας
EU	European Union
EUROSTAT	Statistical Office of the European Communities / Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία
FEANTSA	European Federation of National Organisations Working with the Homeless
FRA	European Union Agency for Fundamental Rights (Fundamental Rights Agency) / Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
HRC	Human Rights Council
ISA	International Sociological Association
UN	United Nations
V.	Versus
ΑΜΕΑ	Άτομα με Αναπηρία
ΑΝΚΑ	Αναπτυξιακή Καρδίτσα
Βλ. / βλ.	Βλέπε / βλέπε
ΓΓΛΕ	Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης
ΔΕΗ	Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού
ΔΗΚΟΙΕΔΣ	Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση του Δήμου Σοφάδων
ΕΓ. Ρομά	Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΤ	Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΟΧ	Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
επιμ.	επιμέλεια
ΕΣΠΑ	Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Ανάπτυξης (περίοδος 2007-2013) Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (περίοδος 2014-2020)
ΕΣΥ	Εθνικό Σύστημα Υγείας
ΙΚΑ	Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων
κ.ά.	και άλλοι / και άλλων
ΚΕΑ	Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης
ΚΕΕΛΠΝΟ	Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων
ΚΕΜ	Κέντρα Ένταξης Μεταναστών
ΚΕΠ	Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών
ΚΕΠΑ	Κέντρο Πιστοποίησης Αναπηρίας

μ.Χ.	μετά Χριστόν
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
μτφρ.	μετάφραση
ΟΓΑ	Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΠΔ	Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης
ΟΤΑ	Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΠΔ	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΔΕ	Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων
ΠΕ	Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση
ΠΕΠ	Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
ΣΒΑ	Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης
ΣΕΕ	Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης / Treaty on European Union
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΥΡΙΖΑ	Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς
ΤΕ	Τεχνολογική Εκπαίδευση
ΤΕΒΑ	Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας προς τους Άπορους
ΥΠΑΙΘ	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (μετονομασία με το ΠΔ 81/2019 στις 8.06.2019)
ΥΠΕΚΑΑ	Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης
ΥΠΕΠΘ	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (για τη χρονική περίοδο 1955-2009)
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως

Βασικοί όροι και ορισμοί

Αναφορικά με τη χρήση των όρων «αντιτσιγγανισμός» και «ένταξη», η παρούσα εργασία υιοθετεί τους ορισμούς που δίνονται από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Αντιτσιγγανισμός: Ο αντιτσιγγανισμός έχει οριστεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI) του Συμβουλίου της Ευρώπης ως «μια συγκεκριμένη μορφή ρατσισμού, μια ιδεολογία που βασίζεται στη φυλετική υπεροχή, μια μορφή εξαθλίωσης και θεσμικού ρατσισμού που καλλιεργείται από ιστορικές διακρίσεις, η οποία εκφράζεται, μεταξύ άλλων, από τη βία, την εκμετάλλευση, το στιγματισμό και το πιο εμφανές είδος διακρίσεων» (FRA, 2018: 8).

Ένταξη: Η έννοια της κοινωνικής ένταξης ορίζεται με βάση τη στρατηγική «Ευρώπη 2020» ως πρόσβαση στην εργασία, σε βασικές υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και στέγασης και ως καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.¹

---

¹ <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1284&langId=en>

Περίληψη

Οι Ρομά αποτελούν τη μεγαλύτερη εθνοτική μειονότητα στην Ευρώπη με πληθυσμό που υπολογίζεται σε δέκα με δώδεκα εκατομμύρια εκ των οποίων έξι διαμένουν σε κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανάμεσά τους και η Ελλάδα. Το ζήτημα της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των Ρομά απασχολεί ιδιαίτερα την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς, οι διακρίσεις και η περιθωριοποίηση που αντιμετωπίζουν στην πλειονότητά τους αντιτίθενται στους στόχους και τις αξίες που αποτελούν τη βάση της Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), πολλοί Ρομά στην ΕΕ διαβιώνουν όπως οι πληθυσμοί στις φτωχότερες χώρες του κόσμου. Πρωτίστως όμως, καθίσταται αντιληπτή η ύπαρξη πολλαπλών ανισοτήτων που λειτουργούν ως φαύλος κύκλος που εγκλωβίζει τους Ρομά, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη την ένταξή τους στο κοινωνικό πλαίσιο.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση των πολιτικών αναφορικά με την κοινωνική ένταξη των Ρομά, καθώς και των βασικών κατευθυντήριων γραμμών που διέπουν τις πολιτικές αυτές στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Περαιτέρω, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο τέτοιες πολιτικές υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο, καθώς και η ιδεολογία που ενυπάρχει στις πολιτικές αυτές, αλλά και αν διασφαλίζεται η συμμετοχή της ίδιας της κοινότητας Ρομά στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκε να μελετηθεί η περίπτωση του Δήμου Σοφάδων όπου υπάρχει ένας από τους μεγαλύτερους σε αριθμό οικισμούς Ρομά σε αναλογία με τον ντόπιο πληθυσμό αποτελούμενος από περίπου 2.500 άτομα. Το γεγονός αυτό καθιστά την περίπτωση των Σοφάδων εξαιρετικά ενδιαφέρουσα με όρους τοπικότητας, αναφορικά με το ζήτημα της ένταξης των Ρομά. Από το 1980 οι Ρομά είναι εγγεγραμμένοι στα Δημοτολόγια, ενώ, εμφανίζονται στην περιοχή από το 1930. Ωστόσο εξακολουθούν να ζουν «γκετοποιημένοι», εφόσον γίνονται αποδέκτες στερεοτυπικών αντιλήψεων και παραμένουν στο περιθώριο. Επιπροσθέτως, επιχειρείται η καταγραφή των αλλαγών που επήλθαν σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής σε αυτό το πλαίσιο κατά την περίοδο της κρίσης.

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας εστιάζει στο εάν οι πολιτικές ένταξης όπως εφαρμόζονται στο συγκεκριμένο πεδίο εντάσσονται σε μια ενιαία στρατηγική πολλαπλών δράσεων που αποσκοπεί στην κοινωνική ένταξη των Ρομά ή περιορίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης, ενισχύοντας τη γκετοποίηση τους.

Εν προκειμένω, η έννοια της κοινωνικής ένταξης ορίζεται με βάση τη στρατηγική «Ευρώπη 2020» ως πρόσβαση στην εργασία, σε βασικές υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και στέγασης και ως καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Η βασική υπόθεση εργασίας είναι ότι στην εφαρμογή της κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό πλαίσιο παρεμβάλλονται παράγοντες που αφορούν τόσο τις στάσεις και τις αντιλήψεις των φορέων που εμπλέκονται στην υλοποίησή της, όπως για παράδειγμα, η «ανάγνωση» των δράσεων για τους Ρομά με όρους πολιτικού κόστους, όσο και τις ιδιαίτερες συνθήκες, δυναμικές, ιεραρχίες και σχέσεις εξάρτησης και εξουσίας που διαμορφώνουν γενικότερα τους όρους συνύπαρξης της κοινότητας Ρομά με την ευρύτερη τοπική κοινωνία.

Η μέθοδος που ακολουθείται για τη συλλογή δεδομένων είναι η διεξαγωγή επαρκούς αριθμού ημι-δομημένων συνεντεύξεων με φορείς που εμπλέκονται στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής αναφορικά με την ένταξη των Ρομά σε τοπικό και κεντρικό επίπεδο. Ο οδηγός συνέντευξης αποτελείται από διαφορετικές θεματικές ενότητες που περιλαμβάνουν ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Τα επίσημα έγγραφα των πολιτικών που διέπουν τη λειτουργία των δομών και των προγραμμάτων κοινωνικής ένταξης των Ρομά, καθώς και τα κείμενα νόμων αναφορικά με την υγεία, τη στέγαση, την εκπαίδευση, την εργασία, χρησιμεύουν ως πηγή πληροφοριών για τις σχετικές πολιτικές που ακολουθούνται σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Τα αποσπάσματα των συνεντεύξεων και οι πολιτικές αναλύονται με την τεχνική της ανάλυσης λόγου σε συνδυασμό με τη θεματική ανάλυση περιεχομένου. Η κριτική μέθοδος της ανάλυσης λόγου εστιάζει στην ιδεολογία που ενυπάρχει σε επίπεδο πρακτικών και λόγου και επιτρέπει τη σύνδεσή τους με το θεωρητικό πλαίσιο. Η ανάλυση του εμπειρικού υλικού βασίζεται σε θεωρίες που εστιάζουν στη διεύρυνση του ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης σε παρεμβάσεις στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας, καθώς και σε θεωρίες γύρω από ζητήματα ένταξης, κοινωνικού αποκλεισμού και μοντέλων κοινωνικής πολιτικής.

Abstract

Title: Social Inclusion Policies for the Roma People. The Case of the Sofades Municipal District (Thessaly, Greece)

Roma people are the largest ethnic minority in Europe, amounting to a population of ten to twelve million, out of which, six million reside in the EU. The concept of the social and economic inclusion of the Roma is of particular concern, since the discrimination and the marginalization which they face in their majority, contradicts the aims and values underlying the EU. In particular, according to the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), many Roma in the EU face similar living conditions compared to those of the populations of the world's poorest countries. The existence of multiple inequalities function as a vicious circle, making it extremely difficult to include them into the social frame.

The aim of my thesis is to analyze the institutional framework regarding the social inclusion of Roma people, as well as the basic guidelines governing these policies in the wider social context. Furthermore, it investigates how such policies are implemented locally, as well as the ideology inherent in these policies, and whether the Roma community itself is involved in the decision-making process. For this reason, the Municipality of Sofades was chosen as a case study, seeing that the region contains the largest Roma settlement in proportion to the local population of 2.500 residents, making it interesting in terms of locality and integration. Even though they have been located in the area since 1930, they have only been included in the Registries in 1980. They are however, still “ghettoized” and remain marginalized as they accept stereotypical perceptions.

The main point of research of this paper focuses on whether inclusion policies are part of a multi-action strategy aimed at the social inclusion of Roma or reduce the level of management by enhancing their ghettoization. In this context, the concept of social inclusion is defined -based on Europe's 2020 strategy- as work accessibility, basic health services, education, housing services and, to combat poverty and social exclusion. Local social policy implementation involves factors that affect both the attitudes and perceptions of the local authorities involved in its implementation such as particular conditions, dynamics, hierarchies based on power and dependence that generally shape the conditions of the coexistence of the Roma community within the wider local community.

The method used for data collection consists of a sufficient number of semi-structured interviews with bodies involved with social policy programs for Roma inclusion at a local and central level. The interview guideline will consist of different thematic sections including open-ended questions. Official state documents such as legislative decrees for Roma social inclusion and programs regarding health, education, work, and housing serve as a source of information on the relevant European policies pursued by the Greek State and the local government. Excerpts from the interviews and the institutional context are analyzed using discourse analysis techniques in combination with thematic content analysis. The critical method of discourse analysis is particularly appropriate to reveal the ideological consequences of the policies under consideration. The theoretical background is informed by theories that stress the role of the local government in the field of social policy and social protection. Furthermore, the concept of inclusion figures prominently in the interpretation of practices followed by stakeholders working with Roma.

1. Εισαγωγή

1.1 Ιστορικές και ιδεολογικές καταβολές του κοινωνικού κράτους

Ο Διαφωτισμός σηματοδοτεί μια περίοδο σημαντικών αλλαγών στην ανθρώπινη σκέψη και το χώρο των επιστημών, εγκαθιδρύοντας δημοκρατικές δομές σκέψης και δράσης, αλλά και συστήματα γνώσης, εξουσίας και ηθικής, τα οποία χαρακτηρίζουν τη νεωτερικότητα (Foucault, 1988: 41). Ο ορισμός του Immanuel Kant για το Διαφωτισμό ως «η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του, για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος» (1971: 42), αναφέρεται ακριβώς στις αλλαγές αυτές κυρίως σε επίπεδο λόγου και τη χρήση του ως «κοινωνικής πρακτικής» (Ροζάνης, 1988: 11). Ο λόγος αυτός προσλαμβάνει κριτική διάσταση διαχωρίζοντας την αλήθεια από τη γνώση, διαφοροποιείται σε δημόσιο και ιδιωτικό ανάλογα με το χώρο στον οποίο εκφέρεται και υποβάλλει κάθε τι σε έλεγχο, αναζητώντας μορφές ορθολογικότητας (Foucault, 1988: 21-2, 36, 40).

Στη νεωτερικότητα λοιπόν, παρατηρείται έκδηλη η τάση για διαίρεση του χρόνου και του χώρου. Η διαίρεση αυτή στηρίζεται σε ένα ορθολογικά δομημένο σύστημα εξουσίας που αποσκοπεί στην υλική και συμβολική αναπαραγωγή και ανασυγκρότηση του κοινωνικού χώρου (Craib, 2000: 357). Κατ' αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονται χώροι άσκησης ελέγχου που αποσκοπούν στην επιβολή πειθαρχίας στα υποκείμενα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί εν προκειμένω η δημιουργία του έθνους-κράτους, των εθνικών πολιτικών και οικονομιών, καθώς και των υποκειμένων που συγκροτούνται ως φορείς εθνικών ταυτοτήτων (Ασημάκη κ.ά., 2011: 101). Παράλληλα με τη δημιουργία του έθνους-κράτους, αρχίζουν να συγκροτούνται κοινωνικές πολιτικές και, σταδιακά, διαμορφώνεται ένα πλουραλιστικό επιστημονικό αντικείμενο με εφαρμογή σε επίπεδο δράσεων και κοινωνικών πρακτικών, εκείνο της κοινωνικής πολιτικής (Αλεξίου, 2017: 5· Βενιέρης, 2015: 11). Στο πλαίσιο αυτό, το κοινωνικό κράτος έρχεται να προτάξει ιδέες και πρακτικές αντιμετώπισης για το κοινωνικό ζήτημα της φτώχειας, με έμφαση κυρίως στις συνέπειες και όχι στα αίτια δημιουργίας του, το οποίο στις προ-νεωτερικές κοινωνίες αποτελούσε μέριμνα του εκκλησιαστικού θεσμού ή της κοινότητας και είχε αποσπασματικό χαρακτήρα (Στασινοπούλου, 1990: 23).

Οι πολιτικές κοινωνικής προστασίας με ρίζες στον 19^ο αιώνα και σαφείς αναφορές στον κλασικό φιλελευθερισμό και το λόγο περί διεύρυνσης των δικαιωμάτων, λειτουργούν ως «υπενθύμιση» των υποχρεώσεων που απορρέουν μεταξύ

των ανθρώπων που διαβιούν σε ένα οργανωμένο σύνολο, καθώς οι σχέσεις αλληλεξάρτησης που δημιουργούν, παράγουν αμοιβαιότητα που εκφράζεται μέσω της ένδειξης αλληλεγγύης (Spricker, 2004: 43-5, 81). Στο πλαίσιο αυτό η κοινωνική πολιτική καθίσταται αντιληπτή ως ένα πλέγμα πολιτικών παρεμβάσεων με στόχο την κοινωνική προστασία των πολιτών (Σακελλαρόπουλος, 2018: 21), την κάλυψη αναγκών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο (Σκαμνάκης, 2006: 22), τη διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης και ευημερίας (Βενιέρης, 2015), τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και την αναδιανομή των πόρων για την κοινωνική αναπαραγωγή (Gough, 2008).

Ο Titmuss έχει ήδη επισημάνει μια ακόμη πτυχή της κοινωνικής πολιτικής ως πεδίου πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης (1974), καθώς οι πολιτικές, ο σχεδιασμός και οι παρεμβάσεις που εκκινούν από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες επιχειρούν στην ουσία να απαντήσουν στο θεμελιώδες -για μια κοινωνία- ερώτημα για τους πληθυσμούς που διαβιούν στο «όριο» αναφορικά με το «τι πραγματικά θέλουμε να κάνουμε με τους πληθυσμούς αυτούς». Η ιδεολογία αποτελεί το σημείο εκκίνησης των πολιτικών που παράγονται στο πλαίσιο αυτό, καθώς το κοινωνικό κράτος θεμελιώνεται στους εκάστοτε λόγους, επιστημονικούς και πολιτικούς που το συνοδεύουν, οι οποίοι επί της ουσίας νομιμοποιούν την ύπαρξή του.²

Το σύγχρονο κοινωνικό κράτος εμφανίζεται μέσα από δύο σημαντικές παραδόσεις. Η πρώτη εντοπίζεται στη Γερμανία το 1880 επί Bismarck και στην ουσία αποτελεί την προσπάθεια ενός νεοϊδρυθέντος κράτους να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητά του μέσα από την εισαγωγή μέτρων προστασίας, όπως είναι οι καλύψεις κοινωνικής ασφάλισης (Gough, 2008: 113-4). Στη βάση της, η παράδοση αυτή συνδέει τις παροχές ευημερίας με την κοινωνική ασφάλιση καθώς και την αγορά εργασίας στη λογική της ανταπόδοσης (Βενιέρης, 2015: 94). Η δεύτερη παράδοση εντοπίζεται στην Αγγλία την περίοδο 1942-1943 όπου κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου ανατίθεται

---

² Ο Althusser, στη θεωρία του περί ιδεολογίας, διατυπώνει την άποψη ότι η ιδεολογία είναι δομικό στοιχείο στις κοινωνίες με ταξική διάρθρωση. Η ίδια η δομή προτάσσει την αναγκαιότητα ύπαρξης ιδεολογίας και γι' αυτό «η ιδεολογία δεν έχει ιστορία, απαντάται σε κάθε κοινωνία και σε κάθε ιστορική φάση». (Althusser, 1990: 96). Η εμφάνιση του όρου κατά την περίοδο της Γαλλικής επανάστασης, συγκαταλέγει την ιδεολογία στους όρους εκείνους που εμφανίζονται στη νεωτερικότητα. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία τόσο θεωρητικά, όσο και σε επίπεδο εφαρμογής των θεωριών που χρησιμοποιούν την ιδεολογία, εφόσον ο όρος συνδέεται με ένα σύστημα λόγων που συγκροτείται στη νεωτερικότητα (όπως είναι για παράδειγμα οι λόγοι που συγκροτούν ένα ολόκληρο πλέγμα εξουσιών) με κατεξοχήν πολιτικό αίτημα και αυτό συνεπάγεται τη θέαση της κοινωνικής πραγματικότητας από μια συγκεκριμένη οπτική σκοπιά, γεγονός που υποδηλώνει ότι η ιδεολογία ως λόγος επιφέρει και αναδύει μια σειρά από πολιτικές διακυβεύσεις (Williams, 1985: 153-7).

στον Beveridge να συντάξει ένα σχέδιο για το κράτος πρόνοιας, γνωστό ως “Beveridge Report”. Στην περίπτωση αυτή το κοινωνικό κράτος συνδέεται άμεσα με την πολιτική οργάνωση, θέτει στο επίκεντρο το συγκερασμό της ατομικής με την κοινωνική ευημερία (Βενιέρης, 2015: 95) και προσδιορίζει το αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής και τους τομείς παρέμβασης για την κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών. Η φτώχεια, ο αναλφαβητισμός, η υγεία, η ανεργία και η οκνηρία ως αδυναμία πρόσβασης στην εργασία, συγκροτούν τους βασικούς πυρήνες στους οποίους εμφανίζονται τα κοινωνικά προβλήματα (Beveridge, 1942).

Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του κοινωνικού κράτους αποτυπώνεται επίσης στις διάφορες τυπολογίες -και παραλλαγές αυτών- των θεωρητικών της κοινωνικής πολιτικής, με τις πλέον γνωστές εκείνες των Titmuss και Esping-Andersen. Συνοπτικά, η τυπολογία που προτείνει ο Titmuss για τα μοντέλα ευημερίας είναι α) το υπολειμματικό όπου το κράτος λειτουργεί ως «δίκτυ ασφαλείας» με ελάχιστη παρέμβαση, εφόσον οι ανάγκες καλύπτονται είτε από τη λειτουργία της αγοράς είτε από την οικογένεια, β) το θεσμικό-αναδιανεμητικό το οποίο παρεμβαίνει σε καθοριστικό βαθμό στην κάλυψη των αναγκών, ασκώντας κριτική παράλληλα στις αδυναμίες που απορρέουν από τη λειτουργία της αγοράς, και, γ) το μοντέλο βιομηχανικής επίτευξης-απόδοσης ευημερίας ως συγκερασμός των δύο προηγούμενων μοντέλων, εφόσον η κοινωνική πολιτική συνδέεται ευθέως με την αγορά που λειτουργεί επικουρικά (Βενιέρης, 2015: 109-0· Στασινοπούλου, 1990: 24-5· Σακελλαρόπουλος, 2018: 31).

Ο Esping-Andersen διατηρώντας μια κοινή ιδεολογική βάση για τα μοντέλα αυτά, τα μετονομάζει αντίστοιχα σε φιλελεύθερο, συντηρητικό-κορπορατιστικό και σοσιαλδημοκρατικό, συνδέει την ανάπτυξή τους με συγκεκριμένες οικονομικές παραδόσεις από διάφορες χώρες, και, κυρίως, εισάγει την οπτική της «αποεμπορευματοποίησης» των αγαθών συλλογικής κατανάλωσης ως στοιχείο διαφοροποίησης. Μεταγενέστερες τυπολογίες, όπως αυτές των Ferrera και Leibfried, προσθέτουν το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικού κράτους ως μια ξεχωριστή κατηγορία με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των χωρών του νότου (Λαλιώτη, 2018: 135).

Το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τα μοντέλα κοινωνικής πολιτικής είναι ο βαθμός παρέμβασης του κράτους στην κάλυψη αναγκών και την εξυπηρέτηση λειτουργιών. Χρειάζεται ωστόσο να επισημανθεί ότι η πορεία του κοινωνικού κράτους ουδέποτε υπήρξε γραμμική καθώς το κράτος πρόνοιας συγκροτείται και εξελίσσεται

σε συγκεκριμένο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, η ανάγνωση του οποίου φέρει στην επιφάνεια τις διαφορετικές φάσεις ανάπτυξης και ύφεσης από τις οποίες διέρχεται, τις νέες προκλήσεις και προοπτικές που αναφύονται στο πλαίσιο άσκησης κοινωνικής πολιτικής για τα σύγχρονα κράτη, καθώς και τις αλλαγές που συντελούνται σε αυτά σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, απόρροια της οικονομικής παγκοσμιοποίησης (Πετμεζίδου, 2014: 9-0). Οι προκλήσεις αυτές αμφισβητούν την εθνοκεντρική μελέτη και οπτική του κοινωνικού κράτους, δίνουν έμφαση σε ενεργητικές κοινωνικές πολιτικές και συγκεκριμένα στο ρόλο της εκπαίδευσης ως κοινωνικής επένδυσης, καθώς και σε παράγοντες όπως για παράδειγμα το φύλο και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που εμπλουτίζουν τις θεωρητικές προσεγγίσεις για το κράτος πρόνοιας, θέτοντας νέους προβληματισμούς (Πετμεζίδου, 2014: 27-9· O'Connor, 2004: 180-3).

1.2 Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, τα θεμέλια του κράτους πρόνοιας τοποθετούνται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, που χρονικά συμπίπτει με τη συγκρότηση του εθνικού κράτους. Όψεις έκτακτης παρέμβασης, ή διαφορετικά, μηχανισμοί κοινωνικής προστασίας, συγκροτούνται υπό την πίεση κάλυψης εκτάκτων αναγκών στο πλαίσιο της ευθύνης της «κοινωνικής διοίκησης» (Ανδριώτης, 2010: 118). Η πρώτη παρέμβαση κοινωνικού χαρακτήρα ξεκινά επί κυβερνήσεως Βενιζέλου το 1934 και αφορά το χώρο της εργασίας και, συγκεκριμένα, το χώρο της κοινωνικής ασφάλισης με τη δημιουργία του ΙΚΑ και συνεχίζει το 1937 με την προσπάθεια επέκτασης της ασφαλιστικής κάλυψης και σε εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα (Χατζηβασιλείου, 2010: 57· Λαλιώτη, 2018: 132). Οι παρεμβάσεις αυτές θεωρούνται ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Ωστόσο, για λόγους που σχετίζονται με ιστορικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες που καθιστούν την ελληνική περίπτωση ιδιαίτερη, παρατηρείται σημαντική καθυστέρηση στην ανάπτυξη των θεσμών κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα.

Η περίοδος της μεταπολίτευσης σηματοδοτεί μια νέα φάση για το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα, καθώς τη δεκαετία του '80 αρχίζουν να αναπτύσσονται πολιτικές κοινωνικής προστασίας κατ' αντιστοιχία με εκείνες των ευρωπαϊκών κρατών. Οι πλέον σημαντικές τομές πραγματοποιούνται στο χώρο της υγείας με την ίδρυση του ΕΣΥ και στο πεδίο της ασφαλιστικής κάλυψης του πληθυσμού με τη διεύρυνση του ΟΓΑ.

Παράλληλα, αυξάνονται οι δαπάνες που διατίθενται για πολιτικές προστασίας για την οικογένεια, τους εργαζόμενους και τα άτομα τρίτης ηλικίας, χωρίς ωστόσο η εξέλιξη της κοινωνικής προστασίας να είναι μονοσήμαντη και μονοδιάστατη, καθώς στις πολιτικές αυτές ενσωματώνονται παθογένειες και δυσλειτουργίες που χαρακτηρίζουν συλλήβδην το πολιτικό σύστημα, όπως είναι οι πελατειακές σχέσεις που παράγουν διακρίσεις, ανισότητες και σχέσεις εξουσίας, δημιουργώντας ωφελούμενους διαφορετικών ταχυτήτων (Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 96· Σκαμνάκης, 2006: 51).

Τη δεκαετία του '90, η επιρροή του ευρωπαϊκού κοινωνικού χώρου στην κοινωνική πολιτική οδηγεί στη δημιουργία ενός κοινού πλαισίου προστασίας για την εργασία και την υιοθέτησή του από τα κράτη-μέλη. Η συγκρότηση μιας ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής ως αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης αποτυπώνεται στις εθνικές πολιτικές και στην προσπάθεια σύγκλισής τους με τις ευρωπαϊκές (Σακελλαρόπουλος, 1993: 15). Για την Ελλάδα, ξεκινά μια περίοδος «εκσυγχρονισμού» και «αναδιάρθρωσης» του κοινωνικού κράτους με σημαντικές μεταρρυθμίσεις στο ΕΣΥ, το ασφαλιστικό σύστημα και την εργασία, ενώ παράλληλα με τις αλλαγές που υφίστανται στη δομή της οικογένειας και των κοινωνικών δικτύων γενικότερα, αναδιαμορφώνεται σε σημαντικό βαθμό το πεδίο κοινωνικής φροντίδας με προγράμματα όπως για παράδειγμα το «Βοήθεια στο Σπίτι» (Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 98-9). Σε πολιτικό επίπεδο, η συμμετοχή της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό κοινωνικό χώρο φαίνεται να καλλιεργεί μια κουλτούρα συναίνεσης η οποία αποτυπώνεται στην πολιτική θέση που υιοθετείται από τα κυβερνόντα κόμματα της εποχής εκείνης για συνέχεια και σταθερότητα των ευρωπαϊκών κοινωνικών πολιτικών. Έτσι, πολιτικές όπως το κατώτατο εισόδημα, η ασφάλεια στους χώρους εργασίας και η μέριμνα για τα παιδιά και τα άτομα τρίτης ηλικίας συνεχίζονται παρά την εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία (Σακελλαρόπουλος, 1993: 31).

Η ούτως ή άλλως «αναιμική» παρουσία του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα συρρικνώνεται την περίοδο της οικονομικής ύφεσης με την αναγκαστική υιοθέτηση πολιτικών λιτότητας, ενώ στο πεδίο της κοινωνικής προστασίας υιοθετείται ένα καθαρά υπολειμματικό μοντέλο κοινωνικής πολιτικής που αδυνατεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά φαινόμενα όπως είναι η ανεργία και η φτώχεια, τα οποία οξύνονται κατά την περίοδο της κρίσης. Οι περικοπές που γίνονται στις δαπάνες για την κοινωνική προστασία επηρεάζουν καταλυτικά και το σύστημα υγείας, ενώ η

αναποτελεσματική προστασία της εργασίας την καθιστά ως μη επαρκή συνθήκη για την προστασία από την φτώχεια (Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 102, 104).

Εκείνο που διαφαίνεται από τη σκιαγράφηση της μέχρι τώρα πορείας συγκρότησης, ανάπτυξης και ύφεσης που ακολουθεί η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα είναι ότι η λειτουργία του κοινωνικού κράτους επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από την πορεία της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, σε αυτή τη σχέση εξάρτησης παρεισφρέουν και άλλοι παράγοντες που δε σχετίζονται αποκλειστικά με την οικονομία, αλλά και με την ευρύτερη επίδραση που είχε η εγκατάλειψη των κεϋνσιανών δημοσιονομικών πολιτικών και η στροφή προς την απορρύθμιση που σημειώνεται μετά τη δεκαετία του '80. Πιο συγκεκριμένα, και σε συνδυασμό με την επιρροή που δέχτηκε από το χώρο της οικονομίας και τις ευρωπαϊκές κοινωνικές πολιτικές, το σύστημα κοινωνικής προστασίας παρουσιάζει ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά που ευθύνονται τόσο για τη λειτουργία του, όσο και για τα αποτελέσματα που παράγει, τηρουμένων των αναλογιών. Η κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα αφενός σχεδιάζεται και υλοποιείται σε κεντρικό επίπεδο συγκεντρωτικά, αφετέρου δεν καταφέρνει να αποτελέσει μοχλό κοινωνικής ανάπτυξης καθώς φαίνεται να λειτουργεί αναποτελεσματικά σε κρίσιμους τομείς, όπως η απασχόληση και η κοινωνική προστασία, εξαιτίας «απουσίας/ατολμίας διαρθρωτικών παρεμβάσεων» (Βενιέρης, 2003: 41).

Αυτό λοιπόν που φαίνεται να καθορίζει την κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα είναι η ύπαρξη ενός «διπλού ελλείμματος» το οποίο έγκειται αφενός στην ύπαρξη μιας αδύναμης κοινωνικής πολιτικής, καθώς το σύστημα κοινωνικής προστασίας αναπτύχθηκε με μεγάλη καθυστέρηση συγκριτικά με εκείνα των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών, αποκτώντας τα χαρακτηριστικά ενός υπολειμματικού μοντέλου, αφετέρου στην εδραίωση μιας αδύναμης αυτοδιοίκησης με περιορισμένη χρηματοδότηση, αρκετές διοικητικές και οργανωτικές δυσλειτουργίες και περιορισμένες από το συγκεντρωτικό ελληνικό κράτος αρμοδιότητες που φαίνεται να επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο (Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 112), όπως αναφέρεται και στην ενότητα που ακολουθεί.

1.3 Κοινωνική πολιτική και τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα

Η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους. Τα σύγχρονα κράτη, θέτοντας ως στόχο την καλύτερη λειτουργία των μηχανισμών διοίκησης για την ενίσχυση της συνοχής των τοπικών κοινωνιών και την περισσότερο αποτελεσματική διαχείριση των αναγκών και των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, αναπτύσσουν θεσμούς αυτοδιοίκησης οι οποίοι ελέγχονται σε κρατικό επίπεδο και δρουν σε τοπικό (Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 92· Σκαμνάκης, 2018: 441). Στην περίπτωση της Ελλάδας, η τοπική αυτοδιοίκηση φαίνεται να αποτελεί μια μικρογραφία της κεντρικής πολιτικής σκηνής και των κυρίαρχων πολιτικών συσχετισμών, καθώς μεταφέρει σε επίπεδο τοπικών εξουσιών πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις που λαμβάνουν χώρα σε κεντρικό επίπεδο (Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 92).

Από τη δεκαετία του '80 η τοπική αυτοδιοίκηση αναπτύσσεται με αργούς και σταθερούς ρυθμούς, προσπαθώντας να υλοποιήσει εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές. Στις διαδικασίες αυτές προστίθενται βαρίδια, όπως είναι ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας του ελληνικού κράτους, η ύπαρξη των πελατειακών σχέσεων, ο έντονα γραφειοκρατικός χαρακτήρας της δημόσιας διοίκησης και ο κατακερματισμός των κρατικών υπηρεσιών. Στο πλαίσιο αυτό, οι αυτοδιοικητικοί θεσμοί, άμεσα συνυφασμένοι με τη λειτουργία του κράτους και τα επιμέρους χαρακτηριστικά του καθώς και τις αδυναμίες και τις παθογένειες που το χαρακτηρίζουν, καλούνται να επιτελέσουν τις λειτουργίες του κεντρικού κράτους τοπικά. Μια από τις λειτουργίες αυτές είναι και η άσκηση κοινωνικής πολιτικής (Σκαμνάκης, 2018: 92, 439). Η μεταρρύθμιση που επιχειρείται σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης με την αλλαγή του νομοθετικού πλαισίου αποσκοπεί στη θεραπεία αυτών των δυσλειτουργιών, προβλέπει τη διεύρυνση των συμμετοχικών διαδικασιών, καθώς και τη μεταφορά αρμοδιοτήτων από κεντρικό σε τοπικό επίπεδο. Παράλληλα, αυξάνονται οι προσπάθειες η τοπική αυτοδιοίκηση να καταστεί περισσότερο αποτελεσματική σε ζητήματα κοινωνικής προστασίας.

Ήδη τα τελευταία χρόνια στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες -ανάμεσά τους και η Ελλάδα- διεξάγεται μια συζήτηση σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο, η οποία εστιάζει στο ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης στην άσκηση πολιτικών κοινωνικής προστασίας και τις αλλαγές που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο μιας εξελισσόμενης απορρύθμισης και αποκλιμάκωσης των κοινωνικών πολιτικών (Σκαμνάκης, 2018). Η

διεύρυνση του ρόλου των αυτοδιοικητικών θεσμών στο πεδίο της κοινωνικής πρόνοιας και προστασίας των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων εντοπίζεται ήδη από τη δεκαετία του '80 σε Ελλάδα και Ευρώπη, με διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά τα οποία σχετίζονται με το βαθμό παρεμβατικότητας και συγκεντρωτισμού της εκάστοτε κεντρικής εξουσίας (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013). Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζεται η σημασία της τοπικής αυτοδιοίκησης στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής που αποσκοπεί στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και ενδυνάμωσης της συλλογικής αλληλεγγύης σε τοπικό επίπεδο (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013· Παπαδοπούλου, 2012). Επιπροσθέτως, η στροφή του ενδιαφέροντος στο τοπικό αναδεικνύει την πολυπλοκότητα και συνθετότητα των φαινομένων της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και συμβάλλει στην κατανόηση των παραγόντων που τα παράγουν και αναπαράγουν στο πλαίσιο αυτό, καθώς και τις επιπτώσεις τους σε κοινωνικές ομάδες που βρίσκονται στο «όριο», όπως είναι οι Ρομά.

1.4 Η ιστορική παρουσία των Ρομά στην Ευρώπη και την Ελλάδα

Η ιστορία των Ρομά συγκροτεί ένα ερευνητικό πεδίο το οποίο παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Ωστόσο, η διερεύνηση του πεδίου αυτού χαρακτηρίζεται από ορισμένες ιδιαιτερότητες και ενέχει αρκετές δυσκολίες που έγκεινται αφενός στην περιορισμένη παρουσία των Ρομά στην ιστοριογραφία και στα κενά και τις ασυνέχειες που παρουσιάζει, αφετέρου στο στοιχείο του μύθου που παρεισφρέει στην αφήγηση και αποτελεί κοινό τόπο για το μεγαλύτερο μέρος αυτής (Τρουμπέτα, 2008: 11, 15). Η μυθοπλασία που κυριαρχεί στην ιστοριογραφία των Ρομά φαίνεται να κατασκευάζει από πολύ νωρίς στερεότυπα για τους Ρομά, τα οποία αποδεικνύονται εξαιρετικά ανθεκτικά στο πέρασμα του χρόνου, καθώς συγκροτούν τις κυρίαρχες αφηγήσεις (Asséo, 1997: 8). Όπως επισημαίνουν ορισμένοι μελετητές, χαρακτηριστικό αυτής της ανθεκτικότητας είναι ότι τα διάφορα προσωνύμια που κατά καιρούς αποδίδονται στους Ρομά, υιοθετούνται πολλές φορές και από τους ίδιους και χρησιμοποιούνται στις συνεννοήσεις τους με τις αρμόδιες αρχές για να διευκολυνθούν οι μετακινήσεις τους (Asséo, 1997: 7).

Συνοπτικά, η ιστορία των Ρομά δύναται να χωριστεί σε επτά διακριτές περιόδους. Η πρώτη περίοδος ξεκινά τον 3^ο αιώνα μ.Χ. και αναφέρεται στην πρώτη μετανάστευση των Ρομά από την Ινδία προς ανεύρεση εργασίας και καλύτερων όρων διαβίωσης, και στις διαδρομές που ακολούθησαν από τη Μέση Ανατολή προς την

Ευρώπη μέσω Περσίας, Αρμενίας και Μικράς Ασίας καταλήγοντας στη Βυζαντινή αυτοκρατορία (Kenrick, 1997: 10). Η μελέτη της περιόδου αυτής απαντά και στο ζήτημα της καταγωγής των Ρομά, υιοθετώντας την επικρατέστερη θεωρία αναφορικά με το θέμα αυτό η οποία υποστηρίζει την Ινδική καταγωγή τους, λόγω της συνάφειας που παρουσιάζει η Ρομανί γλώσσα με ινδικές διαλέκτους (Liégeois, 2005: 35-6· Παυλή & Σιδέρη, 1990: 25). Η δεύτερη περίοδος αναφέρεται στην παρουσία των Ρομά στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, η οποία χρονολογείται από τον 15^ο και 16^ο αιώνα. Η μελέτη της περιόδου αυτής παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για την κατάσταση των Ρομά και, συγκεκριμένα, για το καθεστώς δουλείας που βιώνουν κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα στη Βλαχία και τη Μολδαβία, τις μετακινήσεις τους στην Οθωμανική αυτοκρατορία, καθώς και την περιθωριοποίηση, τις διώξεις και τις πρώτες διακρίσεις που οι Ρομά υφίστανται στην Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη (Prónai, 2013: 33-4· Liégeois, 2005: 87-0).

Η τρίτη περίοδος καλύπτει τον 18^ο αιώνα. Η μελέτη αυτής της περιόδου καταδεικνύει μια σημαντική αντίφαση καθώς, ενώ για την Ευρώπη η περίοδος αυτή είναι ταυτόσημη με τις ιδέες του διαφωτισμού, οι Ρομά βιώνουν νέες διακρίσεις στην ευρωπαϊκή επικράτεια, όπως φυλακίσεις στην Ισπανία και πρακτικές αναγκαστικής αφομοίωσης στην Αυστρο-Ουγγρική Αυτοκρατορία, που απέχουν πολύ από τις ιδέες αυτές. Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα σηματοδοτεί μια νέα περίοδο μετανάστευσης των Ρομά από την κεντρική και νοτιοανατολική Ευρώπη σε όλες τις άλλες περιοχές της Ευρώπης, ενώ καθίσταται εμφανές ότι οι πολιτικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της Ευρώπης επηρεάζουν και τους Ρομά (Frazer, 1998). Η πιο πρόσφατη ιστορία των Ρομά περιλαμβάνει τη μεγαλύτερη δίωξη που ασκήθηκε σε βάρος τους από τους ναζί, με κορύφωση την γενοκτονία των Ρομά που συντελέστηκε από το ναζιστικό καθεστώς την περίοδο 1939-1945 (Παυλή & Σιδέρη, 1990: 28-9). Παρόλο που δεν αναφέρεται ο ακριβής αριθμός των θυμάτων Ρομά κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ωστόσο, με βάση τις υπάρχουσες ιστορικές πηγές υπολογίζεται ότι περίπου 250.000 Ρομά θανατώθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης του

ναζιστικού καθεστώτος,³ ενώ οι ανακοινώσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κάνουν λόγο για 500.000.⁴

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ξεκινά μια νέα φάση που αφορά την οργάνωση του πολιτικού κινήματος των Ρομά, οι οποίοι αποτελούν τη μεγαλύτερη εθνοτική μειονότητα στην Ευρώπη, με πληθυσμό που υπολογίζεται σε δέκα με δώδεκα εκατομμύρια, εκ των οποίων έξι διαμένουν σε κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανάμεσά τους και η Ελλάδα.⁵ Ο επίσημα αποδεκτός όρος «Ρομά» καθιερώνεται στο πρώτο παγκόσμιο συνέδριο των Ρομά που έλαβε χώρα στις 8 Απριλίου του 1971 στο Λονδίνο και χρησιμοποιείται από το Συμβούλιο της Ευρώπης ως όρος-ομπρέλα για τις διάφορες ομάδες των Ρομά και των κοινοτήτων των ταξιδευτών γνωστών ως “Roma and Travellers”.⁶ Στο συνέδριο αυτό, εκτός από το ζήτημα του αυτοπροσδιορισμού με την επιλογή της ονομασίας Ρομ ως επίσημης διεθνούς ονομασίας, τέθηκαν οι βάσεις για τη δημιουργία ενός οργανωμένου κινήματος για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων και την αναγνώριση των πολιτικών αιτημάτων των Ρομά από τη διεθνή κοινότητα, όπως για παράδειγμα τα ανοιχτά ζητήματα ιθαγένειας και διαμονής, κυρίως για τους μετανάστες Ρομά.⁷

Η καθιέρωση της 8ης Απριλίου ως παγκόσμιας ημέρας Ρομά, υπενθυμίζει το ζήτημα των διακρίσεων, των διωγμών και του κοινωνικού αποκλεισμού που εξακολουθούν να υφίστανται οι Ρομά. Σύμφωνα με δήλωση του Timo Soini με αφορμή την παγκόσμια ημέρα Ρομά 2019, «Στην Ευρώπη σήμερα, η μεταχείριση των Ρομά και των κοινοτήτων των Ταξιδευτών παραμένει ένα σημαντικό ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρά τις σημαντικές προσπάθειες πολλών κυβερνήσεων των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, οι κοινότητες των Ρομά εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν διακρίσεις, φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό. Η πρόσβαση στα

---

³ Holocaust Encyclopedia, Genocide of European Roma (Gypsies), 1939-1945, Ανακτήθηκε από <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945?series=19335> και Council of Europe, Roma History. Holocaust, Ανακτήθηκε από

<https://rm.coe.int/holocaust-factsheets-on-romani-history/16808b1ab0>

⁴ European Commission, *European Roma Holocaust Memorial Day: Statement by First Vice-President Timmermans and Commissioner Jourova*, Ανακτήθηκε από https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_19_4869

⁵ <https://fra.europa.eu/en/theme/roma>

⁶ <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/home>

⁷ Council of Europe, *Roma History. Institutionalization and Emancipation*, Ανακτήθηκε από <https://rm.coe.int/institutionalisation-and-emancipation-factsheets-on-romani-history/16808b1c61> και Puxon, G. (2019), *An Account of the First World Roma Congress Held in London in 1971*, Harvard FXB Center for Health and Human Rights, 25 April 2019, Ανακτήθηκε από <https://cdn1.sph.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/2464/2019/05/1st-WRC-Guest-Blog-FINAL-updated-5-13-19.pdf>

θεμελιώδη δικαιώματα, όπως η υγεία, η στέγαση, η εκπαίδευση ή η απασχόληση, εξακολουθούν να μην είναι εγγυημένα. Αυτό απαιτεί αλλαγή».⁸ Σημαντικό επίσης γεγονός για το κίνημα δικαιωμάτων των Ρομά αποτελεί η καθιέρωση της 2^{ας} Αυγούστου ως «Ευρωπαϊκής Ημέρας Μνήμης για το Ολοκαύτωμα των Ρομά», κατόπιν απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου το 2015, για να τιμήσει τη μνήμη των 500.000 Ρομά που εξοντώθηκαν από το ναζιστικό καθεστώς.⁹

Στην Ελλάδα, οι Ρομά υπολογίζονται σε 120 με 200 χιλιάδες, συγκροτώντας έναν πληθυσμό μεσαίου όγκου συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Μάρκου & Βασιλειάδου, 1996: 47). Η παρουσία των Ρομά στον ελλαδικό χώρο αναφέρεται σε πηγές ήδη από τον 14^ο αιώνα αρχικά στις περιοχές της Κρήτης και της Πελοποννήσου και αργότερα στα Ιόνια νησιά (Παυλή & Σιδέρη, 1990: 26-7). Ωστόσο, οι πρώτες επίσημες καταγραφές των Ρομά εντοπίζονται την περίοδο του Βυζαντίου στην Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη (Παυλή & Σιδέρη, 1990: 25-6· Μάρκου & Βασιλειάδου, 1996: 8· Ράντης, 2014: 109). Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και με την ανταλλαγή πληθυσμών, υπολογίζεται ότι μετακινήθηκαν στην Ελλάδα πάνω από το 80% των Ελλήνων Ρομά, εφόσον την περίοδο εκείνη το θρήσκευμα λειτούργησε ως «ισχυρότερο αποδεικτικό ταυτότητας σε σχέση με την [εθνοτική] καταγωγή» (Ράντης, 2014: 109).

Η ένταξη των Ρομά στην ελληνική κοινωνία και η διαμόρφωση της σχέσης τους με το ελληνικό κράτος κρίθηκε σε καθοριστικό βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο το ελληνικό κράτος διαχειρίστηκε το ζήτημα της ιθαγένειας των Ρομά (Τρουμπέτα, 2008: 41), εφόσον για μια μακρά περίοδο αρνούσαν τη διευθέτησή του. Επιπροσθέτως, η ύπαρξη ενός νομοθετικού πλαισίου που κινούνταν στη λογική του ελέγχου και του αποκλεισμού, θεωρώντας τις αστυνομικές αρχές ως υπεύθυνες να αποφανθούν για το βαθμό αφομοίωσης των Ρομά στην ελληνική κοινωνία, παράλληλα με τον χαρακτηρισμό των μετακινούμενων πληθυσμών ως «ανένταχτων» (Τρουμπέτα, 2008: 42), στάθηκαν σημαντικά εμπόδια στην ένταξη των Ρομά. Το ζήτημα της ιθαγένειας συνδέεται άμεσα με τις συνθήκες στέγασης των Ρομά καθώς σύμφωνα με διατάγματα της εποχής εκείνης η μόνιμη εγκατάσταση αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την

---

⁸ Statement by Timo Soini, President of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Minister for Foreign Affairs of Finland, International Roma Day (8 April 2019), Ανακτήθηκε από <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/-/international-roma-day-8-april-2019->

⁹ https://ec.europa.eu/greece/news/20190801_1_el_el

παροχή του δικαιώματος αυτού από το ελληνικό κράτος.¹⁰ Αυτό οδήγησε τους Ρομά στη στέρηση της συμμετοχής τους από την πρόσβαση σε κατοικίες που δόθηκαν από το ελληνικό κράτος για την αποκατάσταση των προσφύγων (Ράντης, 2014: 111). Πρωτίστως όμως, πρόκειται για ένα βαθιά πολιτικό ζήτημα καθώς στον πυρήνα του ενυπάρχουν ιδεολογικές παραδοχές αναφορικά με το ποιος αναγνωρίζεται από το ελληνικό κράτος ως Έλληνας πολίτης.

Η ιστορική αναδρομή που περιγράφει τις διαδρομές των Ρομά στο χώρο και το χρόνο καθίσταται ιδιαίτερα αποκαλυπτική ως προς το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά. Οι διώξεις, η περιθωριοποίηση, η ύπαρξη ισχυρών στερεοτύπων και προκαταλήψεων που κατασκευάζουν τους Ρομά ως ένα λαό «πρωτόγονο» και «απολίτιστο» που συνιστά απειλή, καθώς και η προσπάθεια ελέγχου και αφομοίωσής τους (Τρουμπέτα, 2008: 23· Μάρκου & Βασιλειάδου, 1996: 11), διατρέχουν την ιστορία των Ρομά και φανερώνουν το μέγεθος και τη διάρκεια του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται διαχρονικά. Η διευθέτηση του -εκκρεμούς μέχρι το 1979- ζητήματος της ιθαγένειας από το ελληνικό κράτος, δε φαίνεται να επαρκεί και να συνιστά ουσιαστική λύση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες Ρομά. Τουναντίον, τα προβλήματα αυτά εντείνονται με τις μετακινήσεις μεταναστών Ρομά τη δεκαετία του '90 κυρίως από βαλκανικές χώρες και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Η πλειονότητα των Ρομά εξακολουθεί να διαμένει σε περιοχές φτωχές ή υποβαθμισμένες στα περίχωρα των πόλεων σε άθλιες συνθήκες διαβίωσης, βιώνοντας κοινωνικό αποκλεισμό και στέρηση βασικών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ένταξη των Ρομά καθίσταται ιδιαίτερα σημαντικός.

1.5 Η βασική υπόθεση εργασίας

Εν προκειμένω, το ενδιαφέρον στην περίπτωση των Ρομά ως κοινωνικής ομάδας που διαβιεί στο «όριο» επικεντρώνεται αφενός στα πολλαπλά προβλήματα που οι Ρομά αντιμετωπίζουν ως απόρροια της δυσμενούς κοινωνικής τους θέσης, τα οποία λειτουργούν ως φαύλος κύκλος που εγκλωβίζει τους Ρομά, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη της ένταξή τους στο κοινωνικό πλαίσιο (Liégeois, 2005· Δόγια, 2009), αφετέρου στην απουσία ενός ικανοποιητικού δικτύου στήριξης που θα μπορούσε να

---

¹⁰ «Έλεγχος και Διακίνησις Ατσίγγανων», Βασιλείον της Ελλάδος, Υπουργείον Δημοσίας Τάξεως, Γενική Διεύθυνσις Χωροφυλακής, Γενική Διεύθυνσις Αστυνομίας Πόλεων. Προς το Υπουργείον Εσωτερικών, Διεύθυνσις Ιθαγένειας. Εν Αθήναις τη 11^η Δεκεμβρίου 1967 (Τρουμπέτα, 2008: 70).

συμβάλλει στην άρση των δυσκολιών που έγκεινται στη συσσώρευση κοινωνικών εμποδίων (Εξαρχος, 2002: 195· Παπαδοπούλου, 2012: 331). Συνεπώς, το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των Ρομά δε μπορεί να ιδωθεί αποκομμένο από τις πολλαπλές μορφές κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων οι οποίες διαπλέκονται, καθιστώντας τους αποδέκτες κοινωνικού αποκλεισμού (Παπαδοπούλου, 2012: 53). Οι δυσκολίες και οι διακρίσεις που εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν οι Ρομά σε πολλές χώρες ευθύνονται για μια σειρά αποκλεισμών που δυσχεραίνουν την προσβασιμότητά τους σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, σε αξιοπρεπείς συνθήκες στέγασης και σε ισότιμες ευκαιρίες στην απασχόληση. Πρωτίστως όμως φανερώνουν την αδυναμία των τοπικών κοινωνιών των περισσότερων περιοχών που διαμένουν πληθυσμοί Ρομά να λειτουργήσουν συμπεριληπτικά ως προς τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα (Liégeois, 2005: 87).

Η καταπολέμηση των διακρίσεων, του διαχωρισμού και της γκετοποίησης των Ρομά συνιστά πρόκληση για τα κράτη μέλη της Ένωσης, ενώ παράλληλα αναδεικνύει το ζήτημα της ένταξής τους με όρους εθνικούς και τοπικούς. Υπό αυτό το πρίσμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο εφαρμόζεται η κοινωνική πολιτική για ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού σε τοπικό επίπεδο. Ωστόσο, εκείνο που χρειάζεται να ληφθεί υπόψη είναι ότι το κυρίαρχο συγκεντρωτικό μοντέλο άσκησης της πολιτικής σε κεντρικό επίπεδο, το οποίο όμως εμφανίζεται «αποδυναμωμένο και αναιμικό» όσον αφορά το πεδίο της κοινωνικής προστασίας (Σκαμνάκης, 2006: 456· Σκαμνάκης & Πανταζόπουλος, 2015: 91-2), φαίνεται να καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τις όποιες παρεμβάσεις σε αυτό το πλαίσιο. *Το βασικό ερευνητικό ερώτημα επικεντρώνεται στο αν εάν οι πολιτικές που αναπτύσσονται ή εφαρμόζονται σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης στηρίζουν την ένταξη των Ρομά ή περιορίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης, ενισχύοντας τη γκετοποίησή τους.* Παράλληλα, επιχειρείται η διερεύνηση των ιδεολογικών προεκτάσεων των βασικών κατευθυντήριων γραμμών που διαμορφώνουν τις πολιτικές για την ένταξη των Ρομά στο τοπικό πλαίσιο και της σύνδεσής τους με τις πολιτικές του Ελληνικού κράτους και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το βασικό επιχείρημα εν προκειμένω, το οποίο δίνει έμφαση στην τοπικότητα, είναι ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την κοινωνική τους θέση ως αποτέλεσμα της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού στίγματος που φέρουν. *Η βασική υπόθεση εργασίας είναι ότι στην εφαρμογή των πολιτικών ένταξης σε τοπικό επίπεδο διαφαίνεται να παρεμβάλλονται παράγοντες που*

αφορούν τις ιδιαίτερες συνθήκες, δυναμικές, ιεραρχίες και σχέσεις εξάρτησης και εξουσίας που διαμορφώνουν τους όρους συνύπαρξης της κοινότητας Ρομά με την ευρύτερη τοπική κοινωνία, ενισχύουν την γκετοποίηση των Ρομά, εγκλωβίζοντάς τους στο περιθώριο. Επιπροσθέτως, την περίοδο της κρίσης αναφύονται αδιέξοδα και νέοι κίνδυνοι που πλήττουν ιδιαίτερα τις ομάδες εκείνες που καθίστανται αποδέκτες κοινωνικού αποκλεισμού, όπως είναι οι Ρομά, εφόσον η τοπική κοινωνική πολιτική περιορίζεται σε διαχειριστικού τύπου παρεμβάσεις, υιοθετώντας επί της ουσίας ένα μοντέλο υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής.

Ο βασικός σκοπός του πρώτου κεφαλαίου είναι να τοποθετήσει τις κοινωνικές πολιτικές για Ρομά σε ένα ευρύτερο ιστορικό και ιδεολογικό συγκείμενο που διαμορφώνει καθοριστικά την κοινωνική πολιτική σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο. Παράλληλα, τίθενται ερωτήματα σε σχέση με την εφαρμογή των πολιτικών αυτών στο τοπικό, καθώς και του ρόλου που καλούνται να διαδραματίσουν αναφορικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Κοινωνικές αναπαραστάσεις και συγκρότηση ταυτοτήτων για τους Ρομά στον κυρίαρχο λόγο

Το ενδιαφέρον για τους Ρομά αποτυπώνεται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες στο διεθνή χώρο και, αντιστοίχως, τις τελευταίες τρεις στον ελλαδικό σε επιστημονικές έρευνες στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, λαογραφικές μελέτες καταγραφής των πολιτισμικών στοιχείων των κοινοτήτων Ρομά ανά περιοχή και εθνογραφικές έρευνες που εστιάζουν στον τρόπο συγκρότησης της κοινωνικής ταυτότητας των Ρομά στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο συγκροτώντας ένα οριοθετημένο, αλλά ταυτόχρονα ετερόκλιτο από τη σκοπιά της θεωρίας αντικείμενο μελέτης (Βαξεβάνογλου, 2001: 42).¹¹ Η πολλαπλότητα των θεματικών και των προβληματικών που τις διέπουν, υποδηλώνουν τις διαφορετικές προσεγγίσεις και οπτικές από τις οποίες εκκινούν οι έρευνες αυτές, καθώς και τις διακριτές τάσεις που διαμορφώνονται στο εκάστοτε ιστορικό συγκείμενο. Πρωτίστως όμως, φανερώνουν τις ιδεολογικές παραδοχές που ενυπάρχουν σε κάθε μελέτη μέσα από τις αναπαραστάσεις των Ρομά στον κυρίαρχο λόγο.¹²

Η συγκρότηση της «τσιγγανολογίας», όρου που χρησιμοποιείται για τον διακριτό «ερευνητικό» κλάδο μελέτης των Ρομά και γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση τον 18^ο

---

¹¹ Ενδεικτικά για την ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται οι λαογραφικές μελέτες των Κώστα Η. Μπίρη (1954) και Τάκη Γιαννακόπουλου (1967 & 1981), οι εθνογραφικές μελέτες της Άννας Λυδάκη (1998 και 2000) και οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από τη ΓΓΛΕ σε συνεργασία με το ΥΠΕΠΘ (1987, 1995 και 1996) για την εκπαίδευση των παιδιών Ρομά. Για την ξενόγλωσση βιβλιογραφία ενδεικτικά αναφέρονται οι μελέτες των Angus Frazer (1995), Donald Kenrick (1972 και 1999) και Jean-Pierre Liégeois (1986 και 1994).

¹² Εν προκειμένω, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έννοια της αναπαράστασης και η λειτουργία που επιτελεί σε επίπεδο λόγου, όπως αυτός συγκροτείται στο πλαίσιο της νεωτερικότητας. Η αναπαράσταση επενεργεί στην πραγματικότητα ταξινομώντας, διατάσσοντας, κατατάσσοντας και ιεραρχώντας τα στοιχεία της, προσδίδοντας κατ' ουσία πολιτική διάσταση σε αυτή (Δοξιάδης, 2003: 2-3). Η ιδεολογία που ενυπάρχει στο λόγο ως χαρακτηριστικό της αναπαράστασης φορτίζει αξιακά την πραγματικότητα υπονοώντας την ύπαρξη σχέσεων εξουσίας και την επιβολή των σχέσεων αυτών στα άτομα, ενώ, στο πλαίσιο αυτό, η αναπαράσταση λειτουργεί ως μορφή γλώσσας που κατασκευάζει και επικοινωνεί νοήματα. Υπό αυτή την έννοια συμβάλλει στην κατασκευή της εικόνας του άλλου μέσα από τη συγκρότηση του δίπολου ταυτότητα/ετερότητα. Η θέση για την αναπαράσταση εκκινεί από συγκεκριμένο φιλοσοφικό υπόβαθρο. «Πρόκειται ουσιαστικά για τη διάκριση μεταξύ αντικειμενικότητας (στοιχεία που υπάρχουν ανεξάρτητα από την αναπαράσταση: τα αντικείμενα και οι υπάρχουσες υποστάσεις) και υποκειμενικότητας (στοιχεία που παρουσιάζονται μέσα από συγκεκριμένη οπτική: οι υποθέσεις, οι έννοιες και οι ιδέες). Στη διάκριση αυτή βρίσκονται οι σύγχρονες διακυβεύσεις της φιλοσοφίας». Το παράδειγμα με τον πίνακα του Magritte "Ceci n' est pas une pipe" που αναλύει ο Foucault στο κείμενό του *Αυτό δεν είναι τίποτα* καταδεικνύει ακριβώς τη σχέση αυτή (Foucault, 1998: 9-4).

και 19^ο αιώνα, αφενός καλλιεργεί τη ρομαντική-φολκλορική εικόνα του εξωτικού άλλου για τους Ρομά, αφετέρου κάνει λόγο για τους διωγμούς, τον έλεγχο και την καταστολή που οι Ρομά υφίστανται κατά τη διάρκεια των μετακινήσεών τους. Ωστόσο, το δίπολο αυτό έχοντας ως κοινή αφετηρία την αντίληψη περί διακριτής και ξεχωριστής φύσης των Ρομά, περιορίζεται στη γενίκευση, τα στερεότυπα και τη μυθοπλασία, αποφεύγοντας να αναφερθεί στο ζήτημα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά (Παπαπαύλου & Κοπάση-Οικονομέα, 2002: 9-3). Στο πλαίσιο αυτό, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια αναζήτησης μιας κοινής καταγωγής για τους Ρομά που καταλήγει να αναπαράγει ένα λόγο περί κοινών χαρακτηριστικών ως ιδιαίτερων στοιχείων της κουλτούρας τους. Το στερεότυπο του «τσιγγάνου» που προσλαμβάνει τους Ρομά ως ενιαία ομάδα με κοινή «βιολογική ή πολιτιστική ουσία» φαίνεται να αγνοεί την επιρροή των διαδρομών που διένυσαν στον ιστορικό χρόνο, αποσιωπώντας τα κοινά στοιχεία που οι κοινότητες Ρομά εμφανίζουν με τους υπόλοιπους πληθυσμούς ανά περιοχή (Βαξεβάνογλου, 2001: 42-3· Τρουμπέτα, 2008: 13-7).

Η ουσιοκρατικού τύπου προσέγγιση που υιοθετείται εν προκειμένω κατασκευάζει ένα ιδιαίτερα ανθεκτικό αφήγημα περί «τσιγγάνικης ψυχής». Οι αφηγήσεις που υιοθετούν τη συγκεκριμένη προσέγγιση καταλήγουν στη διαιώνιση μύθων που παραπέμπουν σε μια εικόνα νομαδικής ζωής με αναφορές στο «ρομαντικό» φολκλορικό και «ελευθεριακό» χαρακτήρα των Ρομά αναπαράγοντας το στερεότυπο του «εξωτικού άλλου» (Anderson, 1991), είτε οικειοποιούνται μια ορολογία που παθολογικοποιεί τους Ρομά, εμφανίζοντάς τους ως «εγκληματίες», «επαίτες» ή «γραφικές» περιθωριακές καρικατούρες (Γκότοβος, 2002: 120-1· Λιθοξόου, 1986: 70). Πρωτίστως όμως, διαμορφώνουν συγκεκριμένες αναπαραστάσεις για τους Ρομά, θέτοντας στο επίκεντρο το πολιτικό ζήτημα της ταυτότητας, το οποίο «εγείρει ζητήματα αναγνώρισης» (Appiah, 2000: 183).

Οι ιδεολογικές προεκτάσεις των κυρίαρχων αυτών αναπαραστάσεων για τους Ρομά παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά τη σημασία που αποδίδεται στην ταυτότητα τόσο από τους ίδιους τους φορείς της, όσο και από την ετερότητα, εφόσον η ταυτότητα συνδέεται με έναν κοινό τόπο θετικών εμπειριών ή αρνητικών διακρίσεων (Appiah, 2000: 185). Ταυτόχρονα όμως, οι αναπαραστάσεις αυτές συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση σχέσεων ανάμεσα σε Ρομά και μη Ρομά, μέσα από τη συγκρότηση ορίων και τη διατήρησή τους. Τα όρια αυτά αποκτούν και συμβολικές προεκτάσεις μέσα από λόγους -περί «μιασματικότητας», για παράδειγμα-

πάντοτε σε ένα πλαίσιο ετεροπροσδιορισμού της ταυτότητας των Ρομά (Παπαπαύλου & Κοπάση-Οικονομέα, 2002: 12· Γκότοβος, 2002: 125).

Στον αντίποδα της τσιγγανολογίας, συγκροτείται ένας ακραιφνώς κριτικός λόγος προερχόμενος από τις κοινωνικές επιστήμες, ο οποίος μετατοπίζει το ενδιαφέρον της συζήτησης από το πολιτισμικό στο ταξικό επίπεδο, εφόσον επισημαίνει ότι στην πραγματικότητα, τέτοιου είδους προσεγγίσεις αποσιωπούν τον κοινωνικό αποκλεισμό που υφίστανται οι Ρομά ως αποτέλεσμα των ιδιαίτερων οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών, νομικών, ιστορικών και γεωγραφικών συνιστωσών που επιδρούν και συνδιαμορφώνουν τους όρους διαβίωσής τους. Υπό αυτό το πρίσμα, δεν υπάρχουν Ρομά εν γένει, αλλά Ρομά των διάφορων χωρών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι Έλληνες Ρομά, οι οποίοι ωστόσο παρουσιάζουν διακριτά χαρακτηριστικά στις κατά τόπους κοινότητες στον ελλαδικό χώρο (Γκότοβος, 2002: 111, 121). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Βαξεβάνογλου για το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά, «τα όποια στοιχεία ομοιότητας (περιπλάνηση, παραβατικότητα κλπ.) προέρχονται όχι από μια κοινή γεωγραφική και βιολογική ρίζα, αλλά από μια κοινωνιολογική συγγένεια: ως περιθωριακοί και ως αποκλεισμένοι ζουν στα όρια και στα διάκενα» (2001: 88).

2.2 Οι πολλαπλές εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά

Οι κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις κατασκευάζουν από νωρίς στερεότυπα για τους Ρομά τα οποία αποδεικνύονται εξαιρετικά ανθεκτικά στο πέρασμα του χρόνου. Μέσα από γραπτά τεκμήρια όπως είναι οι αναφορές ιστορικών πηγών και μελέτες εκτός επιστημονικού χώρου, οι Ρομά παρουσιάζονται ως ένας πρωτόγονος και απολίτιστος λαός, ως μια συλλογικότητα επικίνδυνη, περιθωριακή και παραβατική, με αμετάβλητα χαρακτηριστικά, η οποία είτε πρέπει να αφομοιωθεί με τον υπόλοιπο πληθυσμό των περιοχών, είτε να εκδιωχθεί. Οι επίσημοι λόγοι και τα διατάγματα που εκδίδονται υπό το φόβο κοινωνικής αποδιοργάνωσης, κατασκευάζουν έναν ολόκληρο μηχανισμό ελέγχου ο οποίος παθολογικοποιεί τους Ρομά, εμφανίζοντάς τους ως κοινωνική απειλή για το κοινωνικό σύνολο (Τρουμπέτα, 2008: 15, 23).

Η ανησυχία και η κινητοποίηση που προκαλείται από την παρουσία των Ρομά τούς καθιστά αντικείμενο δημόσιας συζήτησης, αποδίδοντάς τους ταυτόχρονα χαρακτηριστικά κοινωνικού προβλήματος (Spector & Kitsuse, 2008: 1-2, 23). Ωστόσο, η έννοια του κοινωνικού προβλήματος αποκτά διττή σημασία στην περίπτωση των

Ρομά, εφόσον η αποστέρηση βασικών ανθρώπινων δικαιωμάτων εξαιτίας των διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται, συνιστά θεμελιώδες κοινωνικό πρόβλημα (Bonds, 2015: 2). Συνεπώς, το κοινωνικό πρόβλημα αναφορικά με τους Ρομά γίνεται αντιληπτό είτε μέσα από την αντικειμενική πραγματικότητα του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται, είτε μέσα από την υποκειμενική πραγματικότητα που κατασκευάζει και ορίζει τους ίδιους ως κοινωνικό πρόβλημα (Leon-Guerrero, 2016: 8-9).

Η κατασκευή των Ρομά με όρους κοινωνικού προβλήματος, φέρει στην επιφάνεια το ζήτημα του αντισιγχανισμού. Ο αντισιγχανισμός αναγνωρίζεται από το Συμβούλιο της Ευρώπης ως μορφή ρατσισμού που τροφοδοτείται από ισχυρές προκαταλήψεις και στερεότυπα. Τα στοιχεία που παρέχονται από την ECRI υποδηλώνουν ότι στην Ευρώπη οι Ρομά και οι Ταξιδευτές (Travellers) εξακολουθούν να γίνονται αποδέκτες ενός «επίμονου» αντισιγχανισμού ο οποίος προσλαμβάνει διάφορες μορφές, όπως η ρητορική μίσους, ο σχολικός διαχωρισμός, καθώς και τα εγκλήματα μίσους (ECRI, 2011· FRA, 2018: 10). Οι διαδικασίες αυτές καθιστούν τους Ρομά θύματα διακρίσεων, διαιωνίζουν την περιθωριοποίησή τους και θέτουν σοβαρά εμπόδια στην όποια προσπάθεια επιχειρείται σε πολιτικό επίπεδο και αποσκοπεί στη βελτίωση της κατάστασής τους.¹³

Το μέγεθος και η συνθετότητα του κοινωνικού αποκλεισμού αποτυπώνεται στην αδυναμία πρόσβασης των Ρομά στην εργασία, σε υπηρεσίες υγείας, στην εκπαίδευση και τη στέγαση. Η πρόσβαση στους τέσσερις αυτούς πυλώνες διασφαλίζει την κοινωνική ένταξη, και την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.¹⁴ Σύμφωνα με το FRA, ο γενικευμένος αντισιγχανισμός που επικρατεί αποτελεί ισχυρό εμπόδιο στην κοινωνική ένταξη και βασικό παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά (FRA, 2018). Πιο συγκεκριμένα, ο κοινωνικός αποκλεισμός των Ρομά αποκτά θεσμικό χαρακτήρα στην εκπαίδευση μέσα από το διαχωρισμό των παιδιών Ρομά και μη Ρομά και τη δημιουργία σχολείων-γκέτο αποκλειστικά για Ρομά μαθητές (Δραγώνα, 2014: 117). Τα υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού και σχολικής διαρροής υποδηλώνουν τα γενικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά στην εκπαιδευτική διαδικασία (Βασιλειάδου κ.ά., 1987· Βασιλειάδου & Παυλή-Κορρέ, 1996· Γενιατάκη-Αρβανιτίδη, 1995), αλλά και τις δυσλειτουργίες ενός

---

¹³ Πιο αναλυτικά, στο: <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/anti-gypsyism/-/discrimination>

¹⁴ Βλ. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=750&langId=en>

«τυποποιημένου και ομοιογενούς» εκπαιδευτικού συστήματος το οποίο αδυνατεί να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες μαθησιακές τους ανάγκες (Φραγκουδάκη, 1985: 18).

Η αδυναμία παροχής ενός αποτελεσματικού πλαισίου στήριξης συνδέεται άμεσα με την ασυνέχεια των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τη δημιουργία ενός «παράλληλου» εκπαιδευτικού δικτύου αποκλειστικά για Ρομά, εξαιτίας της αδυναμίας του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος να τους εντάξει στις υπάρχουσες δομές του (Πολίτου, 1999), και τις αποσπασματικές παρεμβάσεις στο πεδίο. Πρωτίστως όμως, φανερώνει την ύπαρξη πολλαπλών ανισοτήτων που λειτουργούν ως φαύλος κύκλος που εγκλωβίζει τους Ρομά, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη την ένταξή τους στο εκπαιδευτικό και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο (Δόγια, 2009). Συνεπώς, το ζήτημα της εκπαίδευσης των Ρομά δε μπορεί να ειπωθεί αποκομμένο από τις πολλαπλές μορφές κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων οι οποίες διαπλέκονται, καθιστώντας τους αποδέκτες κοινωνικού αποκλεισμού (Βαξεβάνογλου, 2001· Παπαδοπούλου, 2012).

Παρά τα ενθαρρυντικά δεδομένα βελτίωσης της κατάστασης της εκπαίδευσης των παιδιών Ρομά σε ορισμένες χώρες της ΕΕ, γεγονός που αποτυπώνεται και στα ποσοστά των παιδιών που καταφέρνουν να ολοκληρώσουν την πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης, οι εκπαιδευτικές τους επιδόσεις εξακολουθούν και παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα, ενώ τα ποσοστά σχολικής διαρροής παραμένουν υψηλά (FRA, 2018· EUROCITIES, 2017: 15-6). Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά στην εκπαίδευση αντανakλώνται και στον τομέα της εργασίας. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των Ρομά αποτελεί βασικό λόγο για τον αποκλεισμό τους από συγκεκριμένα επαγγέλματα, περιορίζοντας την οικονομική τους δραστηριότητα στα λεγόμενα «παραδοσιακά» επαγγέλματα, όπως είναι το εμπόριο και η μουσική, σε αγροτικές ασχολίες ή τους εγκλωβίζει σε άτυπες μορφές εργασίας χωρίς ασφάλιση και στο παραεμπόριο, ενώ ο γενικευμένος αντιτσιγγανισμός και οι διακρίσεις που υφίστανται εξαιτίας των έντονων προκαταλήψεων που τους ακολουθούν, τους θέτουν μαζικά εκτός αγοράς εργασίας, κατατάσσοντάς τους στους πιο φτωχούς πληθυσμούς της ΕΕ (FRA, 2016: 7, 15, 23· EUROCITIES, 2017: 13-5· Ziomas et al., 2011: 10-2).

Το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού και των κοινωνικών διακρίσεων συνδέεται άρρηκτα με τις συνθήκες στέγασης και διαβίωσης των Ρομά, καθώς το «κατοικείν» του ιδιωτικού και του ομαδικού χώρου, άμεσα συναρτώμενο με τη δομή των οικογενειών και αλληλεξαρτώμενο από τους διαχωρισμούς του συλλογικού, καθορίζει σε σημαντικό βαθμό το «κοινωνικό τους γίνεσθαι στο χώρο» (Καραθανάση,

2000: 43), αναδεικνύοντας επί της ουσίας τη σχέση αιτιότητας μεταξύ των συνθηκών στέγασης των Ρομά στις κατά τόπους κοινότητες με τον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση που υφίστανται σε όλα τα επίπεδα (Ντούσας, 1997: 205-8· Χαστάογλου, 1994· Γιάντσιου, 2019). Στο πλαίσιο αυτό, η στέγαση αναγνωρίζεται ως ένα σημαντικό πεδίο παρέμβασης της κοινωνικής πολιτικής, καθώς συνδέεται άρρηκτα με το ζήτημα της ικανοποίησης των αναγκών (Βενιέρης, 2015: 70, 182). Τα ταξινομητικά σχήματα που έχουν συγκροτηθεί κατά καιρούς από κοινωνικούς επιστήμονες κατατάσσουν τη στέγαση στις πρωταρχικές ανάγκες τις οποίες το άτομο καλείται να ικανοποιήσει κατά προτεραιότητα, ενώ η έλλειψή της σηματοδοτεί κοινωνικό κίνδυνο (Φερόνας, 2018: 117-9). Για το λόγο αυτό, η έλλειψη στέγης ή η απουσία συνθηκών αξιοπρεπούς διαβίωσης μεταφράζονται σε κοινωνικό πρόβλημα (Κουραχάνης, 2018a: 373) και συνδέονται άρρηκτα με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς επηρεάζουν ζητήματα προσβασιμότητας στην εργασία, την εκπαίδευση και την υγεία και, σε ακραίες εκφάνσεις, θέτουν υπό αμφισβήτηση την κοινωνική συνοχή και τη συλλογική αλληλεγγύη (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 19).

Η πολυπλοκότητα και η συνθετότητα του ζητήματος της στέγης και η σύνδεσή του με φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού αποτυπώνεται και στην τυπολογία ETHOS της ευρωπαϊκής ομοσπονδίας των οργανώσεων που εργάζονται με τους άστεγους (FEANTSA). Με βάση την τυπολογία αυτή, καθίσταται αντιληπτό ότι η αστεγία δεν αναφέρεται μόνο στην απουσία στέγης, αλλά στην πραγματικότητα συνιστά ένα φάσμα που εκτός από τις ακραίες μορφές αποστέρησης, περιλαμβάνει και τις συνθήκες επισφάλειας ή ακαταλληλότητας στέγης (FEANTSA, 2006). Συνεπώς, η αστεγία ως κατάσταση που βιώνεται, διευρύνεται σε ευάλωτες ομάδες ανθρώπων που βρίσκονται στο «όριο», όπως οι Ρομά. Η κρίση έρχεται να διογκώσει τα προβλήματα που σχετίζονται με την απουσία στέγης ή τις κακές και ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, εφόσον δημιουργεί επισφαλείς συνθήκες για πολλές κοινωνικές ομάδες που μέχρι πρότινος ζούσαν στο «όριο» (Κουραχάνης, 2018b: 297).

Οι κακές συνθήκες στέγασης των Ρομά δυσχεραίνουν την κατάσταση της υγείας τους, προσθέτοντας ένα ακόμη πρόβλημα στις ήδη επισφαλείς συνθήκες διαβίωσής τους, εφόσον τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής για τους Ρομά σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Επίσης, εξαιτίας και του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, φαίνεται να απουσιάζουν πρακτικές πρόληψης και βασικές γνώσεις σε θέματα αγωγής υγείας (EUROCITIES, 2017: 24-5). Εκείνο που

παρατηρείται επίσης είναι η ύπαρξη αυξημένων ποσοστών αναπηρίας και ψυχικών ασθενειών κυρίως εξαιτίας των επισφαλών συνθηκών ζωής, της πρώιμης ανάληψης οικογενειακών ευθυνών πριν την ενηλικίωση και της κοινωνικής περιθωριοποίησής τους, αποτέλεσμα της γκετοποίησης που υφίστανται (Τερζοπούλου & Γεωργίου, 1996: 44· Μωραΐτου, 2013: 139· European Commission, 2014: 236). Ωστόσο, εκείνο που διαφαίνεται είναι ότι στην περίπτωση των Ρομά οι πολλαπλές εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού δημιουργούν μια εξαιρετικά σύνθετη κατάσταση που εγκλωβίζει τους Ρομά στη φτώχεια και την κοινωνική περιθωριοποίηση, θέτοντάς τους εκτός κοινωνικού ιστού.

2.3 Θεωρητικές προσεγγίσεις και βασικές εννοιολογήσεις του κοινωνικού αποκλεισμού

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί κομβικής σημασίας έννοια για την κατανόηση των πολλαπλών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά και των συνεπειών που επιφέρουν. Η συζήτηση για το ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά και η πολυπλοκότητα που το χαρακτηρίζει φέρει στην επιφάνεια τις πολλαπλές θεωρητικές αναγνώσεις του όρου οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως ερμηνευτικά εργαλεία κατανόησης της κατάστασης που υφίστανται οι Ρομά για σχεδιασμό και υλοποίηση πολιτικών ένταξης. Ωστόσο, για την εννοιολογική αποσαφήνιση του κοινωνικού αποκλεισμού χρειάζεται να ληφθούν υπόψη τρεις βασικές παράμετροι, όπως είναι το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο συγκροτείται, καθώς και το ερμηνευτικό φάσμα που προσφέρει ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός.

Η καταγωγική συζήτηση για τον κοινωνικό αποκλεισμό έχει τις ρίζες της στην προ-νεωτερική κοινωνία και συνδέεται με την πόλη και την πρωταρχική μορφή κοινότητας που απαντάται στο πλαίσιο αυτό, όπου μελετώνται οι λειτουργίες θεσμών και ατόμων μέσα από τα όρια συνύπαρξης, αλληλοαναγνώρισης και ικανοποίησης υλικών αναγκών. (De Coulanges, 1991: 181-7). Η αναζήτηση της απαρχής της πρακτικής του αποκλεισμού στο χώρο του κοινωνικού θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την έννοια του ορίου μέσα από θεσμούς συγγένειας και δεσμούς του «ανήκειν». Στο πλαίσιο αυτό, το πέρασμα από τον θεσμό της οικογένειας στη συγκρότηση της πόλης συντελείται μέσω της ταυτόχρονης εξάπλωσης της θρησκείας ως συνεκτικού στοιχείου για την κοινότητα, αλλά και ως μορφής «διαπαιδαγώγησης» των ατόμων (Finley, 1977: 313). Η έννοια της κοινότητας φαίνεται να συμπυκνώνει την «προβληματική του συνυπάρχειν», εφόσον δημιουργεί εγγύτητα στα μέλη της μέσα

από κοινές πολιτισμικές, πολιτικές και κοινωνικές αναφορές (Bouvier, 2001: 123-4). Ο Weber τονίζει τη διαφορετική λειτουργία της κοινότητας από εκείνη της κοινωνίας χρησιμοποιώντας τον όρο «εκκοινοτισμός» που υποδηλώνει το υποκειμενικό αίσθημα του ανήκειν το οποίο απορρέει από το συναίσθημα ή την παράδοση σε αντιδιαστολή με τον «εκκοινωνισμό» ο οποίος αναφέρεται σε ορθολογικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα σε επίπεδο κοινωνικών σχέσεων (Bouvier, 2001: 129· Weber, 1996: 61). Η κοινωνιολογία του Weber γύρω από την κοινότητα, την κοινωνία και την εγκαθίδρυση του κοινωνικού δεσμού, συνδέεται άρρηκτα με ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού, κοινωνικής ένταξης και διατήρησης της κοινωνικής συνοχής (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 19, 28).

Ειδικότερα η αναφορά στο ζήτημα της κοινωνικής συνοχής, θέτει επιμέρους ζητήματα «υλικής ανισότητας» και «αποτελεσματικής λειτουργίας της αγοράς» καθώς συνδέεται με την εργασία, την ανεργία, τη φτώχεια και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση, στη λογική της ενδυνάμωσης ή, αντίστοιχα, της αποδυνάμωσης της κοινωνικής συμμετοχής (Βενιέρης, 2013: 149). Στο πλαίσιο αυτό, η φτώχεια καθίσταται αντιληπτή ως πολιτική έννοια εφόσον αφενός θέτει σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή, καθώς σηματοδοτεί την απόσταση των περιθωριοποιημένων ατόμων από τις κυρίαρχες αξίες (Merrien, 2013: 26-7), αφετέρου παραπέμπει στη νομιμοποίηση του κοινωνικού κράτους ως μορφής παρέμβασης για την επίτευξη ισορροπίας στην αγορά και την κοινωνία με απώτερο στόχο τη βελτίωση των όρων διαβίωσης (Kaufman, 2013: 289-2).

Η κοινωνική και πολιτική μεταβολή της έννοιας της φτώχειας στο ιστορικό συγκείμενο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα και η αντικατάστασή της από την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, σηματοδοτεί μια σημαντική θεωρητική μετατόπιση από την περιγραφή μιας κατάστασης στην περιγραφή μιας διαδικασίας που υποδηλώνει αποκοπή του ατόμου από τον κοινωνικό δεσμό. Στο πλαίσιο αυτό, ο κοινωνικός αποκλεισμός σηματοδοτεί μια δυναμική διαδικασία συγκρότησης των υποκειμένων ως αποτέλεσμα συσσωρευμένης και πολλαπλής κοινωνικής ανισότητας, πέραν της οικονομικής. Η ακραία αυτή μορφή ανισότητας λειτουργεί εξελικτικά υποδηλώνοντας την ύπαρξη παραγόντων και χαρακτηριστικών που μεταφράζονται σε κοινωνικό επίπεδο ως «μειονεξίες» -όπως για παράδειγμα η ανεργία, το φύλο, ο αναλφαβητισμός, η αναπηρία- και εμποδίζουν την κοινωνική συμμετοχή ατόμων ή ομάδων, δηλώνοντας ταυτόχρονα τη χαλάρωση των κοινωνικών δεσμών (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 22-3· Μουσούρου, 2002: 74).

Με βάση τα προαναφερθέντα, καθίσταται κατανοητό ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός αναφέρεται σε διαδικασίες αποστέρησης που δεν περιορίζονται στο οικονομικό επίπεδο, αλλά εμποδίζουν την ισότιμη συμμετοχή των ατόμων στις κοινωνικές διεργασίες (Βενιέρης, 2013: 148). Επί της ουσίας, ο κοινωνικός αποκλεισμός υποδηλώνει μια ενεργή διαδικασία απουσίας ή ανισότητας δικαιωμάτων που στερεί από το άτομο τη δυνατότητα συμμετοχής του στην κοινωνία. Πράγματι, σύμφωνα με τον T.H. Marshall, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την έννοια της «ιδιότητας του πολίτη» και, συνεπώς, η ποιότητα εφαρμογής τους φανερώνει το βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης και κοινωνικής συμμετοχής καθώς και το επίπεδο συλλογικής ευημερίας, ενώ, αντίστοιχα, η απουσία τους -όπως ισχύει για την περίπτωση των Ρομά- κοινωνικό αποκλεισμό, φτωχοποίηση και διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων (Βενιέρης, 2013: 147· Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 37· Στεργίου, 2018: 134). Η ανάγνωση της κοινωνικής ένταξης των Ρομά με όρους δικαιωμάτων υποδηλώνει ρητά την ύπαρξη εμποδίων σε επίπεδο κοινωνικής συμμετοχής που τους θέτει εκτός κοινωνικού πλαισίου. Συνεπώς, η μη πραγμάτωση δικαιωμάτων συνιστά μορφή κοινωνικού αποκλεισμού (Κασιμάτη, 2002: 16· Τσιάκαλος, 2002: 48, 55).

Η θεωρία του χαρακτηρισμού αποτελεί ένα χρήσιμο ερμηνευτικό εργαλείο για την κατανόηση του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά, καθώς συμβάλλει στην αναγνώριση της ευθύνης που η ίδια η κοινωνία φέρει στο στιγματισμό των ατόμων, η συμπεριφορά των οποίων αποκλίνει από αυτό που σημασιοδοτείται κοινωνικά ως νόρμα και κανονικότητα. Επί της ουσίας, η «παρέκκλιση» σηματοδοτεί την απόρριψη του ατόμου και την περιθωριοποίησή του από το χώρο του κοινωνικού. Ωστόσο, το παράδοξο είναι ο τρόπος με τον οποίο επιδρά ο πρώιμος χαρακτηρισμός των υποκειμένων ως παραβατών στην κατασκευή και την κοινωνικοποίησή τους σε έναν άνομο τρόπο ζωής (Goode, 1996: 139-5). Ο στιγματισμός και η περιθωριοποίηση «απαλλάσσουν» το χώρο του κοινωνικού από συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού που θεωρούνται απειλή λόγω της απόκλισής τους από το στενά προσδιορισμένο πλαίσιο κανονικότητας και ομοιομορφίας. Η ανάγνωση του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά μέσα από το συγκεκριμένο θεωρητικό σχήμα, αφενός επιτρέπει την κατανόηση του ρόλου των λόγων εξουσίας στη διαδικασία αυτή, αφετέρου αναιρεί την αντίληψη ότι ορισμένες κοινωνικές ομάδες -όπως οι Ρομά- είναι αποκλειστικά υπεύθυνες για τη μη ένταξή τους στις κοινωνικές διαδικασίες (Τάτσης, 1989: 52-3).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός των Ρομά, απόρροια μιας «υποβαθμισμένης συλλογικής ταυτότητας» (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 26) συνεπάγεται χωρικό αποκλεισμό, υποβαθμισμένες συνθήκες διαβίωσης και, συνεπώς, μειωμένες ευκαιρίες πρόσβασης στην εκπαίδευση και την εργασία. Ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζεται και σημασιοδοτείται η συλλογική ταυτότητα των Ρομά φανερώνει το μέγεθος του στίγματος που τους ακολουθεί, ανάλογο με το βαθμό της κοινωνικής τους περιθωριοποίησης και υπονοεί την απόκλισή τους από αυτό που γίνεται αντιληπτό ως κοινωνική νόρμα και φυσιολογικό (Goffman, 2001: 209-0). Η Douglas μεταφέρει την έννοια του στίγματος και του αποκλεισμού στο πεδίο του σώματος εφόσον υποστηρίζει ότι ο διαχωρισμός αρχίζει να συγκροτείται ανάμεσα σε σώματα που σημασιοδοτούνται ως ρυπαρά και καθαρά αντίστοιχα, γύρω από τα οποία ξεκινά να στήνεται ένα ολόκληρο τελετουργικό για ζητήματα υγιεινής που στοχεύει στην αποφυγή μεταδοτικών ασθενειών. Στο πλαίσιο αυτό η βρομιά, ως αποτέλεσμα κοινωνικής και πολιτισμικής κατάταξης και τακτοποίησης, θεωρείται πλέον ύλη εκτός τόπου. Ο διαχωρισμός των σωμάτων στο θεωρητικό σχήμα της Douglas παραπέμπει στο λόγο περί των σωμάτων των Ρομά ως ακάθαρτων, βρόμικων και απειλής μόλυνσης του κοινωνικού χώρου (Douglas, 2007: 37-9).

Η πολιτική διάσταση των θεωρητικών προσεγγίσεων των Goffman και Douglas αναφορικά με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τον ορισμό των σωμάτων ως φυσιολογικών και παρεκκλινόντων και η θέση ότι στην ουσία πρόκειται για κοινωνική κατασκευή, συμβάλλει στην αποσταθεροποίηση δίπολων τα οποία σε ένα πρώτο επίπεδο εμφανίζονται ως διαφορές, για να εγγραφούν στη συνέχεια στο χώρο του κοινωνικού ως ανισότητες. Οι προσεγγίσεις αυτές φαίνεται να προσλαμβάνουν το σώμα στη νεωτερικότητα με όρους κειμένου στο οποίο εγγράφονται κοινωνικές αξίες, πολιτισμικά πρότυπα, σύμβολα και πολλαπλές σημασιοδοτήσεις μέσα από τη διαμόρφωση αντιλήψεων από κυρίαρχους επιστημονικούς και πολιτικούς λόγους (Μακρυγιάννη, 2004: 11, 16 και 25).

Τέλος, η κρίση είναι ακόμη ένας παράγοντας που χρειάζεται να ληφθεί υπόψη στη μελέτη και την ανάλυση του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά καθώς, αφενός επηρεάζει καταλυτικά τις συνθήκες διαβίωσης των οικονομικά ασθενέστερων πληθυσμών -όπως είναι οι Ρομά- αφετέρου διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής η οποία δεν σχεδιάζεται και υλοποιείται εν κενώ, αλλά με βάση την εκάστοτε κοινωνική, οικονομική και πολιτική συγκυρία (Σιατίτσα, 2019: 11). Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνική πολιτική αναδιπλώνεται και συρρικνώνεται υπό την πίεση

της οικονομικής κατάστασης που επικρατεί, γεγονός που αποτυπώνεται και στην περικοπή των κοινωνικών παροχών (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013: 167· Κουραχάνης, 2018b: 298). Με τον τρόπο αυτό εδραιώνεται ένα μοντέλο υπολειμματικής πολιτικής το οποίο περιορίζεται στη διαχείριση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι πληθυσμοί που εκτίθενται σε νέους κινδύνους (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013· Κουραχάνης, 2018b· Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017). Προφανώς, στην περίπτωση των Ρομά οι παράγοντες αυτοί λειτουργούν συσσωρευτικά, προσθέτοντας επιπλέον εμπόδια στην όποια προσπάθεια κοινωνικής ένταξης.

2.4 Η «ανάγνωση» της κοινωνικής πολιτικής ως πεδίο κατασκευής υποκειμενικότητας για τους Ρομά και οι ιδεολογικές της προεκτάσεις

Μια σημαντική παράμετρος που χρειάζεται να ληφθεί υπόψη στη μελέτη του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά είναι η κατασκευή τους ως ευπαθούς ομάδας μέσα από επίσημους λόγους και διαδικασίες που τους καθιστούν αποδέκτες προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής (Παπαδοπούλου, 2012: 51, 53). Η κοινωνική πολιτική συνδέεται άρρηκτα με την κοινωνική ευημερία και την καταπολέμηση των κοινωνικών προβλημάτων συγκροτώντας ένα σύνθετο πεδίο εφαρμογής που περιλαμβάνει θεσμούς, οργανισμούς και μέσα που χρησιμοποιούνται για την άσκησή της, υποκείμενα που δέχονται τις παρεμβάσεις της και ανάγκες που ικανοποιούνται. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι παρεμβάσεις της κοινωνικής πολιτικής αντανακλώνται τόσο σε επίπεδο κοινωνικής δομής μέσω της αναδιανομής και της διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής (Βενιέρης, 2015: 18-9, 28), όσο και σε ατομικό επίπεδο με τη συνεχή υπενθύμιση της κοινωνικής ευθύνης που φέρει το άτομο, προσδίδοντας στην κοινωνική πολιτική έναν ηθικό και κανονιστικό χαρακτήρα (Spicker, 2004: 21).

Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης των παρεμβάσεων αυτών, καθίσταται εμφανής ο ιδεολογικά φορτισμένος χαρακτήρας τους, καθώς πίσω από την επίφαση της καταπολέμησης των κοινωνικών ανισοτήτων για τη διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης, κατασκευάζεται ένας «μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου και συλλογικών δεσμεύσεων» που επιβάλλει στα άτομα κοινωνικές νόρμες και κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα (Βενιέρης, 2015: 29, 31). Η ανάγνωση αυτή αναγνωρίζει στην ουσία -πέραν της κοινωνικής τάξης- και άλλες παραμέτρους ανισότητας οι οποίες σχετίζονται με τα επιμέρους κοινωνικά χαρακτηριστικά και τις ταυτότητες των ομάδων που γίνονται αποδέκτες κοινωνικής πολιτικής και χρειάζεται να ληφθούν υπόψη στο

σχεδιασμό και την υλοποίηση των πολιτικών αυτών (Παπαδοπούλου, 2012: 54· Στασινοπούλου, 1992: 136, 141). Παράλληλα όμως, στιγματίζει ολόκληρες κοινωνικές ομάδες, κατασκευάζοντάς τις με όρους ευπάθειας ως υπαίτιες για την κατανάλωση κοινωνικών πόρων, αλλά και για την κατάσταση στην οποία βρίσκονται (Στασινοπούλου, 1992: 181), όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των Ρομά.

Η θέση αυτή, συνδέεται με μια ολόκληρη συζήτηση που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής σχετικά με τις ανάγκες του ατόμου, την κουλτούρα της εξάρτησης από τα οφέλη της κοινωνικής πολιτικής, υπενθυμίζοντας συνεχώς το βαθμό κοινωνικής ευθύνης που φέρει το άτομο για την κάλυψη των αναγκών αυτών (Χτούρης, 1999: 233). Χαρακτηριστικό παράδειγμα εν προκειμένω αποτελεί ο όρος “underclass” που χρησιμοποιείται κυρίως από τη Νέα Δεξιά για να αποδώσει σε πληθυσμούς -όπως οι Ρομά- ευθύνες για τη μη ένταξή τους και την απροθυμία τους να αποδεσμευτούν από τις παροχές (Merrien, 2013: 32-3· Levitas, 2004: 202-4). Η συγκεκριμένη ρητορική λόγου ασκεί κριτική στην επιδοματική κοινωνική πολιτική που ακολουθείται για τους Ρομά, ενώ ταυτόχρονα παραβλέπει την ανάγκη συγκρότησης ενός μοντέλου συμπεριληπτικής πολιτικής σε κοινωνικό επίπεδο. Ο στιγματισμός τους και η απόδοση των ευθυνών στους ίδιους φαίνεται να αναπαράγει τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, συντηρώντας τον κοινωνικό τους αποκλεισμό (Παπαδοπούλου, 2012: 322). Αυτό φαίνεται να τροφοδοτείται και από τον κυρίαρχο λόγο μέσα από την κατασκευή των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τους Ρομά (Liégeois, 2005: 13-6). Ως εκ τούτου, ο στιγματισμός των ομάδων και των ατόμων εμφανίζεται να είναι ένα σοβαρό επακόλουθο της διαδικασίας προσδιορισμού των κοινωνικών προβλημάτων, καθώς και των υποκειμένων που εμπλέκονται σε αυτά.

Θεωρητικά σχήματα όπως αυτό του Foucault, επιτρέπουν την κριτική διερεύνηση της κοινωνικής πολιτικής, ιδιαίτερα σε σχέση με τα άτομα και τον τρόπο με τον οποίο παρεμβαίνει σε αυτά. Μέσα από μια φουκωική ανάγνωση, η κοινωνική πολιτική μπορεί να ειδωθεί ως ένα κανονιστικό σύστημα, ένα σύμπλεγμα επιστημονικών λόγων το οποίο κατασκευάζει ιδεότυπους κοινωνικής παρέμβασης -με τη βεμπεριανή έννοια του όρου- που αντλούν τη νομιμοποίησή τους από την υπόσχεση της διασφάλισης της κοινωνικής ευημερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, καθώς και την καταπολέμηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Ωστόσο, καθώς στις κοινωνικές επιστήμες δεν υπάρχουν ουδέτερες έννοιες, δηλαδή έννοιες χωρίς αξιακό και ιδεολογικό φορτίο, η σταθερότητα εν προκειμένω υποδηλώνει την ύπαρξη σχέσεων εξουσίας που «ενδημούν στο εσωτερικό των κοινωνικών θεσμών» (Craib, 2000: 377),

δηλαδή ενυπάρχουν ως δομικό στοιχείο και καθορίζουν την κοινωνική πραγματικότητα (Βενιέρης, 2015: 23, 31).

Με βάση τα προαναφερθέντα, η άσκηση κοινωνικής πολιτικής υποδηλώνει τη ρητή διείσδυση του κράτους στην ιδιωτική σφαίρα των ανθρώπων και τη ρύθμιση των στάσεων του πληθυσμού από την κρατική εξουσία (Αλεξίου, 2017: 7). Συγκεκριμένα, το κράτος πρόνοιας έχει ως κύρια ομάδα στόχευσης τα χαμηλά κοινωνικά και οικονομικά στρώματα της κοινωνίας. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι, σε ένα πρώτο επίπεδο, το κράτος πρόνοιας προβαίνει σε έναν εμφανή ταξικό διαχωρισμό της κοινωνίας, αναγνωρίζοντας κυρίαρχες και μη κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις, και, σε ένα δεύτερο επίπεδο, με τη μετεξέλιξη της φιλανθρωπίας σε προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας για τους λιγότερο προνομιούχους πληθυσμούς (Αλεξίου, 2017: 8· Φουκό, 1991: 141).

Αυτή η κανονιστική κατά βάση ταξινόμηση του πληθυσμού, αποτέλεσμα ερευνών, απογραφών και σχεδιασμών παρέμβασης, μετατρέπει τον πληθυσμό, και, ιδιαίτερα την οικογένεια ως κυρίαρχες πηγές πληροφοριών για το κράτος και τις κρατικές πολιτικές που λειτουργούν ως ένα άλλο είδος εξουσίας (Watson, 2007: 102· Βενιέρης, 2015: 31). Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι για να μπορέσει κάποιος να καταστεί δικαιούχος κοινωνικής μέριμνας ή ωφελούμενος κάποιας κοινωνικής υπηρεσίας αποστερείται του ιδιωτικού του βίου. Υπό αυτή την έννοια, η κοινωνική πολιτική έρχεται να παρακολουθήσει το υποκείμενο σε σχέση με τις πληροφορίες που παρέχει και να λειτουργήσει ως μια μορφή πειθαρχίας -με τη φουκωική έννοια του όρου- μέσα από τεχνικές εξέτασης, θεραπείας, πιστοποίησης, αναγνώρισης του υποκειμένου ότι ανήκει σε μια «ειδική» κοινωνική ομάδα. Οι τεχνικές αυτές ασκούνται στα υποκείμενα από φορείς γνώσεις που τα κατατάσσουν σε ειδικές κατηγορίες, προσδίδοντάς τους μια συγκεκριμένη ταυτότητα (Twigg, 2007: 169).

Επιπροσθέτως, ο λόγος που εκφέρεται από σχεδιαστές και φορείς υλοποίησης της κοινωνικής πολιτικής, όπως είναι οι φορείς των κοινωνικών υπηρεσιών, κατασκευάζει τους ωφελούμενους με όρους ευπάθειας ως ειδικές κατηγορίες πληθυσμών που στερούνται της προσωπικής τους αυτονομίας, εφόσον χρίζουν προστασίας και παροχής φροντίδας, ενώ παράλληλα τους στοχοποιεί ως υπαίτιους για την κατανάλωση κοινωνικών πόρων εξαιτίας της κατάστασης στην οποία βρίσκονται (Στασινοπούλου, 1996: 181). Ο στιγματισμός των ομάδων και των ατόμων εμφανίζεται να είναι ένα σοβαρό επακόλουθο της διαδικασίας προσδιορισμού των κοινωνικών προβλημάτων, καθώς και των υποκειμένων που εμπλέκονται σε αυτά. Και εδώ, το

θεωρητικό σχήμα του Foucault υπογραμμίζει τη λειτουργία του λόγου ως άσκηση εξουσίας που εγκυβερνά και χαρακτηρίζει τα υποκείμενα, προσδίδοντάς τους ταυτότητα και ταξινομώντας τα στο χώρο του κοινωνικού, κατασκευάζοντας εν τέλει τον κοινωνικό αποκλεισμό ολόκληρων πληθυσμιακών ομάδων (Watson, 2007: 107). Η χρήση της γλώσσας και οι συμβολισμοί που αποδίδονται είναι ιδεολογικά φορτισμένοι, καθώς παραπέμπουν σε ένα στερεοτυπικό τρόπο θέασης των ομάδων αυτών, σημασιοδοτούνται αρνητικά και κατασκευάζονται ως απειλή για το κοινωνικό σύνολο. Οι «χρήστες», οι «εξαρτημένοι», οι «ευπαθείς/ειδικές πληθυσμιακές ομάδες», οι «ανάπηροι», οι «άστεγοι», οι «άνεργοι», οι «φτωχοί», αφού θεωρηθούν ως ομοιογενείς ομάδες στο εσωτερικό τους, διαχωρίζονται από το γενικό πληθυσμό για να χρησιμοποιήσουν ειδικές δομές και χώρους που έχουν δημιουργηθεί ειδικά για αυτούς.

Η άδηλη λειτουργία της κοινωνικής πολιτικής ως μηχανισμού κοινωνικού ελέγχου και αναπαραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων εντοπίζεται στο στιγματισμό των υποκειμένων και της καλλιέργειας μίας κουλτούρας εξάρτησης και εγκλωβισμού και συγκροτεί ένα στοιχείο εγγενώς αντιφατικό που ενυπάρχει στον πυρήνα της. Η κοινωνική πολιτική η οποία έχει ως αποστολή της να επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα, εμφανίζεται να επιδρά καθοριστικά στον τρόπο συγκρότησης των υποκειμένων μέσα από λόγους και πρακτικές, με διαφορετικά αποτελέσματα από τα αναμενόμενα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιδοματική κοινωνική πολιτική που ακολουθείται για τους Ρομά, η οποία παραβλέπει σε σημαντικό βαθμό την ανάγκη να ακολουθηθεί μια συμπεριληπτική πολιτική σε κοινωνικό και εκπαιδευτικό επίπεδο. Ο στιγματισμός των Ρομά και η απόδοση των ευθυνών στους ίδιους, φαίνεται να λειτουργεί ως φαύλος κύκλος που αναπαράγει τα προβλήματα και συντηρεί τον κοινωνικό τους αποκλεισμό.

Με βάση τα προαναφερθέντα, εκείνο που καθίσταται εμφανές είναι ότι το κράτος πρόνοιας στην επίσημη θεσμική του εκδοχή, παρά τη θετική αποτίμηση αναφορικά με τη δημιουργία θεσμών κοινωνικής προστασίας, δεν έχει καταφέρει να επιτύχει την πλήρη εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων και τη διασφάλιση της ευημερίας του συνόλου των πολιτών. Ωστόσο, μια διαφορετική ανάγνωση μπορεί να εστιάσει στη λειτουργία του κοινωνικού κράτους ως μηχανισμού ελέγχου, με τη φουκωική έννοια του όρου, η οποία αποτρέπει ή μειώνει τον κίνδυνο μίας κοινωνικής έντασης, συγκρατώντας τα υποκείμενα που χρησιμοποιούν τις δομές και τις υπηρεσίες του κοινωνικού κράτους εντός του κοινωνικού ιστού. Η ανάγνωση αυτή ανοίγει ένα νέο κύκλο συζήτησης τόσο για τις κοινωνικές δομές αυτές καθαυτές, όσο και για τους

λόγους που χρησιμοποιούνται για τη νομιμοποίησή τους, καθώς και τις πολλαπλές επιπτώσεις της κοινωνικής πολιτικής στα ίδια τα υποκείμενα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επισημαίνονται οι καταγωγικές εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά μέσα από τις αναπαραστάσεις που επενεργούν στη συγκρότηση των κοινωνικών ταυτοτήτων τους στον κυρίαρχο λόγο. Παράλληλα επιχειρείται η σύνδεση των λόγων αυτών τόσο με ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού, όσο και με αναγνώσεις λειτουργιών της κοινωνικής πολιτικής.

3. Πολιτικές για Ρομά

3.1 Ευρωπαϊκό πλαίσιο πολιτικών

Ο ΟΗΕ συγκαταλέγει τους Ρομά -μαζί με τις διάφορες κοινότητες Ταξιδευτών (Travellers)- στους πληθυσμούς που υφίστανται ακραίες μορφές διακρίσεων και διαχωρισμού σε βασικούς τομείς, όπως είναι η υγεία, η στέγαση, η εκπαίδευση και η εργασία. Σε έρευνα που διεξήχθη σε παγκόσμια κλίμακα αναφορικά με την τρέχουσα κατάστασή τους, τονίζεται η πολυπλοκότητα των αιτιών που οδηγούν στην περιθωριοποίησή τους, καθώς και «η βαθιά ενσωματωμένη κοινωνική και διαρθρωτική διάκριση που αντιμετωπίζουν οι Ρομά παγκοσμίως, συμπεριλαμβανομένου του αντισιγγανισμού που περιλαμβάνει ισχυρές προκαταλήψεις και στερεότυπα κατά των Ρομά, [συμπεριλαμβανομένων εκείνων] που οδηγούν στον χαρακτηρισμό των κοινοτήτων των Ρομά ως εγκληματικών, επιθετικών ή ως «παρασίτων» στα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας» (UN/HRC, 2015: 5).¹⁵ Η ρητορική του αντισιγγανισμού αφενός αντιτίθεται στο Διαφωτιστικό πρόταγμα των καθολικών δικαιωμάτων (Council of Europe, 2017), και στις αρχές που διέπουν την οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου περί της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (άρθρο 2) (United Nations, 1948), αφετέρου υποδηλώνει μη ανοχή στον «διαφορετικό άλλο» που κατασκευάζεται ως απειλή για τη λειτουργία του εθνικού κράτους. Επί της ουσίας, παραπέμπει σε έναν νέου τύπου ρατσισμό που αναδεικνύει τις πολιτισμικές διαφορές ως αδυναμία συνύπαρξης διαφορετικών εθνοτικών και πολιτισμικών ομάδων (Taguieff, 1990).

Η κατασκευή της διαφορετικότητας ως κινδύνου και απειλής για το δυτικό πολιτισμό σε συνδυασμό με τη ρητορική μίσους, δημιουργούν πόλωση μεταξύ των ομάδων και ευνοούν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού. Οι προκλήσεις που ανακύπτουν στο πλαίσιο αυτό θέτουν την ανάγκη προσανατολισμού της πολιτικής ατζέντας σε ζητήματα κοινωνικής προστασίας και αποτελεσματικής καταπολέμησης των διακρίσεων. Ειδικότερα, το ζήτημα της κοινωνικής προστασίας εμφανίζεται ως ιδιαίτερα σημαντικό για ευάλωτες ομάδες όπως είναι οι Ρομά καθώς, πέραν των υφιστάμενων διακρίσεων, συχνά γίνονται αποδέκτες ρατσιστικής βίας και

---

¹⁵ Μετάφραση από το αγγλικό κείμενο “(...) the deeply embedded social and structural discrimination Roma face worldwide, including anti-Gypsyism. (...) Anti-Gypsyism therefore includes strong anti-Roma prejudices and stereotypes, including those that lead to labelling Roma communities as criminal, aggressive, or as “parasites” on welfare systems” (UN/HRC, 2015: 5).

αποτυχημένων ή ανεπαρκών κρατικών πολιτικών (UN/HRC, 2015). Για το λόγο αυτό, ο ΟΗΕ αναπτύσσει συνεργασία με τα κράτη για τη διαφύλαξη και την ενίσχυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Ρομά, όσο και την ανάπτυξη πολιτικών για την ένταξη, την ενδυνάμωση και τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων σε ζητήματα που τους αφορούν.¹⁶

Στην Ευρώπη, οι Ρομά αποτελούν τη μεγαλύτερη εθνοτική μειονότητα με πληθυσμό που υπολογίζεται σε δέκα με δώδεκα εκατομμύρια, εκ των οποίων έξι διαμένουν σε κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (COM (2010) 133 final). Σύμφωνα με έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πολλοί Ρομά στην ΕΕ διαβιούν όπως οι πληθυσμοί στις φτωχότερες χώρες του κόσμου (FRA, 2016: 9). Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι Ρομά, ευθύνονται για μια σειρά αποκλεισμών που δυσχεραίνουν τη δυνατότητα πρόσβασής τους σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, σε αξιοπρεπείς συνθήκες στέγασης και σε ισότιμες ευκαιρίες στην απασχόληση. Το ζήτημα της κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των Ρομά απασχολεί ιδιαίτερα την Ευρωπαϊκή Ένωση (COM (2011) 173 final), καθώς, οι διακρίσεις και η περιθωριοποίηση που αντιμετωπίζουν στην πλειονότητά τους οι Ρομά αντιτίθενται στους στόχους και τις αξίες που αποτελούν τη βάση της Ένωσης (Liégeois & Gheorghe, 1995). Κυρίως, όμως, αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο προχωρά η θεσμική ανάπτυξη της ΕΕ σε ζητήματα συνταγματικότητας και εκδημοκρατισμού.

3.1.1 Πολιτικές κατά των διακρίσεων

Η ισότητα και το κράτος δικαίου αποτελούν θεμελιώδεις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σκοπός της οποίας είναι καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων (ΣΕΕ, άρθρα 2 & 3) (CoE/CEC, 1992: 7-8),¹⁷ όπως αναφέρεται και στη Συνθήκη για τη λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ, άρθρα 10 & 19) (Document 12012E/TXT) και στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 21).¹⁸ Για την καταπολέμηση των διακρίσεων, η Ευρωπαϊκή Ένωση θεσπίζει νομοθετικό πλαίσιο με δεσμευτικό χαρακτήρα για τα κράτη-μέλη όπως είναι η οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως

¹⁶ <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/UnitedNationsRegionalWGonRoma.aspx>

¹⁷ Council of the European Communities / Commission of the European Communities, *Treaty on European Union*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, στο: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

¹⁸ https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής» (Document L:2000:180:TOC) και η απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου «για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου» (Document 32008F0913). Το συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο αποσκοπεί στη δημιουργία προϋποθέσεων και πολιτικών για μια αγορά εργασίας που θα ευνοεί την κοινωνική ένταξη και θα καταπολεμά τις κοινωνικές διακρίσεις σε βάρος των εθνοτικών μειονοτήτων και άλλων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Ειδικότερα, για την καταπολέμηση των διακρίσεων που υφίστανται οι Ρομά, το Συμβούλιο της Ευρώπης πραγματοποιεί ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση αυτή με την καθιέρωση του όρου «τσιγγανοφοβία» που συνιστά μια επί της ουσίας αναγνώριση των διακρίσεων αυτών ως ξεχωριστής κατηγορίας.¹⁹ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας προχωρά στη σύσταση γενικής πολιτικής για τα κράτη-μέλη, βασικά σημεία της οποίας αποτελούν η υπογραφή των συμβάσεων για την καταπολέμηση των φαινομένων αυτών,²⁰ το δικαίωμα των Ρομά στον αυτοπροσδιορισμό, η λήψη αναγκαίων μέτρων καταπολέμησης των φαινομένων αυτών σε εθνικό επίπεδο, η παροχή νομικής βοήθειας στους Ρομά θύματα διάκρισης καθώς και η ενδυνάμωση των κοινοτήτων για συμμετοχή στις εκπαιδευτικές και πολιτικές διεργασίες (ECRI/CoE, 1998: 4-5).

Η έκθεση του FRA για το 2018, όπου επισημαίνονται οι τομείς στους οποίους έχει σημειωθεί πρόοδος όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς και οι περιπτώσεις εκείνες που εξακολουθούν να προκαλούν ανησυχία (FRA, 2019: 1), αναφέρει ότι η κατάσταση των Ρομά ελάχιστα έχει βελτιωθεί σε σχέση με τους στόχους που έχει θέσει η ECRI. Οι Ρομά εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν προβλήματα και διακρίσεις σε βασικούς τομείς όπως είναι η εκπαίδευση, η στέγαση και η απασχόληση, ενώ η ύπαρξη αντιτσιγγανισμού λειτουργεί ως τροχοπέδη στην όποια ένταξιακή τους προσπάθεια. Χαρακτηριστικά, η έκθεση αναφέρει ότι «Στην έκδοση της έκθεσης παρακολούθησης της Eurostat για το 2018 όσον αφορά την πρόοδο που έχει σημειωθεί ως προς την επίτευξη των ΣΒΑ στην ΕΕ δεν περιλαμβάνεται καμία αναφορά στα αποτελέσματα ένταξης των Ρομά ή στα σχετικά στοιχεία που υπέβαλε ο FRA, παρά την ιδιαίτερη σημασία που έχει η παρακολούθηση διαφόρων στόχων ειδικά για τους Ρομά» (FRA, 2019: 14).

---

¹⁹ <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/anti-gypsyism/-/discrimination>

²⁰ <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/>

Η γνωμοδότηση του FRA προτρέπει τα κράτη-μέλη να επανεξετάσουν τις εθνικές στρατηγικές που ακολουθούν αναφορικά με την ένταξη των Ρομά και να εντείνουν τις προσπάθειες εξάλειψης του αντιτσιγγανισμού ενημερώνοντας και ευαισθητοποιώντας το ευρύ κοινό για τις διακρίσεις που υφίστανται οι Ρομά διαχρονικά και οργανώνοντας καμπάνιες ενημέρωσης για τους Ρομά αναφορικά με τα δικαιώματά τους, ώστε να καταγγέλλουν τα περιστατικά βίας, παρενόχλησης και ρητορικής μίσους. Σύμφωνα με το FRA, η μη καταγγελία των περιστατικών αυτών δε βοηθά στην αποτύπωση της πραγματικής διάστασης του αντιτσιγγανισμού. Πρωτίστως όμως φανερώνει την έλλειψη εμπιστοσύνης των Ρομά στους θεσμούς (FRA, 2019: 14-5).

3.1.2 Η στρατηγική «Ευρώπη 2020» και η «Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού»

Την περίοδο της κρίσης, η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζει την αναγκαιότητα στοχευμένων πολιτικών για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, ανάμεσά τους και οι Ρομά και προχωρά στη συγκρότηση της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» για έξυπνη, βιώσιμη και ενταξιακή ανάπτυξη (COM (2010) 2020 τελικό). Η βασική προτεραιότητα που τίθεται εν προκειμένω είναι η αντιμετώπιση της φτώχειας. Για το λόγο αυτό, δημιουργείται η «Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού» η οποία αποτελεί μια από κοινού δέσμευση για τα κράτη-μέλη για ανάληψη δράσεων ενάντια στο φαινόμενο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού για την επίτευξη κοινωνικής συνοχής. Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζεται ότι η φτώχεια και ο κίνδυνος αποκλεισμού επηρεάζουν δυσανάλογα τις ευάλωτες ομάδες, όπως είναι οι Ρομά (COM (2010) 758 τελικό).

Οι στρατηγικές που προτείνονται στην «Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού» επικεντρώνονται στην ανάπτυξη, την απασχόληση και την αποτελεσματική κοινωνική προστασία και προβλέπουν την ανάπτυξη δράσεων σε ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών και συνεργασία με την κοινωνία των πολιτών.²¹

---

²¹ <https://ec.europa.eu/social/home.jsp?langId=en>

3.1.3 Πολιτικές για Ρομά: από την προστασία στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων

Τα τελευταία 30 χρόνια το ζήτημα των Ρομά βρίσκεται ψηλά στην ατζέντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που αποτυπώνεται στην ανάπτυξη πολιτικών και καλών πρακτικών που αποσκοπούν στην αποτελεσματική καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων. Το 2009, η δημιουργία της Ευρωπαϊκής πλατφόρμας για την ένταξη των Ρομά σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας περιόδου με την εντατικοποίηση των εργασιών, του σχεδιασμού και της υλοποίησης πολιτικών σε ένα περιβάλλον ανοικτό και ευέλικτο που ευνοεί την αλληλεπίδραση μεταξύ θεσμικών οργάνων της ΕΕ, εθνικών κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ και εμπειρογνομών για την αποτελεσματική ένταξη των ζητημάτων των Ρομά στις ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές (MEMO/09/193). Ωστόσο, η πλατφόρμα δεν υποκαθιστά τις εθνικές πολιτικές, αλλά λειτουργεί υποστηρικτικά ως προς αυτές, ενώ βασικός ρόλος της ΕΕ στο πλαίσιο αυτό είναι να συντονίζει τις εργασίες των κρατών και να ελέγχει εάν η ισχύουσα νομοθεσία για ζητήματα ισότητας εφαρμόζεται ορθά.²² Η δημιουργία ομάδας εργασίας «Roma Task Force» το 2010 για επικοινωνία με τα κράτη-μέλη της Ένωσης, κινείται προς αυτή την κατεύθυνση (IP/10/1097).

Επιπροσθέτως, η Ευρωπαϊκή Ένωση ασκεί πίεση στα κράτη μέλη να αναπτύξουν πολιτικές για τους Ρομά προχωρώντας στη συγκρότηση «πλαισίου για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020», με στόχο αφενός να ενισχύσει την υπάρχουσα νομοθεσία κατά των διακρίσεων, αφετέρου να δώσει έμφαση σε πολιτικές για την ισότιμη πρόσβαση των Ρομά στην εκπαίδευση, τη στέγαση, την απασχόληση και την υγειονομική περίθαλψη σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο με τη συμμετοχή των ίδιων των Ρομά σε διάλογο για την καταγραφή των αναγκών καθώς και τη διαμόρφωση και το σχεδιασμό δράσεων (COM (2011) 173 final), καθώς με βάση τα επίσημα στοιχεία η κατάσταση των Ρομά αναφορικά με τις συνθήκες διαβίωσης και την πρόσβασή τους σε βασικές υπηρεσίες εμφανίζεται να είναι χειρότερη σε σχέση με εκείνη του υπόλοιπου πληθυσμού, με αρνητικές συνέπειες στην υγεία, την ευημερία και τη συνολική ένταξή τους στην κοινωνία. Για το λόγο αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση προτείνει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που περιλαμβάνει

---

²² 11th Meeting of the European Platform for Roma Inclusion "Transition from education to employment", στο: https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=607095 και MEMO/09/193

επιμέρους δράσεις για την εκπαίδευση, την υγεία, την απασχόληση, και την εξάλειψη οποιασδήποτε μορφής διαχωρισμού.

Οι στόχοι που τίθενται εν προκειμένω στους τέσσερις αυτούς πυλώνες παρέμβασης αφορούν στη μείωση της σχολικής διαρροής και στη διασφάλιση της ολοκλήρωσης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά Ρομά, στη μείωση του χάσματος στην απασχόληση μεταξύ των Ρομά και του υπόλοιπου πληθυσμού, στη βελτίωση της κατάστασης υγείας και την αύξηση του προσδόκιμου ζωής και στη δημιουργία καλύτερων συνθηκών στέγασης και υγιεινής και την εξασφάλιση πρόσβασης σε παροχές νερού και ηλεκτρικού (COM (2011) 173 final). Οι στρατηγικές που προτείνονται για την ένταξη των Ρομά προϋποθέτουν αφενός την ενεργό εμπλοκή των κρατών μελών και των τοπικών κοινωνιών, αφετέρου τον καθορισμό εφικτών εθνικών στόχων, τη χαρτογράφηση των αποκλεισμένων περιοχών όπου διαμένουν Ρομά και των ιδιαίτερων αναγκών τους, την επαρκή χρηματοδότηση από εθνικούς και κοινοτικούς πόρους, τη συνεχή παρακολούθηση και αξιολόγηση των δράσεων και των προγραμμάτων για τυχόν αναπροσαρμογή τους, την ενδυνάμωση των κοινοτήτων Ρομά και το συνεχή διάλογο με τις τοπικές κοινωνίες και, τέλος, την ανάπτυξη ενός εθνικού σημείου επαφής το οποίο θα διαθέτει κατάλληλες διοικητικές δομές για το συντονισμό του έργου και την υλοποίηση των δράσεων (COM (2011) 173 final). Επίσης, τα κράτη μέλη οφείλουν να μεριμνήσουν για την κάλυψη των αναγκών των Ρομά που δεν είναι μόνιμα εγκατεστημένοι, με προγράμματα σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (COM (2011) 173 final).

Η δημιουργία ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου για την κοινωνική ένταξη των Ρομά συμπληρώνει την υφιστάμενη νομοθεσία κατά των διακρίσεων και υπέρ των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αποτελώντας επί της ουσίας μια σημαντική προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων που συνιστούν κοινό τόπο για την πλειονότητα των Ρομά. Η έρευνα του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιβεβαιώνει ότι οι παρεμβάσεις από τα κράτη μέλη συνέβαλαν σε μικρής κλίμακας βελτιώσεις αναφορικά με την πρόσβαση των Ρομά σε βασικές παροχές και κοινωνικές υπηρεσίες, ωστόσο δεν κατάφεραν να εξαλείψουν τις διακρίσεις που αντιμετωπίζει η πλειονότητα των Ρομά στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες (COM (2017) 458 final), γεγονός που υποδηλώνει ότι η άρση του αποκλεισμού των Ρομά θα καταστεί εφικτή μόνο μέσα από τη σαφή δέσμευση των κρατών μελών και των εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών σε συνδυασμό με τη συμμετοχή των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών και των ίδιων των κοινοτήτων Ρομά (COM (2011) 173 final).

3.2 Εθνικό πλαίσιο πολιτικών

Οι πολιτικές για Ρομά αποτελούν στην πραγματικότητα ένα μόνο μέρος ενός εξαιρετικά πολύπλοκου ζητήματος, στον πυρήνα του οποίου βρίσκονται θέματα που αφορούν τη συνύπαρξη πληθυσμών αιώνων. Στο πλαίσιο αυτό, οι πολιτικές αυτές είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιστορική παρουσία των Ρομά στην επικράτεια, ενώ ο τρόπος με τον οποίο σχεδιάζονται, το περιεχόμενο που αποκτούν και οι ρητοί και άρρητοι στόχοι που θέτουν κάθε φορά, φανερώνουν τις ιδεολογικές τους προεκτάσεις και απαντούν στο ερώτημα για το τι πραγματικά θέλουμε να κάνουμε με τους πληθυσμούς αυτούς.

3.2.1 Το ζήτημα της απόδοσης ιθαγένειας στους Έλληνες Ρομά

Το ζήτημα των Ρομά είναι ένα ευρωπαϊκό ζήτημα με επιμέρους εθνικά και τοπικά χαρακτηριστικά. Όπως και σε άλλα κράτη, έτσι και στην περίπτωση της Ελλάδας, η κατάσταση των Ρομά εμφανίζεται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη στάση που τηρεί το ελληνικό κράτος, όπως αποτυπώνεται στις εκάστοτε πολιτικές. Αν και η παρουσία των Ρομά στην Ελλάδα χρονολογείται από τον 19^ο αιώνα, ενώ κάποιες πρώτες ιστορικές καταγραφές αναφέρουν ότι οι Ρομά εντοπίζονται στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή ήδη από την περίοδο του Βυζαντίου και της μετέπειτα Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Τρουμπέτα, 2008: 14-5), εκείνο που χαρακτηρίζει το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα είναι η απουσία οιονδήποτε επίσημων κρατικών πολιτικών αναφορικά με τους Ρομά.

Μέχρι το 1955 η απόδοση της ιθαγένειας στους Ρομά αποτελεί μείζον πολιτικό ζήτημα, καθώς οι Ρομά δε διαθέτουν επίσημα έγγραφα από το ελληνικό κράτος για την αναγνώρισή τους ως Έλληνες πολίτες, αλλά ένα ειδικό δελτίο ταυτότητας από το τμήμα αλλοδαπών με δυνατότητα ανανέωσης κάθε δύο χρόνια (Τρουμπέτα, 2008). Με την έκδοση του νομοθετικού διατάγματος 3370/55 δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την αναγνώριση των Ρομά ως γηγενών πολιτών της χώρας και δυνάμει δικαιούχων κοινωνικών δικαιωμάτων (ΦΕΚ 258/Α'/1955). Ωστόσο, το ζήτημα της ιθαγένειας των Ρομά διευθετείται οριστικά επί κυβερνήσεως Κωνσταντίνου Καραμανλή, με την έκδοση των γενικών Διαταγών από τη Διεύθυνση Ιθαγένειας του Υπουργείου Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης υπ' αριθμόν 69468/212 «Τακτοποίηση από απόψεως ιθαγενείας των διαβιούντων στη χώρα μας Αθιγγάνων» στις 20 Οκτωβρίου του 1978 και την υπ' αριθμόν 16701/51 «Περί της εγγραφής των αδήλωτων

Αθιγγάνων» στις 12 Μαρτίου του 1979 (Συνήγορος του Πολίτη, 2009: 10). Ακόμη και σήμερα όμως εξακολουθούν να διαβιούν Ρομά στην Ελλάδα χωρίς να διαθέτουν έγγραφα ή κάποιο τεκμήριο ελληνικής ιθαγένειας, οι οποίοι εντάσσονται στο νομικό καθεστώς “sans-papiers”, αντίστοιχο με εκείνο των αλλοδαπών (European Commission / Directorate-General for Justice and Consumers, 2019:15).

3.2.2 Η εθνική στρατηγική για την κοινωνική ένταξη των Ρομά

Η μεγάλη στροφή στις πολιτικές για Ρομά πραγματοποιείται με την είσοδο της Ελλάδας στην -τότε- ΕΟΚ με τις δεκαετίες '90 και '00 να σηματοδοτούν μια νέα περίοδο πολιτικών για τους Ρομά. Το 1996 για πρώτη φορά το ελληνικό κράτος προβαίνει στη δημιουργία ενός εθνικού πλαισίου για τη συγκρότηση μιας εθνικής πολιτικής για τους Ρομά. Το πλαίσιο αυτό θέτει τα θεμέλια για το σχεδιασμό στοχευμένων πολιτικών αναφορικά με την κοινωνική ένταξη των Ρομά. Το 2001 το Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης προχωρά στη συγκρότηση ενός Ολοκληρωμένου Πρόγραμμα Δράσης (ΟΠΔ) για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων με χρονικό ορίζοντα την περίοδο 2001-2008, ενώ παράλληλα συστήνεται η Κεντρική Επιτροπή Παρακολούθησης του Προγράμματος με τη συμμετοχή φορέων σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο. Οι βασικοί άξονες του προγράμματος εστιάζουν αφενός στη στέγαση και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, αφετέρου στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων και την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και απασχόλησης. (Ziomas et al., 2011: 15-6).

Στο πεδίο των δικαιωμάτων, η ψήφιση του Νόμου 3304/2005 από το ελληνικό κοινοβούλιο εναρμονίζει το εθνικό δίκαιο με το ευρωπαϊκό όσον αφορά ζητήματα καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων (ΦΕΚ 16/Α'/2005). Η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο οδηγεί στη δημιουργία εθνικών προγραμμάτων για την καταπολέμηση των διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά, συγχρηματοδοτούμενων από κοινοτικούς πόρους. Η δέσμευση της ελληνικής πολιτείας προς τους Ρομά, όπως προκύπτει από το «πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020» αποτυπώνεται στην «Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά», η οποία συγκροτείται από το ελληνικό κράτος το 2011 και περιλαμβάνει την αποτίμηση των μέχρι τώρα δράσεων, καθώς και την ιεράρχηση των αναγκών και των

προτεραιοτήτων που πρέπει να τεθούν, με βάση την υφιστάμενη κατάσταση (Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2011).

Η εθνική στρατηγική για την κοινωνική ένταξη των Ρομά αποτελεί -κατά κάποιο τρόπο- τη συνέχεια του «Ολοκληρωμένου Προγράμματος Δράσης για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων τσιγγάνων (2001-2008)» με υπεύθυνο φορέα συντονισμού το Υπουργείο Εσωτερικών, βασικός στόχος του οποίου ήταν η εφαρμογή στεγαστικής πολιτικής κυρίως μέσα από προγράμματα χορήγησης στεγαστικών δανείων με ευνοϊκούς όρους και δράσεις για τη βελτίωση συνθηκών διαβίωσης στους κατά τόπους οικισμούς, σε συνδυασμό με δράσεις που αποσκοπούσαν στην κοινωνική ένταξη μέσα από προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, εκπαίδευσης και παροχής υπηρεσιών υγείας (Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2011: 4· Γιάντσιου, 2019).

Η δημιουργία της εθνικής στρατηγικής για την κοινωνική ένταξη των Ρομά σε μια αντικειμενικά δύσκολη περίοδο, με τις επιπτώσεις της κρίσης να δυσχεραίνουν τις συνθήκες διαβίωσής τους, προσανατολίζεται αφενός στην καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, αφετέρου στο σχεδιασμό ολοκληρωμένων παρεμβάσεων σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, με δεδομένο τον περιορισμό των πόρων εξαιτίας της οικονομικής συγκυρίας. Για μια ακόμη φορά, το μέγεθος του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται οι Έλληνες Ρομά αποτυπώνεται στις κακές συνθήκες στέγασης, στο μεγάλο ποσοστό αναλφαβητισμού και την ανεπαρκή εκπαίδευση για τη βελτίωση της επαγγελματικής κινητικότητας, στα χαμηλά εισοδήματα κάτω του ορίου φτώχειας, στα αυξημένα ποσοστά παιδικής θνησιμότητας και στο χαμηλό προσδόκιμο ζωής, απόρροια των δυσμενών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών διαβίωσής τους, και ορίζει τους τομείς που χρήζουν παρέμβασης.

Κατά την περίοδο της κρίσης, οι παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται με τη χρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης και του Ταμείου Συνοχής δίνουν προτεραιότητα στην αστική ανάπτυξη και τις κοινωνικές υποδομές, ενώ οι μεταρρυθμίσεις κοινωνικής μέριμνας που λαμβάνουν χώρα για την προστασία των ευάλωτων πληθυσμών, όπως είναι το Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης, δύναται να λειτουργήσουν ως «ανακούφιση» στις ακραίες συνθήκες διαβίωσης και κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά (Γιάντσιου). Ωστόσο, η διαχειριστικού τύπου προσέγγιση των παρεμβάσεων αυτών σε συνδυασμό με το ζήτημα της χρηματοδότησης που τίθεται εξαιτίας της έλλειψης πόρων, υποδηλώνουν μια σαφή στροφή του κοινωνικής πολιτικής σε ένα μοντέλο υπολειμματικής πολιτικής, το οποίο αντλεί τη νομιμοποίησή

του στο επίπεδο της κυρίαρχης ιδεολογίας μέσα από λόγους περί αναγκαιότητας μείωσης των κρατικών δαπανών λόγω κρίσης (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013· Κουραχάνης, 2018: 217-8· Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 127-8).

3.2.3 Η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά

Η συγκρότηση της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά στο Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης με το Νόμο 4430/2016 (άρθρα 42-49) επί κυβερνήσεως ΣΥΡΙΖΑ με πρωθυπουργό τον Αλέξη Τσίπρα σηματοδοτεί την αναγνώριση της αναγκαιότητας για επισταμένη μέριμνα από την πλευρά του ελληνικού κράτους για την ένταξη των Ρομά, με συνέχεια και σταθερότητα (Σιατίτσα, 2019: 57). Για την αποτύπωση μιας ρεαλιστικής εικόνας των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά, η Γραμματεία προχώρησε αφενός σε χαρτογράφηση των οικισμών σε όλη την επικράτεια, αφετέρου σε συνεργασία με τους ενδιαφερόμενους δήμους για την υλοποίηση παρεμβάσεων με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ρομά. Ο βασικός στόχος της νεοσύστατης υπηρεσίας είναι ο συντονισμός και η υλοποίηση πολιτικών ένταξης για θέματα Ρομά με στόχο την άρση οποιουδήποτε κοινωνικού αποκλεισμού σε εθνικό επίπεδο, ενώ το ευρωπαϊκό σκέλος της υπηρεσίας λειτουργεί ως σημείο επαφής με τα κράτη μέλη για την εφαρμογή του πλαισίου των εθνικών στρατηγικών κοινωνικής ένταξης των Ρομά (ΦΕΚ 205/Α'/31-10-2016).

Για την υλοποίηση των δράσεων της η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά συνεργάζεται με μια σειρά φορέων που εμπλέκονται με πολιτικές ένταξης των Ρομά, όπως το Υπουργείο Προστασίας, του Υπουργείο Δικαιοσύνης, το Υπουργείο Παιδείας, τον ΟΑΕΔ, τους δήμους που εφαρμόζουν ειδικά τις πολιτικές στέγασης και, παράλληλα, με τις οργανώσεις Κοινωνίας των Πολιτών που μπορούν να συνεισφέρουν σε τοπικό επίπεδο και με τις οργανώσεις των ίδιων των Ρομά. Η κοινωνική πολιτική για τους Ρομά εστιάζει σε τέσσερις βασικούς άξονες που άπτονται της ένταξης, στην εκπαίδευση, την απασχόληση, την υγεία και τη στέγαση παράλληλα με την κοινωνική ένταξη και τις δράσεις που την πλαισιώνουν, ακολουθώντας με τον τρόπο αυτό το ευρωπαϊκό παράδειγμα.

Η κοινωνική πολιτική για τους Ρομά αποτυπώνεται στο «Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης 2017-2021» και υλοποιείται μέσω προγραμμάτων ανά τομέα πολιτικής με πόρους που προέρχονται είτε από κοινοτικά κονδύλια, είτε από τον κρατικό

προϋπολογισμό (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης / Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά, 2017). Επιπροσθέτως, οι στρατηγικοί στόχοι του σχεδίου δράσης κινούνται σε τρεις βασικούς άξονες, στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού στη στέγαση, σε ζητήματα εκπαίδευσης, απασχόλησης και υγείας και στην ενδυνάμωση των ίδιων των κοινοτήτων των Ρομά, ώστε να συμμετέχουν ισότιμα σε όλες τις διαδικασίες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής που τους αφορούν.

3.2.4 Η Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας

Όπως έχει ήδη διαφανεί, οι πολιτικές για Ρομά είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το ευρύτερο πολιτικό, ευρωπαϊκό και εθνικό πλαίσιο, καθώς εξαρτώνται από τις πολιτικές εξελίξεις και τις αλλαγές που αυτές επιφέρουν σε ιδεολογικό επίπεδο και -ως εκ τούτου- στα παραγόμενα αποτελέσματά τους. Εν προκειμένω, οι εθνικές εκλογές που διενεργήθηκαν τον Ιούλιο του 2019 και ανέδειξαν ως πρώτο κόμμα τη Νέα Δημοκρατία οδηγώντας στο σχηματισμό νέας κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Κυριάκο Μητσοτάκη, σηματοδότησαν αλλαγές που ενδέχεται να επηρεάσουν σημαντικά τις πολιτικές για Ρομά, καθώς η νεοσύστατη κυβέρνηση με την έκδοση του Προεδρικού διατάγματος υπ' αριθμόν 84 προχώρησε στην κατάργηση της σχετικά νεόκοπης Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά και στο πέρας των σχετικών αρμοδιοτήτων στην Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας (ΦΕΚ 123/Α'/17.7.2019) ΠΔ 84/2019). Ωστόσο, για τα παραγόμενα αποτελέσματα αυτής της αλλαγής και την αποτίμησή τους, απαιτείται χρόνος και διεξαγωγή νέας έρευνας που να εστιάζει σε αυτά.

3.3 Τοπικό πλαίσιο πολιτικών

Η εθνική στρατηγική για τους Ρομά, αποτέλεσμα της ευθυγράμμισης των εθνικών πολιτικών με το ευρωπαϊκό πλαίσιο, θέτει στόχους και προτεραιότητες και προτείνει δράσεις για υλοποίηση, με απώτερο στόχο την ένταξη των Ρομά σε τοπικό επίπεδο. Για το λόγο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χαρτογράφηση των πολιτικών που αφορούν την τοπική αυτοδιοίκηση και, σε ένα δεύτερο επίπεδο, ο τρόπος με τον οποίο οι πολιτικές αυτές εφαρμόζονται.

3.3.1 Πολιτικές για Ρομά στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης

Τη δεκαετία του '90, η προσπάθεια δημιουργίας ενός εθνικού πλαισίου πολιτικών για Ρομά αποτυπώνεται και σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η πρωτοβουλία που αναλαμβάνει το σύνολο των δήμων στην επικράτεια των οποίων διαβιούν Ρομά και είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση του «Πανελλαδικού Διαδημοτικού Δικτύου για την Υποστήριξη των Ελλήνων Τσιγγάνων» - Δίκτυο POM, ενώ την ίδια περίοδο πραγματοποιούνται ενέργειες για τη συγκρότηση ενός σωματείου Ρομά εθνικής εμβέλειας (Actions Promoting Health Access and Protection of Roma Population / Roma Alert!, 2012). Η ίδρυση και η λειτουργία των Ιατροκοινωνικών Κέντρων για Ρομά για την καταγραφή των αναγκών των κοινοτήτων, αποτελεί επίσης ένα σημαντικό βήμα στην προσπάθεια επίλυσης των πολλαπλών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες Ρομά, την ενημέρωσή τους αναφορικά με ζητήματα υγείας και τη διευκόλυνση πρόσβασής τους σε δημόσιες υπηρεσίες (ΦΕΚ 1295/Β'/4.10.2002).

Το 2016 με το Νόμο 4368 θεσμοθετούνται τα Κέντρα Κοινότητας με τη λειτουργία Παραρτημάτων Ρομά (ΦΕΚ 21/Α'/21.02.2016). Επί της ουσίας, τα Κέντρα Κοινότητας αντικαθιστούν τις δομές των Ιατροκοινωνικών Κέντρων και προσφέρουν υπηρεσίες που βασίζονται στη λογική ενός ολιστικού μοντέλου. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι αφενός συνεργάζονται με τη Διεύθυνση των κοινωνικών υπηρεσιών του κάθε ΟΤΑ και υποστηρίζουν την υλοποίηση των κεντρικά σχεδιασμένων πολιτικών σε τοπικό επίπεδο, όπως είναι για παράδειγμα η εφαρμογή του ΚΕΑ. Επιπροσθέτως, επιδιώκουν να αποτελέσουν ένα σημείο αναφοράς για τη διασύνδεση των πολιτών με προγράμματα και κοινωνικές υπηρεσίες που υλοποιούνται σε επίπεδο δήμων με απώτερο στόχο τη δημιουργία ενός δικτύου ασφαλείας και την αντιμετώπιση φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού σε τοπικό επίπεδο, όπου αποσκοπεί και η λειτουργία των Παραρτημάτων Ρομά (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, 2016).

Η χαρτογράφηση των καταυλισμών και των οικισμών σε ολόκληρη την επικράτεια από την Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά έφερε στην επιφάνεια την ασυμμετρία που υπάρχει στις συνθήκες διαβίωσης των Ρομά ανά περιοχή, εφόσον ανέδειξε τρεις τύπους καταυλισμών χρησιμοποιώντας κριτήρια όπως οι αντικειμενικές συνθήκες διαβίωσης, η πρόσβαση ή μη σε υποδομές ηλεκτρισμού, ύδρευσης και αποχέτευσης, η ένταξη ή μη στον αστικό ιστό και, συνεπώς, η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης (Γιάντσιου, 2019), παρέχοντας χρήσιμα στοιχεία

και δεδομένα που επιτρέπουν την αξιολόγηση των αναγκών και τη χάραξη στρατηγικών στόχων σε τοπικό επίπεδο για το σχεδιασμό μιας εξειδικευμένης και περισσότερο αποδοτικής κοινωνικής πολιτικής (Σκαμνάκης, 2006). Συγκεκριμένα, για την επίτευξη της άρσης του χωρικού και κοινωνικού αποκλεισμού το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο ενισχύεται με το Νόμο 4483/2017 ο οποίος στο άρθρο 159 με τίτλο «Προσωρινή μετεγκατάσταση ειδικών κοινωνικών ομάδων» προβλέπει την ανάπτυξη οργανωμένων χώρων μετεγκατάστασης που θα πληρούν τις απαραίτητες προδιαγραφές, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης με τη λήψη έκτακτων μέτρων, καθώς και την ευθύνη των δήμων να μεριμνήσουν τόσο για τη μετεγκατάσταση όπου αυτή κρίνεται αναγκαία, όσο και για την επίτευξη αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης (ΦΕΚ 107/Α'/2017).²³

Όπως διαφαίνεται, στην ενταξιακή προσπάθεια που οργανώνεται σε εθνικό επίπεδο, ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης κρίνεται ζωτικής σημασίας καθώς ο βαθμός ανταπόκρισης των δήμων και των τοπικών κοινωνιών σε ένα τέτοιο εγχείρημα συναρτάται άμεσα με τα αποτελέσματα της εφαρμογής των πολιτικών στην πράξη (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013). Για το λόγο αυτό, ενδιαφέρον εν προκειμένω αποκτά η μελέτη της κάθε περίπτωσης ξεχωριστά, με όρους τοπικότητας.

Το τρίτο κεφάλαιο επιχειρεί μια χαρτογράφηση των πολιτικών για Ρομά εκκινώντας από τις διεθνείς συμβάσεις μέχρι τις τοπικές πολιτικές. Οι πολιτικές αυτές αποτελούν επί της ουσίας εργαλεία για την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά. Ωστόσο, σε ένα πρώτο επίπεδο, εκείνο που διαφαίνεται είναι ότι παρά τον όγκο πολιτικών σε όλα τα επίπεδα παρέμβασης, ο κοινωνικός αποκλεισμός των Ρομά εξακολουθεί να υπάρχει, γεγονός που δείχνει ότι οι πολιτικές αυτές δεν μπορούν να καταστούν αποτελεσματικές χωρίς την παράλληλη αντιμετώπιση των ακραίων διακρίσεων που υφίστανται οι Ρομά, εξαιτίας του αντιτσιγγανισμού. Οπότε, χρειάζεται συνεχής παρέμβαση στο πεδίο και διαβουλεύσεις με τις κοινότητες, τις τοπικές κοινωνίες και τις πολιτικές ηγεσίες. Η πρώτη αυτή διαπίστωση συνδέεται με την υπόθεση εργασίας και το ρόλο των τοπικών κοινωνιών στην ένταξη των Ρομά.

---

²³ <https://www.synigoros.gr/resources/n-4483-2017.pdf>

4. Οι Ρομά των Σοφάδων

4.1 Οι αναπαραστάσεις των Ρομά στις τοπικές αφηγήσεις

Η αναζήτηση πηγών και βιβλιογραφικών αναφορών για την ιστορία των Ρομά των Σοφάδων φέρει στην επιφάνεια ελάχιστα γραπτά τεκμήρια, επιβεβαιώνοντας τη γενικότερη απουσία των Ρομά από την επίσημη ιστοριογραφία (Τρουμπέτα, 2008: 13). Για το λόγο αυτό, οι διαθέσιμες πληροφορίες αναφορικά με το πώς βρέθηκαν οι Ρομά στην περιοχή περιορίζονται στις εξιστορήσεις των ντόπιων και την προφορική ιστορία.²⁴ Εν προκειμένω, η επικρατούσα εκδοχή είναι ότι οι τότε περιπλανώμενοι Ρομά αναζήτησαν εργασία στα εύφορα χωράφια του θεσσαλικού κάμπου ως εργάτες γης, καθώς η κεντρική γεωγραφική θέση της περιοχής φαίνεται να διευκόλυνε την προσέλευσή τους (Ντούσας, 1997: 205-6· Μανιάτης, 2015· Τσουκνίδα & Καλλιώρα, 2000).

Η περιθωριοποίηση των Ρομά σε επίπεδο αφήγησης αφενός τους καθιστά υποκείμενα «χωρίς φωνή», αφετέρου αποσιωπά την ύπαρξη σχέσεων και κοινών πολιτισμικών αναφορών των κοινοτήτων Ρομά με τις τοπικές κοινωνίες, ενώ παράλληλα επιτρέπει τον ετεροπροσδιορισμό τους από τον κυρίαρχο εκφερόμενο λόγο, κατασκευάζοντας στερεοτυπικές εικόνες και αναπαραστάσεις για εκείνους (Τρουμπέτα, 2008: 38). Οι ελάχιστες αναφορές που υπάρχουν για τους Ρομά σε βιβλία με θέμα την ιστορία και τη λαογραφία του τόπου περιορίζονται στην -εν πολλοίς- στερεοτυπική περιγραφή τους μέσα από τα επαγγέλματα του αρκουδιάρη, του οργανοπαίχτη και του σιδερά (Αθανασόπουλος, 1998: 39, 327 και 388), στην παρουσίαση κάποιων γνωστών Ρομά μουσικών της περιοχής (Μπαζιάνας, 1999: 266-3), καθώς και στη συμπερίληψη της περιοχής στην οποία διαμένουν οι Ρομά των Σοφάδων με την ονομασία «Γύφτικα» ως λήμμα σε βιβλίο με θέμα τα τοπωνύμια της περιοχής των Σοφάδων (Αθανασόπουλος, 1994: 90-1).

Τα τελευταία χρόνια φαίνεται να εντείνεται το ενδιαφέρον για την προφορική και μουσική παράδοση των Ρομά. Με τη στήριξη πολιτικών, επιστημόνων, αλλά κυρίως μελών της ίδιας της κοινότητας Ρομά των Σοφάδων, καταγράφηκαν παραδοσιακά παραμύθια και παραδοσιακοί σκοποί και τραγούδια γάμου. Αποτέλεσμα

---

²⁴ Ωστόσο, για μια πιο ολοκληρωμένη διερεύνηση του ζητήματος της παρουσίας των Ρομά στην περιοχή απαιτείται ενδελεχής έρευνα στα αρχεία του δήμου για την περίοδο εκείνη, καθώς και συνεντεύξεις με τους μεγαλύτερους σε ηλικία κατοίκους των Σοφάδων, Ρομά και μη Ρομά, κάτι που προσκρούει στους χρονικούς -και όχι μόνο- περιορισμούς που τίθενται στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

αυτών των καταγραφών ήταν το βιβλίο «Από το Στόμα στο Χαρτί. Δέκα Τσιγγάνικα Παραμύθια» σε έκδοση της Βουλής των Ελλήνων,²⁵ και η έκδοση «Η τσιάι 'σι λουλουντί» που περιλαμβάνει τις ηχογραφήσεις από μουσικές και τραγούδια για πανηγύρια και γάμους και την εθνολογική έρευνα που πραγματοποίησαν οι επιμελητές της έκδοσης στον οικισμό Ρομά των Σοφάδων το 1992, που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Δημητριάδος.²⁶ Τέλος, σημαντικό ήταν και το εγχείρημα καταγραφής του προφορικού γλωσσικού ιδιώματος των Ρομά Σοφάδων και η έκδοση «Μια Απόπειρα για Ελληνο-Τσιγγάνικο Γλωσσάρι στον Τσιγγάνικο Οικισμό των Σοφάδων» το 1997 από την Αναπτυξιακή Καρδίτσας. Οι συγκεκριμένες εκδόσεις αφενός δίνουν «φωνή» στους ίδιους τους Ρομά να μιλήσουν για κομμάτια της γλώσσας, της ταυτότητας και της παράδοσής τους, αφετέρου συμβάλλουν καθοριστικά στη σημασιοδότηση της παράδοσης αυτής ως κάτι το οποίο είναι σημαντικό που αξίζει να διασωθεί στο πέρασμα του χρόνου.

4.2 Οι Ρομά στα όρια της πόλης: ο παλιός οικισμός Ρομά και ο οικισμός «Νέα Ζωή»

Ο Δήμος Σοφάδων βρίσκεται στη Θεσσαλία και αποτελεί το ανατολικό τμήμα του Νομού Καρδίτσας. Η περιοχή χαρακτηρίζεται ως πεδινή και το μεγαλύτερο μέρος της καλύπτεται από χωράφια (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠ Περιφέρειας Θεσσαλίας, 2015). Σε απόσταση 17 χιλιομέτρων από την πόλη της Καρδίτσας βρίσκονται οι Σοφάδες, μια τυπική αγροτική ως επί το πλείστον πόλη με συνολική έκταση 241,2 στρεμμάτων και πληθυσμό που ανέρχεται σε 6.045 άτομα.²⁷ Σύμφωνα με αφηγήσεις

---

²⁵ Συλλογικό Έργο (2017), *Από το Στόμα στο Χαρτί. Δέκα Τσιγγάνικα Παραμύθια*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. Η συγκεκριμένη έκδοση αποτελεί την υλοποίηση της ιδέας της Χρυσούλας Κατσαβριά-Σιωροπούλου, Βουλευτριάς ΣΥΡΙΖΑ Καρδίτσας και μέλους της Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής με τη συμβολή μιας ομάδας νέων Ρομά, με συντονιστή τον Παναγιώτη Χαρίτο και τους Θανάση Σαλή και Ραφαήλ Λαβίδα, που συνέλεξε παραμύθια απ' τον οικισμό των Σοφάδων στη Ρομανί τσιπ (Romani chib), τα οποία στη συνέχεια μεταφράστηκαν στα ελληνικά, στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeo-Typou/Deltia-Typou?press=49a0138b-2424-4deb-b0db-a75200e2488e> και <http://www.avgi.gr/article/10812/9462351/10-tsinganika-paramythia-taxideuoun-apo-to-stoma-sto-charti>

²⁶ Μπαντελάς, Β. & Δρυγιαννάκης, Κ. (επιμ.) (2015) *Η Τσιάι 'Σι Λουλουντί... Τραγούδια και σκοποί των Ελλήνων Ρομά από τους Σοφάδες Καρδίτσας*, Ερμηνεύουν: Γιάννης Ισούφης, Μητσάρας Λάζος, Θανάσης Λαβίδα (1992), Βόλος: Εκδοτική Δημητριάδος. Η συγκεκριμένη έκδοση υλοποιήθηκε στο πλαίσιο πολιτιστικών παρεμβάσεων και πρωτοβουλιών του Μητροπολίτη Δημητριάδος & Αλμυρού, Ιγνάτιου, στο: <https://www.musicpaper.gr/we-read/item/6904-me-tous-roma-stous-sofades-karditsas>.

²⁷ Διαθέσιμα στοιχεία στο: <http://www.statistics.gr/documents/20181/979819/01.+Πραγματικός+πληθυσμός.+Νομοί,+δήμοι,+κοινότητες,+δημοτικά+και+κοινοτικά+διαμερίσματα+και+οικισμοί/5f055bcd-a6a2-4c7a-bc12-01b8d89a681b?version=1.0>

ντόπιων, οι Ρομά εμφανίζονται στην ευρύτερη περιοχή των Σοφάδων περίπου το 1930. Ο οικισμός ξεκίνησε ως χώρος στάθμευσης των πλανόδιων караβανιών που μετακινούνταν στην ευρύτερη περιοχή του θεσσαλικού κάμπου αναζητώντας εργασία στα χωράφια της περιοχής ως εργάτες γης και σταδιακά μετεξελίχθηκε στο σημερινό οικισμό, όταν οι πιο εύποροι αγόρασαν κάποια χωράφια στο νοτιοανατολικό τμήμα των Σοφάδων, ενώ ήδη, πριν από το 1950, υπάρχει μια γειτονιά στο κέντρο των Σοφάδων γνωστή ως τα «Γύφτικα». Εκεί εγκαθίστανται μόνιμα οι πρώτοι Ρομά, οι οποίοι ασχολούνται με «παραδοσιακά επαγγέλματα» όπως είναι εκείνα του καλαθοπλέχτη, του γανωτή και του πεταλωτή αλόγων (Ντούσας, 1997: 205-6). Όπως επισημαίνει ο Ντούσας στη μελέτη του, «ύστερα από την εμφάνιση κάποιων κοινωνικών προβλημάτων, και με αφορμή αυτά, πάρθηκε απόφαση από το Δήμο να διώξει τους τσιγγάνους απ' το κέντρο [των Σοφάδων]. Έτσι απαλλοτρίωσε τη γειτονιά και τους έδωσε, με ανταλλαγή, δημοτική έκταση έξω από την πόλη. Αυτό έγινε στα μέσα της δεκαετίας του '50» (Ντούσας, 1997: 206).²⁸ Ο απαλλοτριωμένος χώρος που παραχωρήθηκε στους Ρομά από το Δήμο, μετεξελίχθηκε στο σημερινό παλιό οικισμό της πόλης, στον οποίο εκτός από τους Ρομά των Σοφάδων, έχουν εγκατασταθεί λόγω μετανάστευσης και περίπου τριάντα οικογένειες Ρομά προερχόμενες από την περιοχή των Βαλκανίων, κυρίως από την Αλβανία και τη Βουλγαρία (Baltsiotis, 2014: 16).

Ο οικισμός βρίσκεται στα όρια της πόλης και συγκεκριμένα στο τμήμα εκείνο που βρίσκεται ανάμεσα στο ποτάμι που διασχίζει την πόλη και την εθνική οδό Αθηνών - Καρδίτσας, τα οποία λειτουργούν σαν τα «φυσικά σύνορα» του οικισμού από το υπόλοιπο κομμάτι της πόλης (Τσουκνίδα & Καλλιώρα, 2000: 5-6). Παρά το γεγονός ότι οι Ρομά των Σοφάδων είναι μόνιμα εγκατεστημένοι πληθυσμοί και δε μετακινούνται από περιοχή σε περιοχή (Μανιάτης, 2015), και παρουσιάζονται ως εγγεγραμμένοι στα Δημοτολόγια από το 1980, εξακολουθούν και παραμένουν στα όρια της πόλης σε συνθήκες χωρικού αποκλεισμού, έχοντας περιορισμένη πρόσβαση σε βασικά δικαιώματα, όπως σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, την επί ίσοις όροις πρόσβαση στην εκπαίδευση, το δικαίωμα στην εργασία και το δικαίωμα στα πολιτισμικά αγαθά (Εξαρχος, 2002: 195· Ντούσας, 1997: 205-8).

Το «οριακό» σημείο στο οποίο βρίσκεται ο οικισμός αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον διότι φαίνεται να συμβολίζει τόσο τα όρια της συνύπαρξης με τον «άλλον»

---

²⁸ Ωστόσο, οι λόγοι που οδήγησαν στην απομάκρυνση των Ρομά από το κέντρο της πόλης, στα όρια αυτής, δεν κατονομάζονται στο κείμενο του Ντούσα.

όσο και τα πραγματικά και συμβολικά σύνορα που μπορούν να εγκαθιδρυθούν ακόμη και σε ένα μικρο-επίπεδο όπως είναι αυτό της μικρής πόλης (βλ. παράρτημα vi, χάρτης 1). Επιπροσθέτως, το όριο σε συμβολικό επίπεδο «μεταφράζεται» ως χαρακτηριστικών ταυτοτήτων των υποκειμένων, υποδηλώνοντας είτε τη ρευστότητα και τη μεταβλητότητά τους, είτε τη συγκρότησή τους που βασίζεται στη λογική της περιφρούρησης και της περιχαράκωσης. Το όριο λοιπόν μπορεί να λειτουργήσει ως «άνοιγμα» και προσπάθεια «υπέρβασης» των διαφορών με στόχο την αρμονική συμβίωση με τον «άλλον» αλλά, επίσης, και ως διαχωριστική γραμμή που επιφέρει συγκρούσεις και δυσκολίες στη συνύπαρξη (Maalouf, 1999· Παπαταξιάρχης, 1996: 197-8).

Η κατάσταση που επικρατεί στον παλιό οικισμό χαρακτηρίζεται από κακές συνθήκες διαβίωσης εφόσον υπάρχει έλλειψη βασικών υποδομών, όπως για παράδειγμα απουσία υπηρεσιών, χώρων πρασίνου, αποχετευτικού δικτύου και δρόμων με ασφαλτό. Βασικό πρόβλημα του οικισμού επίσης αποτελεί η γειτνίασή του με την εθνική οδό καθώς και ότι επί της ουσίας πρόκειται για μια εξαιρετικά πυκνοδομημένη περιοχή που συγκεντρώνει μεγάλο μέρος πληθυσμού αναλογικά με την έκτασή της, γεγονός που αφενός επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τις ήδη κακές συνθήκες διαβίωσης, αφετέρου -όπως αναφέρεται και στην έκθεση της Περιφέρειας Θεσσαλίας- «υπάρχει αυθαίρετη δόμηση στην περιοχή και καταπάτηση οικοπέδων» (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015: 24-5· Τσουκνίδα & Καλλιώρα, 2000· Χαστάογλου, 1994: 14, 20-1). Η υποβάθμιση του χώρου και οι ελλείψεις σε στοιχειώδεις υποδομές δυσχεραίνουν τις συνθήκες διαβίωσης των Ρομά και γίνονται αιτία δημιουργίας προβλημάτων υγείας (Τσουκνίδα & Καλλιώρα, 2000: 32).

Σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από την πόλη των Σοφάδων, μετά από πρωτοβουλία του Δήμου, δημιουργήθηκε ένας νέος οικισμός συνολικής έκτασης 70 στρεμμάτων. Ο οικισμός «Νέα Ζωή» αποτελείται συνολικά από 96 σπίτια στα οποία κατοικούν 433 άτομα με βάση την τελευταία καταμέτρηση (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015: 25). Η κατάσταση από πλευράς συνθηκών διαβίωσης εμφανίζεται να είναι καλύτερη στο νέο οικισμό από εκείνη που επικρατεί στον παλιό, καθώς υπάρχουν δρόμοι με ασφαλτό και σύνδεση του οικισμού με τον κύριο οδικό άξονα, αποχετευτικό δίκτυο, τουαλέτες και λουτρά, κάδοι για τα απορρίμματα και δίκτυο υδροδότησης και ηλεκτροδότησης. Επίσης, εντός του οικισμού, λειτουργεί το 5^ο Νηπιαγωγείο Σοφάδων το οποίο παρακολουθούν αποκλειστικά παιδιά Ρομά. Και σε αυτόν τον οικισμό απουσιάζουν οι δημόσιες

υπηρεσίες ή οι υπηρεσίες πολιτισμού. Μέσα στον οικισμό υπάρχει πλατεία και χώρος παιδικής χαράς από όπου -σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην έκθεση- έχουν αφαιρεθεί οι ειδικές υποδομές (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015: 26).²⁹

Καθώς ο νέος οικισμός «Νέα Ζωή» δεν αποτελεί οργανικό κομμάτι της πόλης των Σοφάδων λόγω της απόστασής του από την πόλη και της πληθυσμιακής του ομοιογένειας, εφόσον στην περιοχή στην οποία βρίσκεται υπάρχουν μόνο κατοικίες Ρομά (βλ. παράρτημα νι, χάρτης 2), τα προβλήματα που παρουσιάζει συνδέονται περισσότερο με δυσκολίες όσον αφορά την προσβασιμότητα των Ρομά σε υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας και ζητήματα που σχετίζονται με την κοινωνική ένταξη των Ρομά στην τοπική κοινωνία, και δευτερευόντως με την έλλειψη κατάλληλων υποδομών στέγασης.

Η οικιστικά και πολεοδομικά «άνιση» εικόνα που παρουσιάζουν οι δύο οικισμοί και ο κοινός τόπος αναφοράς τους ως περιοχών που εμφανίζουν χαρακτηριστικά ενός «γκέτο» (Ντούσας, 1997: 205) αλλά και όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, την εκπαίδευση, τις υπηρεσίες υγείας και την εν γένει κοινωνική τους συμμετοχή, αφενός υποδηλώνουν την αποτυχία των μέχρι τώρα πολιτικών αναφορικά με την κοινωνική ένταξη των Ρομά και την απόστασή τους από τις ευρωπαϊκές διακηρύξεις, αφετέρου την ανάγκη για περαιτέρω δράσεις που θα βελτιώσουν σημαντικά το επίπεδο συνθηκών διαβίωσης των Ρομά και τη συμμετοχή τους στην τοπική κοινωνία (Liégeois, 2005: 94).

4.3 Εμπόδια και διακρίσεις: ο φαύλος κύκλος του κοινωνικού αποκλεισμού

Το γεγονός της μονιμότητας των Ρομά στην περιοχή δημιούργησε την ανάγκη για την εκπαιδευτική τους μέριμνα. Ωστόσο, πριν το 1986 κάτι τέτοιο ήταν ανέφικτο, καθότι οι Ρομά δεν είχαν δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση, εφόσον δε γίνονταν δεκτοί στα σχολεία της περιοχής. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώθηκε η εκπαίδευση των παιδιών Ρομά στους Σοφάδες αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα χωρικού και εκπαιδευτικού αποκλεισμού με σαφείς κοινωνικές προεκτάσεις, καθώς το 1986 λειτουργεί το πρώτο διαθέσιμο σχολείο απευθυνόμενο αποκλειστικά σε Ρομά, ενώ το 1989 ο οικισμός αποκτά το 4^ο Δημοτικό Σχολείο Σοφάδων, το οποίο έχει ακριβώς την

---

²⁹ Συγκεκριμένα, στην έκθεση αναφέρεται ότι «έχουν κλαπεί τα όργανα και τα παιχνίδια» (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015: 26).

ίδια δομή (ωράριο και αναλυτικό πρόγραμμα) με εκείνη άλλων δημόσιων σχολείων (Τσουκνίδα & Καλλιώρα, 2000). Επίσης, για την κάλυψη των αναγκών σε επίπεδο προσχολικής εκπαίδευσης, λειτουργεί το 4^ο Νηπιαγωγείο Σοφάδων.

Μετά την προσφυγή γονέων Ρομά στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για το «σχολείο-γκέτο» στον οικισμό (υπόθεση Λαβίδα και Άλλων κατά της Ελλάδας με αριθμό αίτησης 7973/10) (European Court of Human Rights, 2013) και την επακόλουθη καταδίκη της Ελλάδας (Διεθνής Αμνηστία, 2013), το Υπουργείο Παιδείας αποφασίζει τη διασπορά μαθητών Ρομά σε σχολεία της πόλης, γεγονός που εγείρει αντιδράσεις στην τοπική κοινωνία (Μαραγκίδου, 2015). Ωστόσο, παρά την καταδικαστική απόφαση από το ΕΔΔΑ, τα σχολεία στον οικισμό εξακολουθούν να λειτουργούν ακόμη και σήμερα. Ο χωρικός αποκλεισμός των Ρομά τόσο σε οικιστικό, όσο και σε εκπαιδευτικό επίπεδο φέρει στην επιφάνεια ζητήματα που σχετίζονται αφενός με τις πολλαπλές εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά (Παπαδοπούλου, 2012· Ντούσας, 1997) οι οποίες συνιστούν επί της ουσίας τον αποκλεισμό τους από βασικά ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα (Βενιέρης, 2013· Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017: 36, 38), κάτι που γίνεται αντιληπτό κυρίως από τις κακές συνθήκες διαβίωσης που επικρατούν στον οικισμό.

Τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι Ρομά όπως αποτυπώνονται στις συνθήκες διαβίωσής τους, απορρέουν από την έντονη προκατάληψη των υπολοίπων κατοίκων των Σοφάδων, οι οποίοι διατηρούν μια στερεοτυπική εικόνα για τους Ρομά, θέτοντάς τους στο περιθώριο (Βασιλειάδου κ.ά., 1987: 11). Η παρουσία των Ρομά στην περιοχή μέσω του χωρικού αποκλεισμού φαίνεται να σηματοδοτεί το διαχωρισμό της τοπικής κοινωνίας από την κοινότητα των Ρομά, γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευθεί μέσω «της αντιθετικής σχέσης εμείς-αυτοί» (Τρουμπέτα, 2000: 138), ενώ σε ένα συμβολικό επίπεδο αναπαράστασης, παραπέμπει στην πρόσληψη του «διαφορετικού» ως «εισβολή», καθώς γύρω από το σχήμα αυτό συγκροτείται ένα ολόκληρο πλέγμα σχέσεων εξουσίας και εξάρτησης, εφόσον αφενός οι Ρομά ιεραρχούνται ως πολιτισμικά κατώτεροι και «απολίτιστοι» (Τρουμπέτα, 2000, 141-2), αφετέρου η συνύπαρξή τους με τον ευρύτερο πληθυσμό της περιοχής προσλαμβάνεται με όρους κοινωνικής παθολογίας και παθογένειας και η παρουσία του στο χώρο δημιουργεί «την απειλή της ανάμειξης» και «το φόβο της μόλυνσης» (Τρουμπέτα, 2000: 147· Douglas, 2007: 37).

Οι συνέπειες της γκετοποίησης και περιθωριοποίησης των Ρομά, όπως είναι η παραβατική συμπεριφορά», η χρήση ναρκωτικών ουσιών και ο αναλφαβητισμός που

χαρακτηρίζουν ένα μέρος του πληθυσμού Ρομά, γίνονται κατανοητά στην τοπική κοινωνία όχι ως προβλήματα που ανάγονται στη φτώχεια και τις κακές συνθήκες διαβίωσης, αλλά ως στοιχεία τα οποία χαρακτηρίζουν τη νοοτροπία τους, μέσα από ένα λόγο που ανάγει τις πολιτισμικές διαφορές σε εγγενή χαρακτηριστικά, τα οποία δεν αλλάζουν, ακόμη και μετά από παρέμβαση (Βαξεβάνογλου, 2001: 69-1). Εν προκειμένω, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτό που αναφέρει ο Liégeois, ότι «ο χειρότερος νομάδας είναι εκείνος που είναι κοντά (...) ο βρόμικος τσιγγάνος, ο τρομακτικός κλέφτης. Όσο πιο μακριά είναι ο νομάδας, τόσο το καλύτερο. Όταν οι τσιγγάνοι είναι μακριά, μετατρέπονται σε μύθο, ξαφνικά γίνονται σαγηνευτικοί: όμορφοι, καλλιτεχνικοί, που ζουν ανεμπόδιστες ζωές, σύμβολα της ελευθερίας. (...) Ο μόνος καλός τσιγγάνος είναι ο μυθικός τσιγγάνος [δηλαδή] αυτός που δεν υπάρχει» (Liégeois, 2005: 141).³⁰

Λαμβάνοντας υπόψη ότι το ζήτημα της χωρικής απομόνωσης φαίνεται να καθορίζει ουσιαστικά το βαθμό συμμετοχής των Ρομά στην τοπική κοινωνία, ένα πρώτο σχόλιο που θα μπορούσε να γίνει εν προκειμένω, είναι ότι η εκτεταμένη χρήση των ειδικών δομών και των κοινωνικών υπηρεσιών από τους Ρομά, δηλώνει την κοινωνική τους κατάσταση σε τοπικό επίπεδο. Η «Επικαιροποιημένη Περιφερειακή Στρατηγική για την Ένταξη των Ρομά στην Θεσσαλία», η οποία αποτελεί μέρος της εθνικής στρατηγικής για τους Ρομά σε τοπικό επίπεδο περιγράφει λεπτομερώς την υφιστάμενη κατάσταση στους δύο οικισμούς Ρομά στους Σοφάδες -παλιό και νέο- καθώς και τις προβλεπόμενες αναγκαίες πολιτικές που χρειάζεται να εκπονηθούν με στόχο την κοινωνική ένταξη των Ρομά.

4.4 Δομές και προγράμματα για Ρομά στο Δήμο Σοφάδων

Για την ενίσχυση του μαθητικού πληθυσμού Ρομά στους Σοφάδες, πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικές παρεμβάσεις και δράσεις που προβλέπονταν από τα προγράμματα των Πανεπιστημίων Ιωαννίνων και Θεσσαλίας. Το πρόγραμμα «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» ξεκίνησε το 1997 υπό την επίβλεψη του Υπουργείου Παιδείας και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, αλλάζοντας κατά περιόδους

---

³⁰ Μετάφραση από το πρωτότυπο κείμενο “the worst nomad is always the one who is close by (...) the dirty Gypsy, the frightening thief. The further away the nomad is, the better. When Gypsies are so far away that they verge on myth, they suddenly become alluring: handsome, artistic, living in trammled lives, symbols of freedom. (...) The only good Gypsy is the mythical one – the one who does not exist” (Liégeois, 2005: 141).

ονομασία και φορείς υλοποίησης. Το πρόγραμμα προσπάθησε να καλύψει τα πολλαπλά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά Ρομά εισερχόμενα στην εκπαίδευση καθώς και τις αυξημένες εκπαιδευτικές και ενταξιακές ανάγκες τους με επιδόματα που δόθηκαν σε κάθε οικογένεια ως κίνητρο για την εγγραφή και παραμονή των παιδιών Ρομά στο σχολείο, την παραγωγή ειδικού εκπαιδευτικού υλικού, τη δημιουργία τμημάτων ένταξης, και την παροχή υποστήριξης μέσω του Ιατροκοινωνικού Κέντρου της πόλης. (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015). Σήμερα, υλοποιείται ένα πρόγραμμα σίτισης στα σχολεία των οικισμών με θετικά αποτελέσματα, όσον αφορά την παραμονή των παιδιών Ρομά στο σχολείο. Ωστόσο, οι παρεμβάσεις αυτές χαρακτηρίζονται από ασυνέχεια, λόγω των διακοπών του προγράμματος και της συνεχούς αλλαγής των φορέων υλοποίησης.

Στο πλαίσιο των τοπικών πρωτοβουλιών του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Θεσσαλίας,³¹ για την ενημέρωση και την ιατρική και κοινωνική υποστήριξη των πολιτών Ρομά, από τον Σεπτέμβριο του 2005 ξεκίνησε να λειτουργεί το Ιατροκοινωνικό Κέντρο του Δήμου Σοφάδων (ΦΕΚ 1295/Β'/4-10-2002),³² αναπτύσσοντας ποικίλες δράσεις για την κοινωνική ένταξη των Ρομά και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, με απώτερο στόχο την εξάλειψη των ανισοτήτων. Βασική αρμοδιότητα του κέντρου αποτελεί η καταγραφή της ομάδας παρέμβασης, η μελέτη επεξεργασίας και η ανάλυση των ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών της, καθώς και των ιδιαιτεροτήτων της, η καταγραφή των αναγκών, καθώς και των υγειονομικών και κοινωνικών προβλημάτων της, η ενημέρωση και η ιατρική και κοινωνική υποστήριξη των πολιτών Ρομά, και η σύνδεση ωφελούμενων με κοινωνικο-προνοιακά προγράμματα. Η δομή αυτή αναλαμβάνει επίσης ζητήματα διεκπεραίωσης αστικοδημοτικών θεμάτων, παροχής φροντίδας σε ζητήματα υγείας, εκπαίδευσης, και απασχόλησης αλλά και σχολικής ένταξης και δημιουργικής απασχόλησης των παιδιών Ρομά μέσα από αθλητικές, καλλιτεχνικές και μουσικές δραστηριότητες.

Τον Ιούλιο του 2018 ξεκινά η λειτουργία του «Κέντρου Κοινότητας με Παράρτημα Ρομά» του Δήμου Σοφάδων το οποίο εντάσσεται στον άξονα προτεραιότητας «ανάπτυξη και αξιοποίηση ικανοτήτων ανθρώπινου δυναμικού – ενεργός κοινωνική ενσωμάτωση» του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Θεσσαλίας με χρονικό ορίζοντα 2014-2020 και στελεχώνεται με ειδικότητες

---

³¹ Πιο αναλυτικά, βλ. επίσης στο: <https://www.thessalia-espa.gr/>

³² Πιο αναλυτικά, βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα του Ιατροκοινωνικού Κέντρου, στο: <https://sofades.gr/iatrokoinwnikokentro/>

κοινωνιολόγου, νοσηλεύτη, οικονομολόγου και διαμεσολαβητή. Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα προβλέπεται η διενέργεια μιας σειράς παρεμβάσεων σε τέσσερις βασικούς τομείς μέχρι το 2020, τη στέγαση, την απασχόληση, την εκπαίδευση και την υγεία με στόχο την ένταξη των Ρομά στην τοπική κοινωνία (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015). Οι δράσεις αυτές αποσκοπούν στην κοινωνική ένταξη των Ρομά και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, με απώτερο στόχο την εξάλειψη των ανισοτήτων.

Επί της ουσίας, το κέντρο λειτουργεί ως βασικό σημείο αναφοράς του δήμου με όλα τα προγράμματα και τις υπηρεσίες που υλοποιούνται είτε σε τοπικό, είτε σε περιφερειακό, είτε σε εθνικό επίπεδο, αναλαμβάνοντας τη διασύνδεση των ωφελούμενων ατόμων με επιμέρους φορείς και υπηρεσίες για την εξυπηρέτηση των αναγκών τους. Με βάση τα στοιχεία που παρατίθενται στον ιστοσελίδα του κέντρου για το 2018, το παράρτημα Ρομά διαχειρίστηκε 10.368 αιτήματα εξυπηρετώντας συνολικά 1776 ωφελούμενους για ζητήματα τα οποία αφορούσαν αίτηση για το Κοινωνικό Εισόδημα Αλληλεγγύης, καθώς και ενημέρωση σε ανασφάλιστους υπερήλικες, πληροφόρηση για επιδόματα, για το Κοινωνικό Μέρισμα 2018, για συσσίτιο, για το Κοινωνικό Φροντιστήριο, για υπερχρεωμένα νοικοκυριά, για το κοινωνικό τιμολόγιο ΔΕΗ, για συμβουλευτική εργασία, για ψυχοκοινωνική και συμβουλευτική υποστήριξη και για διαμεσολαβήσεις σε φορείς και υπηρεσίες.³³

Ο μεγάλος αριθμός των ατόμων -σε αναλογία με το συνολικό πληθυσμό Ρομά- που αναζητά στήριξη μέσω προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής υποδηλώνει την κοινωνικοοικονομική θέση των Ρομά στην τοπική κοινωνία και το μέγεθος του κοινωνικού τους αποκλεισμού (Παπαδοπούλου & Κουραχάνης, 2017). Πρωτίστως όμως, φανερώνει το βαθμό εξάρτησης των Ρομά από πολιτικές τέτοιου τύπου, αλλά και το στιγματισμό τους είτε με όρους ευπάθειας, είτε ως υπεύθυνους για την κατάσταση φτώχειας στην οποία εγκλωβίζονται εφόσον οι πολιτικές αυτές υποδηλώνουν άρρητα την απόσταση των υποκειμένων από τις νόρμες και τα κυρίαρχα πρότυπα (Βενιέρης, 2015· Στασινοπούλου, 1992· Χτούρης, 1999).

Στο ζωτικής σημασίας για την κοινωνική ένταξη πεδίο της στεγαστικής πολιτικής, οι πολιτικές που προτείνονται σε τοπικό επίπεδο επικεντρώνονται στη συγκοινωνιακή σύνδεση του νέου οικισμού με την πόλη των Σοφάδων και στη

---

³³ Πιο αναλυτικά, βλ. στην επίσημη ιστοσελίδα του Παραρτήματος Ρομά του Κέντρου Κοινότητας του Δήμου Σοφάδων <https://sofades.gr/category/dimos/kentro-kinotitas/> καθώς και στο <https://www.aftodioikisinews.gr/παράρτημα-ρομά/>

διαμόρφωση των σημείων εισόδου, ενώ, για τον παλιό οικισμό προέχει η συντήρηση και η επισκευή των δικτύων ύδρευσης και ηλεκτροφωτισμού, καθώς και μια σειρά παρεμβάσεων για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων του οικισμού (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015: 29). Ωστόσο, για την αντιμετώπιση του χωρικού και κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά απαιτείται η υλοποίηση πολιτικών ένταξης που θα επιτρέψουν τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους και θα δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για ισότιμη συνύπαρξη. Οι πολιτικές αυτές προβλέπουν μετεγκατάσταση των Ρομά σε σπίτια εντός της πόλης των Σοφάδων, μετατροπή του νέου οικισμού σε «μεικτό», αλλά και δράσεις που θα αναδείξουν την πολιτισμική παράδοση των Ρομά με έμφαση στα κοινά πολιτισμικά στοιχεία (Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΠΕΠ Θεσσαλίας, 2015: 32, 90) ενώ, καθίσταται προφανές ότι η συνύπαρξη σε ένα πεδίο στο οποίο για χρόνια οι δύο κοινότητες ζούνε με ελάχιστους κοινούς δεσμούς απαιτεί την εκατέρωθεν εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση, καθώς και συνεχείς παρεμβάσεις (Μάρκου, 2008:176· Τρουμπέτα, 2008.).

Εν κατακλείδι, όπως αναφέρεται και στο προγραμματικό κείμενο του ΠΕΠ Θεσσαλίας, ο βασικός στόχος επικεντρώνεται στην προώθηση της κοινωνικής ένταξης και της καταπολέμησης της φτώχειας και των διακρίσεων, κυρίως στο πεδίο της απασχόλησης, της παιδικής προστασίας, της αντιμετώπισης της αστεγίας, της φροντίδας των ηλικιωμένων, της ένταξης των μεταναστών, ενώ οι παρεμβάσεις κοινωνικής προστασίας προσανατολίζονται στη στήριξη ευπαθών ομάδων μέσα από την ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών, τη λειτουργία ενός Δικτύου Προστασίας Υγείας του Πληθυσμού (health safety net), καθώς και την ίδρυση και τη λειτουργία δομών αντιμετώπισης της φτώχειας. Οι προτεραιότητες και οι κατευθύνσεις δράσης που τίθενται στο πλαίσιο αυτό από την πλευρά των επίσημων φορέων εστιάζουν κυρίως στους τομείς της απασχόλησης, της στέγασης, της υγείας και της εκπαίδευσης, προωθώντας μια ολιστική προσέγγιση στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την κοινωνικοοικονομική ένταξη περιθωριοποιημένων κοινοτήτων, όπως είναι οι Ρομά.³⁴

Στο τέταρτο κεφάλαιο σκιαγραφείται το κοινωνικό πεδίο της παρούσας έρευνας και τα επιμέρους χαρακτηριστικά του. Εκείνο που αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στη

---

³⁴ Πιο αναλυτικά, βλ. https://www.espa.gr/elibrary/Summary_OP_Thessalia.pdf καθώς και <https://www.espa.gr/el/Pages/staticOPThessaly.aspx>

διερεύνηση του ζητήματος της κοινωνικής ένταξης ή «γκετοποίησης» των Ρομά είναι το οριακό σημείο στο οποίο βρίσκεται ο οικισμός, κυρίως μέσα από τις συμβολικές προεκτάσεις του ορίου.

5. Ζητήματα μεθοδολογίας

5.1 Η επιλογή του Δήμου Σοφάδων ως μελέτη περίπτωσης

Στην παρούσα εργασία, με γνώμονα το ερευνητικό ερώτημα, επιλέχθηκε μια καθαρά ποιοτική προσέγγιση που βασίζεται στη διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας με συνεντεύξεις με φορείς που εμπλέκονται στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των πολιτικών για Ρομά σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, καθώς και στην ανάλυση των πολιτικών αυτών. Μια τέτοιου τύπου προσέγγιση αφενός επιτρέπει στον ερευνητή να αποκτήσει σαφή εικόνα του πεδίου μέσα από την καταγραφή και την ουσιαστική αλληλεπίδρασή του με τα υποκείμενα (Hammersley, 1992: 125), αφετέρου δίνει έμφαση στην κατανόηση και την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα νοηματοδοτούν την κοινωνική πραγματικότητα και διαμορφώνουν τις κοινωνικές τους σχέσεις, ώστε να επιτευχθεί η όσο το δυνατόν σε βάθος μελέτη του υπό διερεύνηση ζητήματος (Mason, 1996· Miller & Dingwall, 1997· Bryman, 2008: 16-17).³⁵ Για την ανάλυση των πολιτικών αναφορικά με την κοινωνική ένταξη των Ρομά και τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τέτοιες πολιτικές υλοποιούνται σε τοπικό επίπεδο, επιλέχθηκε να μελετηθεί η περίπτωση του Δήμου Σοφάδων, όπου υπάρχει ένας από τους μεγαλύτερους σε αριθμό οικισμούς Ρομά. Το γεγονός αυτό καθιστά την περίπτωση των Σοφάδων εξαιρετικά ενδιαφέρουσα με όρους τοπικότητας, αναφορικά με το ζήτημα της ένταξης των Ρομά.

Η οικεία παρουσία των Ρομά στην πόλη των Σοφάδων, ανέκαθεν αυτονόητη ως ουσιαστικό «κομμάτι» και βασικό χαρακτηριστικό του τόπου, παράλληλα σημασιοδοτείται από διάφορους εκφερόμενους λόγους συνοδευόμενους από πρακτικές είτε από την εκάστοτε Δημοτική Αρχή, είτε από ανεπίσημους φορείς που συμβάλλουν στον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά, αποτέλεσε το πρωταρχικό ενδιαφέρον για μια κοινωνιολογική προσέγγιση. Εν προκειμένω, το ερευνητικό ενδιαφέρον για τους Ρομά με εφελτήριο την κοινωνική πολιτική, εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο αναπαράγονται οι κοινωνικές ανισότητες μέσω των συνθηκών διαβίωσης και στην αδυναμία πρόσβασης των Ρομά σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, εργασίας και στην αγορά εργασίας. Η «συνύπαρξη» δομείται σε ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων και «φέρει» πολλαπλά αιτήματα και από τις δύο πληθυσμιακές ομάδες. Οι σχέσεις που

---

³⁵ Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης προσέγγισης έγκειται στη βεμπεριανή έννοια «Verstehen» για την κατανόηση, η οποία αναζητά τις βαθύτερες σημασίες με βάση τις οποίες τα υποκείμενα νοηματοδοτούν τις πράξεις τους, κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα και δομούν τις κοινωνικές τους σχέσεις (Παπαγεωργίου, 1998: 24-5· Κυριαζή, 1999: 14, 30-1).

αναπτύσσονται ανάμεσα σε Ρομά και «ντόπιους» είναι πολύπλοκες και πολυσήμαντες και, αν και δεν αφορούν άμεσα το θέμα της παρούσας εργασίας, δε μπορεί να αγνοηθεί ότι συνιστούν παράγοντες που επηρεάζουν όλες τις πτυχές, τις εκφάνσεις και τους όρους συνύπαρξης των δύο αυτών ομάδων και συγκροτούν κατ' ουσία το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονται «στρατηγικές» δράσης, ιεραρχίες και σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης και εξουσίας.

Η παρούσα εργασία συνιστά μελέτη περίπτωσης, καθώς το υπό διερεύνηση ζήτημα προσεγγίζεται σε «τοπικό πλαίσιο» με έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που το συγκροτούν (Bryman, 2008: 53· Yin, 2003: 3-4). Η προσέγγιση αυτή εξαιτίας της εφαρμογής της σε μικρο-κλίμακα, παρουσιάζει αδυναμίες και περιορισμούς, εφόσον παρέχει περιορισμένη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της (George & Bennett, 2005: 17). Ωστόσο, στα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης προσέγγισης συγκαταλέγεται η ανάδειξη της κοινωνικής πολυπλοκότητας, μέσα από τη λεπτομερή χαρτογράφηση του ερευνητικού πεδίου. Αυτό αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον και δύναται να παράγει χρήσιμα εργαλεία για τους υπεύθυνους χάραξης κοινωνικής πολιτικής, εφόσον τονίζει τη σημασία της σύνδεσης θεωρίας και πολιτικής, δίνοντας έμφαση στη σημασία της ανάλυσης της κάθε περίπτωσης ξεχωριστά και στις διεργασίες που συντελούνται στο εκάστοτε πλαίσιο (George & Bennett, 2005: 265-9).

5.2 Επιλογή των υποκειμένων της έρευνας και εισαγωγή στο ερευνητικό πεδίο

Οι φορείς άσκησης της πολιτικής διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ένταξη των Ρομά. Η διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων των φορέων αναφορικά με το ζήτημα της ένταξης των Ρομά και του τρόπου με τον οποίο υλοποιούνται οι συγκεκριμένες πολιτικές παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και καθιστά τους φορείς υποκείμενα της έρευνας, εφόσον αναγνωρίζεται αφενός ο ενεργός ρόλος που διαδραματίζουν στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής, αφετέρου η γνώση τους αναφορικά με τις πολιτικές που εφαρμόζονται σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη σκιαγράφηση και την κατανόηση του τρόπου υλοποίησης των επίσημων πολιτικών, μέσα από την επισήμανση των προτεραιοτήτων που τίθενται και των προβλημάτων που αναφύονται στο πεδίο (Σκαμνάκης, 2006: 113).³⁶ Στο πλαίσιο αυτό, λαμβάνοντας υπόψη ότι στην Ελλάδα η κοινωνική πολιτική

---

³⁶ Εν προκειμένω, η επιλογή των υποκειμένων της έρευνας «καθοδηγείται» από το θεωρητικό πλαίσιο και «εμπλέκει» γεγονότα, συμβάντα, δραστηριότητες, πληθυσμούς, κλπ. (Strauss, 1987: 21).

σχεδιάζεται σε κεντρικό επίπεδο, κρίθηκε σκόπιμο οι φορείς που συμμετέχουν στην έρευνα να προέρχονται τόσο από το κεντρικό πεδίο σχεδιασμού και υλοποίησης πολιτικής (πρώην Ειδική Γραμματεία Ειδική Γραμματεία για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά και νυν Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας) όσο και από το τοπικό πλαίσιο αναφοράς (Παράρτημα Ρομά του Δήμου Σοφιάδων).

Η προσέγγιση των φορέων και η διασφάλιση της συναίνεσής τους για τη συμμετοχή στην έρευνα έγινε μέσω ηλεκτρονικής αποστολής πρόσκλησης για συμμετοχή στη διεξαγωγή έρευνας για ακαδημαϊκούς λόγους με συνοδευτική επιστολή του Επιβλέποντος Καθηγητή στη Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας που υπάγεται στο Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, στο Δήμο Σοφιάδων με κοινοποίηση στο γραφείο Δημάρχου και το Παράρτημα Ρομά το οποίο υπάγεται στο Κέντρο Κοινότητας Σοφιάδων. Η συμμετοχή των φορέων στην έρευνα βασίστηκε στη διαθεσιμότητα των ίδιων και τη θετική τους ανταπόκριση, καθώς και στην καταλληλότητά τους λόγω της θέσης και των αρμοδιοτήτων τους να παρέχουν πληροφορίες αναφορικά με το υπό εξέταση θέμα (Carspecken, 1996: 91· Silverman, 2001: 250).

Σχετικά με το χώρο διεξαγωγής των συνεντεύξεων, οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν για τη δυνατότητα πρόσβασης της ερευνήτριας στον εργασιακό τους χώρο. Στις περιπτώσεις που αυτό δεν κατέστη εφικτό, επιλέχθηκαν από κοινού με τους συμμετέχοντες χώροι που θεωρήθηκαν κατάλληλοι για τη διευκόλυνση των ίδιων των συμμετεχόντων, αλλά και διεξαγωγής της διαδικασίας ώστε να επιτευχθεί η όσο το δυνατόν καλύτερη καταγραφή του υπό ανάλυση υλικού (Bryman, 2008, 402· Cresswell, 1998: 18). Για την καταγραφή των στοιχείων των συμμετεχόντων στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε δελτίο καταγραφής (παράρτημα iv), τα οποία για λόγους δεοντολογίας κωδικοποιήθηκαν σε πίνακα (παράρτημα v), διασφαλίζοντας την ανωνυμία των συμμετεχόντων και διαφυλάσσοντας τα προσωπικά τους δεδομένα (European Commission, 2018a: 7-9).

5.3 Συλλογή και ανάλυση του εμπειρικού υλικού

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας για τη συλλογή του εμπειρικού υλικού, η βασική μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι η διεξαγωγή ημι-δομημένων συνεντεύξεων με φορείς που εμπλέκονται στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής αναφορικά με την ένταξη

των Ρομά σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, όπως έχει αναφερθεί. Οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις αφενός διασφαλίζουν κοινό πλαίσιο ερωτήσεων για όλους τους ερωτώμενους, εφόσον ο κάθε ερωτώμενος λαμβάνει το ίδιο ερέθισμα συνέντευξης, όπως και οι υπόλοιποι, αφετέρου δίνουν τη δυνατότητα ευελιξίας και προσαρμογής της συνέντευξης στην εκάστοτε συνθήκη όπως αυτή διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ανάλογα με το συμμετέχοντα, το διαθέσιμο χρόνο και τη ροή της συζήτησης (Bryman, 2008: 438-9). Τα δεδομένα υπό αυτό το πρίσμα δεν αποτελούν απλές πληροφορίες που ο ερευνητής εντοπίζει και συλλέγει από το πεδίο, αλλά υπάρχουν στη σχέση μεταξύ ατόμου και κοινωνικής πραγματικότητας (Kvale, 1996: 44).³⁷ Εν προκειμένω, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην καταγραφή των εμπειριών των συμμετεχόντων, μέσα από τη δική τους οπτική (Renzetti & Lee, 1993: 19-0), χωρίς ωστόσο να ακυρώνεται η κριτική ανάγνωση και ερμηνεία του υπό ανάλυση λόγου που επιχειρείται στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

Συνολικά πραγματοποιήθηκαν δέκα συνεντεύξεις συμπεριλαμβανομένης και μίας πιλοτικής συνέντευξης η οποία κρίθηκε απαραίτητη για τον έλεγχο του οδηγού συνέντευξης αναφορικά με τον υπολογισμό του χρόνου που απαιτείται για την πλήρη κάλυψη των θεματικών ενοτήτων και την ανταπόκριση των συμμετεχόντων στην όλη διαδικασία (Bryman, 2008: 443). Η επιλογή του συγκεκριμένου αριθμού συνεντεύξεων προέκυψε ως συνάρτηση του ποιοτικού χαρακτήρα της έρευνας, σκοπός της οποίας είναι η σε βάθος κατανόηση και ανάλυση των υπό διερεύνηση ζητημάτων (Κυριαζή, 1999: 275), καθώς και των χρονικών περιορισμών και της οριοθετημένης έκτασης που επιβάλλονται στο πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραμέτρους αυτές, θεωρήθηκε ότι το σύνολο των συνεντεύξεων που διεξήχθησαν συνιστά επαρκή αριθμό, καθώς παρέχει το απαιτούμενο προς ανάλυση εμπειρικό υλικό (Φίλιας, 1996: 130· Burgess, 1984: 106).

Το προς ανάλυση υλικό προέκυψε από τις απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων. Εν προκειμένω, η ανάλυση εστιάζει στο λόγο των φορέων και συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι νοηματοδοτούν τα ζητήματα που

---

³⁷ Η συνθήκη της συνέντευξης στο πλαίσιο μιας ποιοτικής έρευνας «παραπέμπει» στη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης ή αλληλεπίδρασης που θέτει στο επίκεντρό της την κοινωνική δράση, καθώς στο μικρο-επίπεδο της συνέντευξης αναφύονται νοήματα που παράγονται υπό συγκεκριμένες συνθήκες και εξαρτώνται από το συγκεκριμένο υποκειμενικό πλαίσιο. Η συνέντευξη υπό αυτή την οπτική συνιστά μια «ερμηνευτική διαδικασία» τροποποίησης και διαχείρισης των «εν λόγω υποκειμενικών νοημάτων, στην οποία το κάθε άτομο προσφεύγει ανάλογα με τα ερεθίσματα που δέχεται» (Craib, 2000: 159 και 161).

συγκροτούν το ερευνητικό ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας. Ο λεπτομερής και αφηγηματικός τρόπος παρουσίασης των δεδομένων στο πλαίσιο μιας ποιοτικής ανάλυσης, συνιστά επί της ουσίας ερμηνευτική διαδικασία που μεταφέρει και επικοινωνεί τα νοήματα όπως αυτά αναφύονται από την καταγραφή των εμπειριών των υποκειμένων (Strauss, 1987: 4 και 215). Πιο συγκεκριμένα, για την ανάλυση του υλικού χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης περιεχομένου (Creswell, 1998· Silverman, 2001) στην οποία τα δεδομένα συνδέονται με το θεωρητικό πλαίσιο, ώστε να διερευνηθεί με το βέλτιστο δυνατό τρόπο το ερευνητικό ερώτημα (Κυριαζή, 1999: 270· Bryman, 2008: 556-7), σε συνδυασμό με την ανάλυση λόγου. Η κριτική μέθοδος της ανάλυσης λόγου είναι ιδιαίτερα κατάλληλη για να αποκαλύψει τις ιδεολογικές συνέπειες των υπό εξέταση πολιτικών (Δοξιάδης, 2008). Η συγκεκριμένη μεθοδολογία επιτρέπει τη σύνδεση των κειμένων των πολιτικών καθώς και των πρακτικών που ακολουθούνται από τους φορείς με το θεωρητικό πλαίσιο.

Ο οδηγός συνέντευξης (βλ. παράρτημα ι) αποτελείται από συγκεκριμένους θεματικούς άξονες και ανοιχτού τύπου ερωτήσεις που επιτρέπουν τη συλλογή ενός σημαντικού όγκου πληροφοριών καθώς δίνουν τη δυνατότητα στους ερωτώμενους να απαντήσουν «με τους δικούς τους όρους», μεταφέροντας τις αντιλήψεις και την εμπειρία τους (Bryman, 2008: 232 και 556-7). Ο «σχηματισμός» και «καθορισμός» των θεματικών αξόνων έγινε με απώτερο στόχο να «απαντούν» με σαφή και λεπτομερή τρόπο στο αρχικό ερευνητικό ερώτημα που διέπει την προβληματική αυτής της εργασίας, αναδεικνύοντας ταυτοχρόνως τα μηνύματα των συνεντεύξεων (Κυριαζή, 1999: 293).

Η ανάλυση των δεδομένων που ακολουθεί βασίζεται σε κατηγορίες, όπως αυτές προκύπτουν από τον οδηγό συνέντευξης και απαντούν στο ερευνητικό ερώτημα. Επικουρικά, αξιοποιούνται πολιτικές για την κοινωνική ένταξη των Ρομά. οι οποίες κρίνονται εξόχως σημαντικές καθώς επισημαίνουν τους επιμέρους στόχους που τίθενται, αλλά και τις εγγενείς αδυναμίες που εντοπίζονται στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής στο συγκεκριμένο πλαίσιο.

5.4 Χρονικοί και ερευνητικοί περιορισμοί και η προσωπική εμπλοκή του ερευνητή

Η παρούσα εργασία συνιστά μια πρόκληση. Η επιλογή διεξαγωγής έρευνας με την ιδιότητα της κοινωνιολόγου σε έναν οικείο τόπο -όπως είναι οι Σοφάδες για μένα- θέτει

στην ερευνητική διαδικασία το ζήτημα της προσωπικής εμπλοκής του ερευνητή με το υπό μελέτη αντικείμενο, καθώς η κοινωνιολογική οπτική εν προκειμένω διαμεσολαβείται από το «οικείο». Υπό αυτό το πρίσμα, η «αυτονόητη» και γνώριμη πραγματικότητα των Σοφάδων συγκροτεί ένα πεδίο στο οποίο αναπτύσσονται πολλαπλών εκφάνσεων και σημασιών δυναμικές οι οποίες εγείρουν αιτήματα με ακραιφνώς πολιτικό χαρακτήρα (Strauss, 1987· Δοξιάδης, 2008). Ένα τέτοιο εγχείρημα ενέχει εξ αρχής αρκετές δυσκολίες που έγκεινται αφενός στην προσπάθεια υπέρβασης του «συνδρόμου οικειότητας» και, αφετέρου, στην αποφυγή προϊδεάσεων (Τάτσης, 2002: 66-7).³⁸

Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι η υιοθέτηση μιας οπτικής που τάσσεται *a priori* υπέρ των περιθωριοποιημένων και στιγματισμένων κοινωνικών ομάδων προσλαμβάνει μονοδιάστατα τη συνθήκη που διαμορφώνεται μεταξύ των Ρομά και της πολιτισμικά κυρίαρχης ομάδας, ενώ η αντίληψη ότι πρόκειται για «καλούς» και «καταπιεσμένους» πληθυσμούς καταλήγει σε μανιχαϊστικά δίπολα (Renzetti & Lee, 1993). Για το λόγο αυτό, ο αρχικός στόχος ήταν η αποφυγή μιας ουδέτερης και, συνεπώς, *α-πολιτικής* στάσης που περιορίζεται στο επίπεδο της καταγραφής, χωρίς ωστόσο αυτό να συνεπάγεται μια μεροληπτικού τύπου ανάλυση (Κυριαζή, 1999).³⁹

---

³⁸ Ως «σύνδρομο οικειότητας» αναφέρεται το πρόβλημα που συνήθως αντιμετωπίζουν οι κοινωνιολόγοι όταν μελετούν την κοινωνική πραγματικότητα, κυρίως όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και κατανοούν τα κοινωνικά γεγονότα ως μέρος της πραγματικότητας στην οποία και οι ίδιοι μετέχουν. Η αμερόληπτη ανάλυση προϋποθέτει την αποστασιοποίηση του ερευνητή από «δεδομένες βεβαιότητες» (Τάτσης, 2002: 66-7).

³⁹ Η ερμηνευτική διαδικασία που ακολουθεί επιχειρεί μια κριτικού τύπου θεώρηση η οποία αντιτάσσεται στην αρχή της «αξιολογικής ουδετερότητας». Η έννοια της «αξιολογικής ουδετερότητας» αποτελεί μια από τις μεθοδολογικές προτάσεις του Max Weber. Σύμφωνα με αυτή, ο επιστήμονας περιορίζεται στην περιγραφή - ανάλυση ενός κοινωνικού φαινομένου, χωρίς να προβαίνει σε αξιολογικές κρίσεις, δηλαδή χωρίς να φορτίζει με αρνητικό ή θετικό πρόσημο το υπό μελέτη φαινόμενο και να προσδίδει συγκεκριμένη ιδεολογική χροιά στο περιεχόμενο που μπορεί αυτό να προσλάβει (Κυριαζή, 1999: 24-5). Στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, η μεθοδολογική αυτή αρχή τέθηκε υπό αμφισβήτηση και δέχτηκε έντονη κριτική, ιδιαίτερα στις δεκαετίες 1960 και 1970. Η βασική θέση που διαμορφώθηκε έκτοτε, όσον αφορά τα μεθοδολογικά εργαλεία και τις τεχνικές διεξαγωγής της κοινωνιολογικής έρευνας, είναι ότι οι έννοιες που χρησιμοποιούνται από τους κοινωνιολόγους-ερευνητές δεν είναι αξιολογικά ουδέτερες, αλλά βρίθουν ιδεολογικών παραδοχών και αυτό κυρίως για δύο λόγους: i) συγκροτούνται σε ένα πολιτικό πλαίσιο αυτό της κοινωνικής πραγματικότητας και ii) η ερμηνεία τους βασίζεται στην υποκειμενική προσέγγιση του ερευνητή με βάση το αξιακό του υπόβαθρο και τις θεωρητικές του επιλογές (Κυριαζή, 1999: 17, 28). Ωστόσο, η αναγνώριση των ιδεολογικών παραδοχών δε συνεπάγεται την αυτόματη αποδοχή τους. Στην επιστημονική κοινότητα, το αίτημα για διαρκή έλεγχο των αξιακών παραδοχών του ερευνητή εξακολουθεί να είναι ένα πάγιο ζητούμενο.

Οι χρονικοί και ερευνητικοί περιορισμοί που τίθενται στο πλαίσιο διεξαγωγής μιας διπλωματικής εργασίας αποτυπώνονται τόσο στην έκταση της παρούσας εργασίας, όσο και στην επιλογή των υπό διερεύνηση θεμάτων, καθώς επίσης και στην ασυμμετρία στο λόγο, εφόσον απουσιάζει πλήρως ο λόγος των Ρομά ως ωφελούμενων από τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής που εφαρμόζονται σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο και ο λόγος εδώ περιορίζεται στο λόγο των «άλλων».⁴⁰ Τέλος, η απουσία επιτόπιας έρευνας και παρατήρησης συνιστά έναν επιπλέον περιορισμό αναφορικά με τη λεπτομερή χαρτογράφηση του πεδίου και των επιμέρους χαρακτηριστικών που το συγκροτούν.

5.5 Ζητήματα δεοντολογίας στην έρευνα πεδίου

Μια από τις βασικές αρχές που διέπει την κοινωνική έρευνα είναι η προστασία των υποκειμένων που λαμβάνουν μέρος σε αυτή. Αυτό προϋποθέτει ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες ακολουθούν τον κώδικα δεοντολογίας όπως αυτός έχει θεσπιστεί από την επιστημονική κοινότητα, λαμβάνουν υπόψη τους τα ηθικά ζητήματα που αναφέρονται κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο θα διαχειριστούν τις πληροφορίες που προσκόμισαν από την παραμονή τους στο πεδίο, με κύρια υποχρέωσή τους την προστασία όλων των συμμετεχόντων (Bryman, 2008: 118).

Στην παρούσα έρευνα, ζητήματα δεοντολογίας όπως η σαφής και επαρκής παροχή πληροφοριών και διευκρινίσεων στους συμμετέχοντες σχετικά με το σκοπό της έρευνας και τη μετέπειτα χρήση των ερευνητικών ευρημάτων, η διασφάλιση της εθελοντικής συμμετοχής τους στην έρευνα, η διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, η προστασία και η εμπιστευτικότητα των προσωπικών τους δεδομένων και η αποφυγή κριτικής προς αυτούς κρίθηκαν μείζονος σημασίας, όπως επιτάσσει ο κώδικας δεοντολογίας της κοινωνικής έρευνας (ASA, 1999· ISA, 2001· Regulation (EU) 2016/679). Για το λόγο αυτό, συντάχθηκε πρωτόκολλο δεοντολογίας κοινωνικής έρευνας (βλ. παράρτημα ii) με όλα τα στοιχεία που συγκροτούν την ταυτότητα της έρευνας, τη ρητή δέσμευση της ερευνήτριας στους κανόνες δεοντολογίας της έρευνας, το σκοπό της έρευνας και την περαιτέρω χρήση των

---

⁴⁰ Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου στο προλογικό του σημείωμα στο βιβλίο του Taylor (2000: 15) «Μήπως λοιπόν το ότι δεν μπορούμε να δεχτούμε τους εθνοπολιτισμικά “άλλους” οφείλεται στο ότι δεν μπορούμε, δεν μας επιτρέπεται να δούμε τους εαυτούς μας ως “άλλους”;».

παρεχόμενων πληροφοριών καθώς και των αποτελεσμάτων της έρευνας, το οποίο έλαβαν γνώση οι συμμετέχοντες πριν από τη διαδικασία της κάθε συνέντευξης. Επιπροσθέτως, ζωτικής σημασίας κρίθηκε το ζήτημα της συγκατάθεσης των υποκειμένων για τη συμμετοχή τους στην έρευνα (Plummer, 2000: 243). Για το λόγο αυτό δόθηκε έντυπο συναίνεσης (βλ. παράρτημα iii) σε κάθε άτομο που συμμετείχε στην έρευνα προς ενημέρωση αναφορικά με τη διαδικασία που ακολουθείται, τη χρήση ψηφιακού μαγνητοφώνου και την ηχογράφηση των συνεντεύξεων και τη δυνατότητα απόσυρσης από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή και ζητήθηκε η έγγραφη συγκατάθεση των συμμετεχόντων (European Commission, 2018b: 13).

Σημαντικός και άμεσα σχετιζόμενος με ζητήματα δεοντολογίας στην κοινωνική έρευνα είναι ο ρόλος του ερευνητή σε σχέση με τη διττή ιδιότητά του ως ερευνητή, αλλά και ως υποκειμένου το οποίο ζει σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον, είναι φορέας συγκεκριμένων πολιτισμικών προτύπων, αξιών και προσωπικών πεποιθήσεων αναφορικά με ηθικά ζητήματα. Οι πολιτισμικές και αξιακές αναφορές του επιστήμονα ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης προσωπικών και κοινωνικών συνθηκών και οι προσωπικές του αντιλήψεις διατρέχουν τις θεωρητικές επιλογές στις οποίες προβαίνει και επηρεάζουν όλα τα στάδια της ερευνητικής του εργασίας (Κυριαζή, 1999: 25). Συνεπώς, το ζήτημα της διττής υποκειμενικότητας αναδεικνύεται ως βασικό, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας. Αυτό έγινε αισθητό από την πλευρά μου στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνομαι την ιδιότητα της ερευνήτριας, καθώς, αφενός στη συγκεκριμένη έρευνα προσπαθώ να εστιάσω στην υποκειμενικότητα των συμμετεχόντων συμβάλλοντας στην κατανόηση της ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα από τη δική τους οπτική, αφετέρου παρεισφρεί ο υποκειμενικός παράγοντας της δικής μου οπτικής που «διατρέχει» ολόκληρη την έρευνα, υπό το πρίσμα των θεωρητικών επιλογών στις οποίες προέβην.⁴¹

---

⁴¹ «Η γλώσσα, οι έννοιες που χρησιμοποιούμε και οι πεποιθήσεις για τα πράγματα επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε την κοινωνική πραγματικότητα (...) τα κοινωνικά φαινόμενα χαρακτηρίζονται με σημείο αναφοράς προκαθορισμένες ιδέες και αντιλήψεις για την κοινωνική πραγματικότητα που διέπουν την καθημερινή στάση [του ερευνητή]» (Κυριαζή, 1999: 23-5· Plummer, 2000: 149-0).

6. Η εμπειρική έρευνα

6.1 Βασικά ζητήματα στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής για Ρομά σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο

Οι φορείς διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στα συστήματα κοινωνικής προστασίας, στην άσκηση κοινωνικών πολιτικών και στον τρόπο με τον οποίο αυτές εφαρμόζονται μέσα από παροχές και υπηρεσίες (Σκαμνάκης, 2006: 113). Οι συζητήσεις με φορείς που εμπλέκονται στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των κοινωνικών πολιτικών για Ρομά σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, με επίκεντρο την εφαρμογή των πολιτικών αυτών στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης και συγκεκριμένα στο Δήμο Σοφάδων, έφεραν στην επιφάνεια ζητήματα που σχετίζονται αφενός με τις δυσκολίες συντονισμού έργου που καλείται να αντιμετωπίσει η κεντρική διοίκηση εξαιτίας της συναρμοδιότητας πολλών υπουργείων, γεγονός που μπορεί να δημιουργήσει πολλές καθυστερήσεις ή να οδηγήσει σε ματαιώσεις υλοποίησης δράσεων, αφετέρου, με τις πολιτικές ένταξης που ακολουθούνται σε τοπικό επίπεδο και τις αντιστάσεις και τα εμπόδια που συναντούν στην υλοποίησή τους. Υπό αυτό το πρίσμα, καθίσταται αντιληπτό ότι η κοινωνική πολιτική δεν εφαρμόζεται εν κενώ, αλλά σε συνάρτηση με το εκάστοτε τοπικό πλαίσιο. Η διαπίστωση αυτή θέτει υπό αμφισβήτηση το αφήγημα περί «ιδιαιτέρας» κουλτούρας και ταυτότητας των Ρομά ως παραγόντων που ευθύνονται για την αδυναμία ένταξής τους, θεωρώντας επί της ουσίας τους ίδιους υπαίτιους για τον κοινωνικό τους αποκλεισμό (Πολίτου, 1999: 81-87). Στο πλαίσιο αυτό καθίσταται σαφές ότι η κοινωνική ένταξη των Ρομά είναι μια εξαιρετικά σύνθετη διαδικασία που συναντά πολλαπλά εμπόδια, εφόσον προσκρούει στην ύπαρξη αντικειμενικών δυσκολιών που απορρέουν από τις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσής τους, σε συνδυασμό με τις βαθιά ριζωμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις που επικρατούν για τους ίδιους και ευθύνονται για το γενικευμένο αντιτσιγγανισμό που επικρατεί (Council of Europe, 2012: 39-0).

6.1.1 Αφετηρίες των παρεμβάσεων

Η ενασχόληση του ελληνικού κράτους με την κοινωνική πολιτική των Ρομά ξεκινά τη δεκαετία του '80, χωρίς ωστόσο να παραπέμπει σε μια επίσημη εθνική πολιτική για το ζήτημα αυτό που θα διασφάλιζε ένα οργανωμένο σχέδιο δράσης και συστηματικής παρέμβασης και θα επέτρεπε τη συνέχεια των πολιτικών αυτών στο χρόνο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, κάθε κυβέρνηση να προτείνει και να εφαρμόζει τις δικές της πολιτικές,

ανάλογα με τη σπουδαιότητα που αποδίδει στο συγκεκριμένο ζήτημα και την ύπαρξη ή μη πολιτικής βούλησης. Επιπροσθέτως, η απουσία ελέγχου και αξιολόγησης των δράσεων και προγραμμάτων για τους Ρομά σε ένα ούτως ή άλλως ασαφές και ασυνεχές θεσμικό πλαίσιο, οδήγησε σε ένα καθεστώς εκμετάλλευσης και κατασπατάλησης των ευρωπαϊκών και εθνικών πόρων, καθιστώντας τις παρεμβάσεις αυτές αναποτελεσματικές για τις κοινότητες στο σύνολό τους.

Φ9: «Κάθε φορά που αλλάζει η κυβέρνηση, έχει ένα νέο πρόγραμμα, κάποιες δεν έχουν και καθόλου. Το 2011 μπαίνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και λέει ότι πρέπει να έχουμε ευρωπαϊκή ατζέντα για την κοινωνική ένταξη των Ρομά και τα κράτη υποχρεώνονται να πάρουν το θέμα λίγο πιο σοβαρά. Πριν ήτανε... λίγο πελατειακές σχέσεις, λίγο σπαταλήσαμε χρήματα και δεν ξέρουμε που πήγανε»

Η προτεραιότητα που δόθηκε στην κοινωνική ένταξη των Ρομά σε ευρωπαϊκό επίπεδο όπως αποτυπώνεται στην ευρωπαϊκή ατζέντα για το ζήτημα αυτό, οδηγεί τα κράτη να αναπτύξουν εθνικά σημεία επαφής και εθνικές στρατηγικές ένταξης που θα ελέγχονται και θα αξιολογούνται. Στην περίπτωση της Ελλάδας η συγκρότηση της ΕΓ. Ρομά σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας περιόδου για τις πολιτικές Ρομά ως προτεραιότητα. Οι βασικοί στόχοι της ΕΓ. Ρομά αναφορικά με την ένταξη των Ρομά, όπως αναφέρονται στο «Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά 2017-2021» είναι η διαμόρφωση κατευθυντηρίων γραμμών ανά τομέα πολιτικής, ο συντονισμός και η διατομεακή παρακολούθηση των πολιτικών στη στέγαση, την απασχόληση, την εκπαίδευση, και την υγειονομική περίθαλψη, καθώς και η υποστήριξη συνεργασίας για το σχεδιασμό και την υλοποίηση σχετικών παρεμβάσεων με υπουργεία και φορείς σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και αναπτύσσει το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για τη διευκόλυνση της υλοποίησης των παρεμβάσεων αυτών.

Φ8: «Η γραμματεία αντιμετώπιζε πολλές προκλήσεις διότι αντιμετώπιζε σχεδόν όλα τα θέματα οργάνωσης μιας χώρας για μια ομάδα του πληθυσμού που ζούσε στο περιθώριο, πολλές φορές χωρικά και πάντα κοινωνικά αποκλεισμένη και στη φτώχεια. (...) Έπρεπε να υπάρχει το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για να γίνουμε διαδικασίες fast track που να τηρούν τα νόμιμα, να επισπευσθούν, να υλοποιηθούν παρεμβάσεις όχι για ένα άτομο, αλλά για μια ομάδα πληθυσμού, για μερικές ομάδες πληθυσμού»

Η κοινωνική πολιτική των Ρομά εστιάζει σε βασικούς τομείς παρέμβασης όπως ορίζονται στη στρατηγική «Ευρώπη 2020» που άπτονται της ένταξης, στη στέγαση,

την απασχόληση, την υγεία, την εκπαίδευση παράλληλα με την κοινωνική ένταξη και τις δράσεις που την πλαισιώνουν, ακολουθώντας με τον τρόπο αυτό το ευρωπαϊκό παράδειγμα και το ευρωπαϊκό μοντέλο. Οι κατευθύνσεις και οι παρεμβάσεις της πολιτικής αυτής αποτυπώνονται στο Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης 2017-2021, το οποίο εκπονήθηκε από το ΥΠΕΚΑΑ σε συνεργασία με την ΕΓ. Ρομά και αποτυπώνει τις παρεμβάσεις ανά θεματική πολιτική προτεραιότητα. Το συγκεκριμένο σχέδιο δράσης αποτελεί ουσιαστικά την εφαρμογή της εθνικής στρατηγικής για την κοινωνική ένταξη της χώρας από το 2011 έως το 2021 με τρεις στρατηγικούς στόχους: στην απαλοιφή της εξαθλίωσης και την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού στο ζήτημα της στέγασης, σε πολιτικές υγείας, απασχόλησης και εκπαίδευσης και, τέλος, στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων Ρομά ώστε να συμμετέχουν ισότιμα στις όλες διαδικασίες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής που τους αφορούν, παράλληλα με κάποιες παρεμβάσεις κοινωνικής μέριμνας.

Η ένταξη των Ρομά ως θέμα που αφορά τόσο την κεντρική διοίκηση όσο και την τοπική αυτοδιοίκηση, απαιτεί τη συνεργασία φορέων για το σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτικών που μπορούν να συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση. Ο μεγάλος αριθμός των εμπλεκόμενων υπουργείων, φορέων, υπηρεσιών, δήμων, οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών καθώς και οργανώσεων των ίδιων των Ρομά, υποδηλώνει την ύπαρξη πολλαπλών βασικών αναγκών των Ρομά, που δεν αφορούν μόνο το στεγαστικό, την εκπαίδευση, την απασχόληση, αλλά και την ανάγκη για καταπολέμηση των στερεοτύπων, καθώς και την ανάγκη για μέριμνα σε ζητήματα που άπτονται της κοινωνικής φροντίδας.

Η ολιστική προσέγγιση που ακολουθείται στο ζήτημα της ένταξης των Ρομά φαίνεται να επιφέρει αλλαγές οι οποίες ωστόσο πραγματοποιούνται με πολύ αργούς ρυθμούς, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι παρεμβάσεις στους τομείς αυτούς δεν επαρκούν, καθώς ο κοινωνικός αποκλεισμός των Ρομά αποκτά και θεσμικό χαρακτήρα μέσα από διακρίσεις που οι ίδιοι οι Ρομά υφίστανται ως αποτέλεσμα της κοινωνικής, πολιτικής και νομικής αβελτηρίας και αναλγησίας που επιδεικνύει το ελληνικό κράτος.

Φ9: «Και βέβαια υπάρχει θεσμικός ρατσισμός. Είναι διάχυτος. Γιατί [οι Ρομά] δεν έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες που θα τους απονείμουν τα δικαιώματα. Επειδή είναι αμόρφωτοι, είναι αποκομμένοι από τον αστικό ιστό. Όταν χτυπήσουν την πόρτα της υπηρεσίας, θα τους πετάξουν έξω, θα τους βρίσουν, θα τους δώσουν λάθος πληροφορίες, δεν θα ασχοληθούν με αυτούς. Γι' αυτό δεν έχουν πρόσβαση σε δικαιώματα και υπηρεσίες. Όπως υπάρχει και αστυνομική βία»

Φ2: «Τα πρακτικά του Συμβουλίου της Ευρώπης από το 1996 μέχρι σήμερα λένε τα ίδια πράγματα: οι τσιγγάνοι δεν έχουν νερό, μένουν στη λάσπη, στις παράγκες, δεν πάνε σχολείο, έχουν την αστυνομία να τους κυνηγάει, να τους βρίζει. Αυτό σημαίνει ότι οι πολιτικές που εφαρμόζει η ΕΕ αποτυγχάνουν»

Φ9: «Η κοινωνική ένταξη των Ρομά αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζονταν 20 χρόνια πριν. Υπάρχουν πάρα πολλές άλλες διαστάσεις που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως είναι ο αντιτσιγγανισμός, ο ρατσισμός, η βία, δικαιώματα που παραγνωρίζονται όπως η πρόσβαση στη δικαιοσύνη, όπως είναι η ρατσιστική βία, το trafficking [που] ακόμα δεν τα αγγίζει ποτέ κανείς»

Η κριτική που εκφέρεται για πολιτικές που ακολουθούνται για τους Ρομά χωρίς ωστόσο να παράγουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα, επισημαίνει το βαθύ πρόβλημα του αντιτσιγγανισμού και την αναγκαιότητα παρέμβασης για την καταπολέμηση των διακρίσεων που παράγει. Υπό αυτή την έννοια, η ένταξη των Ρομά καθίσταται πρωτίστως ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

6.1.2 Προγράμματα ένταξης: αδυναμίες και αντιφάσεις

Η εφαρμογή του ευρωπαϊκού πλαισίου πολιτικών για την κοινωνική ένταξη των Ρομά συνδέεται άμεσα με την πρόσβαση σε κοινοτικούς πόρους και διαθέσιμα χρηματοδοτικά εργαλεία, όπως είναι για παράδειγμα το ΕΚΤ και το ΕΣΠΑ. Στο πλαίσιο αυτό, σχεδιάζονται και υλοποιούνται συγκεκριμένα προγράμματα ανά τομέα παρέμβασης είτε με πόρους που έχουν δεσμευτεί από ευρωπαϊκά κοινοτικά κονδύλια είτε από τον κρατικό προϋπολογισμό. Συνεπώς, η λειτουργία των προγραμμάτων αυτών είναι άμεσα συνυφασμένη με τη χρηματοδότηση ως καθοριστικού παράγοντα βιωσιμότητας και διασφάλισης της συνέχειάς τους.

Φ9: Πολλές φορές η ελληνική κυβέρνηση δεν είναι σε θέση να απορροφήσει όλα τα ευρωπαϊκά κονδύλια είτε γιατί δεν θέλει, είτε γιατί δεν ξέρει πως, είτε γιατί δεν την ενδιαφέρει πολύ, είτε γιατί δεν έχει αναπτύξει τα προγράμματα τα οποία είναι κατάλληλα για να απορροφήσει τα κονδύλια αυτά. Οπότε λεφτά υπάρχουν, αλλά δεν χρησιμοποιούνται»

Φ3: «Δεν υπήρξε κοινωνική πολιτική για τους Ρομά. Κάποια προγράμματα [μόνο] που ξεκίνησε η ειδική γραμματεία και τα παραρτήματα για να τους στηρίζουν»

Ωστόσο, η διαθεσιμότητα των πόρων δε συνεπάγεται πάντα και την αξιοποίηση αυτών για μια σειρά λόγων που σχετίζονται με τη δυνατότητα απορρόφησης των πόρων αυτών είτε εξαιτίας της έλλειψης κατάλληλων εργαλείων, είτε λόγω απουσίας ενδιαφέροντος για την υλοποίηση δράσεων για τους Ρομά. Τα προγράμματα αυτά αποτελούν σημαντικό εργαλείο στην ένταξη των Ρομά, αλλά δε συνιστούν κοινωνική πολιτική λόγω του αποσπασματικού τους χαρακτήρα, της προσωρινότητάς τους και του επικουρικού τους ρόλου στην όλη διαδικασία ένταξης.

Φ8: «Το πρόγραμμα είναι κάτι επιμέρους. Η πολιτική είναι κάτι ευρύτερο που πρέπει να αγγίζει όλο το εύρος των προβλημάτων, δεν είναι μια δράση»

Φ8: «Ήταν ένα πολύ δύσκολο υπουργείο το Υπουργείο Παιδείας. Επειδή είναι το σύστημα της χώρας, γενικότερα της εκπαίδευσης όχι τόσο ευέλικτο, επειδή υπήρχαν άλλες πρακτικές, επειδή υπήρχαν άλλες προτεραιότητες, υπήρχαν πάρα πολλά εμπόδια. Όταν έχεις να εισάγεις μια νέα πολιτική ή οποία όμως είναι ευθύνη άλλου υπουργείου, δεν είναι τόσο εύκολο»

Φ9: «Τα υπουργεία δεν έχουν ούτε Ρομά experts μέσα, ούτε ατζέντα ειδικότερη για τα ζητήματα των Ρομά, ούτε καμία σχετική ατζέντα και γνώση και παρακολούθηση των ζητημάτων. Είναι όλα εντελώς mainstream και [δεν υπάρχουν] καθόλου στοχευμένες παρεμβάσεις»

Η εμπειρία των φορέων δείχνει ότι οι παρεμβάσεις για τους Ρομά συναντούν εμπόδια στην προσπάθεια εφαρμογής τους εξαιτίας των δομικών περιορισμών και των οργανωτικών δυσλειτουργιών των εμπλεκόμενων υπουργείων και υπηρεσιών, και, σε ένα δεύτερο επίπεδο, με ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ανταπόκριση και το ενδιαφέρον που αποτυπώνεται και στους επιμέρους στόχους των πολιτικών, αλλά και στην τεχνογνωσία που απαιτούν τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Οι φορείς αναφέρονται επίσης και σε συνεργασίες και προγράμματα που γίνονται με ΜΚΟ, καθώς και στην ανάγκη μετατροπής των παρεμβάσεων που αφήνουν θετικό αποτύπωμα στις κοινότητες, σε πολιτικές του κράτους. Επιπροσθέτως, στην περίπτωση των ΜΚΟ χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ο θεσμικά οριοθετημένος ρόλος τους, καθώς και ότι οι δράσεις και τα προγράμματά τους δεν υποκαθιστούν το ρόλο του κράτους και της κοινωνικής πολιτικής. Ωστόσο, μια βασική αδυναμία των προγραμμάτων των ΜΚΟ, αλλά και μεγάλου μέρους των προγραμμάτων γενικότερα είναι ότι δεν απευθύνονται στο σύνολο των Ρομά, αλλά σε έναν περιορισμένο αριθμό ωφελούμενων και οι δράσεις τους έχουν περιορισμένο χρόνο παρέμβασης.

Φ8: «Οι ΜΚΟ έχουν το ρόλο τους για να συνεισφέρουν σε κάποια καινοτόμα προγράμματα, αλλά είναι ένα μικρό κομμάτι συνεισφοράς. Τα θεμέλια μπαίνουν από την πολιτεία σε τέτοια μεγάλα και καίρια προβλήματα»

Φ9: «Εάν υπάρχει ένα πραγματικά καλό project το οποίο κάνει δουλειά, αυτό τότε είναι σημαντικό να γίνεται εθνική πολιτική για να έχει impact στην κοινότητα»

Επίσης, ένας ακόμη παράγοντας που τίθεται σε σχέση με τη λειτουργία των προγραμμάτων είναι η εξάρτησή τους από ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις που συνήθως οδηγεί στη διακοπή τους. Η απουσία σταθερής χρηματοδότησης δημιουργεί σοβαρά προβλήματα ασυνέχειας και αποσπασματικότητας στη λειτουργία των προγραμμάτων, καθώς θέτει το πολύ σημαντικό ζήτημα της ανάληψης ευθύνης από το κράτος για τη διασφάλιση ενός πλαισίου σταθερότητας στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής, αλλά και της αναγκαιότητας παρεμβάσεων ολιστικής προσέγγισης, καθώς τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν εν προκειμένω οι Ρομά είναι πολυσύνθετα και πολύπλευρα και απαιτούν μια άλλου τύπου προσέγγιση, εφόσον έχουν να κάνουν πρωτίστως με τις συνθήκες διαβίωσής τους.

Φ8: «Τα προγράμματα από ευρωπαϊκά κονδύλια δεν είναι εδώ για να υποκαταστήσουν την κοινωνική πολιτική της χώρας. Το μόνο που μπορεί να γίνει και συχνά συμβαίνει είναι ότι όταν κλείνει ένα πρόγραμμα και ανοίγει κάποιο άλλο, να έρθει το κράτος και με εθνικούς πόρους να καλύψει το διάστημα αυτό»

Επίσης, σε περίπτωση μη εφαρμογής του δεσμευτικού πλαισίου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διατηρεί το δικαίωμα να αναστείλει τη χρηματοδότηση των προγραμμάτων αυτών. Για το λόγο αυτό, τονίζεται η σημασία του ελέγχου των χρηματοδοτήσεων και της αξιολόγηση των παραγόμενων αποτελεσμάτων προς όφελος των κοινοτήτων.

Φ10: «Για την ένταξη των Ρομά υπάρχει αιρεσημότητα που άμα η χώρα δεν πληροί [τις προϋποθέσεις] κλειδώνουνε και άλλες χρηματοδοτήσεις κάθε κράτους-μέλους»

Φ2: «Κάποια προγράμματα που υπάρχουν από κάποια ιδρύματα όπως είναι το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος και το Ίδρυμα Μποδοσάκη, αξιολογούνται. Τα χρήματα που δίνονται από την ΕΕ χάνονται στα καράβια»

Το ζήτημα της ελλιπούς χρηματοδότησης καθώς και της απουσίας των διαδικασιών αξιολόγησης των προγραμμάτων, στο παρελθόν, θέτει μια σειρά

ζητημάτων που σχετίζονται με τον τρόπο σχεδιασμού των προγραμμάτων αυτών, τις ανάγκες στις οποίες έρχονται πραγματικά να απαντήσουν, καθώς και στο καθεστώς εκμετάλλευσης των κοινοτικών πόρων που συντηρούνταν για χρόνια, το οποίο εμπόδιζε τους πόρους αυτούς να φτάσουν στις κοινότητες των Ρομά και να τις υποστηρίξουν ουσιαστικά. Παράλληλα γίνεται αναφορά από ορισμένους φορείς σε διακριτές διαδικασίες αξιολόγησης και ελέγχου που ακολουθούνται στις περιπτώσεις εκείνες που οι διατιθέμενοι πόροι για την εκπόνηση προγραμμάτων προέρχονται από ιδιωτικά ιδρύματα και όχι από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Φ7: «Γίνανε πάρα πολλές ατασθαλίες. Υπήρξαν χρηματοδοτήσεις και κατευθύνσεις για να εφαρμοστούν κάποιες πολιτικές, αλλά ποτέ δεν έγινε με έναν τρόπο συστηματικά σχεδιασμένο με παρακολούθηση, με λογοδοσία, με “follow up” και στα πλαίσια μιας συνολικότερης παρέμβασης για την κάθε περίπτωση, όπως αντίστοιχα και με τα δάνεια που ήταν τελείως ανεξέλεγκτο και παρήγαγε και ανεξέλεγκτα αποτελέσματα. Δεν έχει αποτιμηθεί ποτέ πόσους [πραγματικά] βοήθησε.»

Ο μη συστηματικός τρόπος σχεδιασμού και παρακολούθησης των προγραμμάτων στη λογική μιας συνολικής παρέμβασης για τους Ρομά παρήγαγε ανεξέλεγκτα αποτελέσματα, και, στις περιπτώσεις των στεγαστικών προγραμμάτων, αναπαρήγαγε ανισότητες ανάμεσα στους Ρομά. Για το λόγο αυτό, οι φορείς επισημαίνουν την ανάγκη συγκρότησης μιας αρμόδιας υπηρεσίας σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης, επιφορτισμένης με το σχεδιασμό, την παρακολούθηση και την επίλυση προβλημάτων. Τα ζητήματα χρηματοδότησης και αξιολόγησης των προγραμμάτων και των πολιτικών που ακολουθούνται για τους Ρομά ανοίγουν παράλληλα και το θέμα της ανταπόκρισης των δήμων στις πολιτικές αυτές και του τρόπου με τον οποίο διαχειρίζονται και αξιοποιούν τους πόρους αυτούς, θέτοντας ευρύτερα ζητήματα αναφορικά με τη στήριξη ή μη των διαδικασιών ένταξης των Ρομά στις τοπικές κοινωνίες.

6.2 Οι φορείς των παρεμβάσεων και τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας τους

Το πλαίσιο εργασίας των φορέων συνδέεται άρρηκτα με τα διαφορετικά επίπεδα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής, τις υπηρεσίες και τις δομές που εμπλέκονται στη διαδικασία αυτή και συγκροτούν ένα ευρύ φάσμα μηχανισμών κοινωνικής προστασίας, το αντικείμενο εργασίας και τις αρμοδιότητες που απορρέουν από αυτό, καθώς και με ζητήματα συνεργασίας και συντονισμού με άλλους φορείς και τα προβλήματα που

καλούνται να αντιμετωπίσουν στο πλαίσιο αυτό. Το ενδιαφέρον εν προκειμένω εντοπίζεται στη διαφοροποίηση του τρόπου άσκησης της κοινωνικής πολιτικής σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης και αυτοδιοίκησης, γεγονός που υποδηλώνει το διακριτό κοινωνικό ρόλο που διαδραματίζουν αναφορικά με την ένταξη των Ρομά, καθώς επίσης και τη σημασία του κάθε πλαισίου χωριστά στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της κοινωνικής πολιτικής.

Οι εμπλεκόμενοι φορείς στην κοινωνική πολιτική για Ρομά σε κεντρικό επίπεδο που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα προέρχονται από την καταργηθείσα πλέον Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά που συστάθηκε στο Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης τον Οκτώβριο του 2016 και λειτούργησε ως «Εθνικό Σημείο Επαφής» της Εθνικής Στρατηγικής Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης & Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά, 2017: 4), και από τη Γενική Γραμματεία Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Καταπολέμησης της Φτώχειας του ίδιου υπουργείου στην οποία και μεταφέρθηκαν όλες οι αρμοδιότητες της Ειδικής Γραμματείας μετά την κατάργησή της τον Ιούλιο του 2019, ενώ ορισμένοι από τους φορείς αυτούς συνεργάστηκαν με την ΕΓ. Ρομά ως ειδικοί και επιστημονικοί συνεργάτες. Σε τοπικό επίπεδο, οι φορείς που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις εργάζονται στο Παράρτημα Ρομά του Δήμου Σοφάδων και στη Δημοτική Κοινοφελή Επιχείρηση του Δήμου Σοφάδων (ΔΗΚΟΙΕΔΣ), ενώ ορισμένοι συμμετέχοντες έχουν εμπλακεί ενεργά στην τοπική αυτοδιοίκηση ως αιρετοί στο Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Σοφάδων.

6.2.1 Η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η παρουσία και ο ρόλος του κράτους στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής είναι καίριας σημασίας τόσο για την ύπαρξη ενός μηχανισμού κοινωνικής προστασίας, όσο και για το σχεδιασμό, το συντονισμό και την υλοποίηση κοινωνικής πολιτικής (Σκαμνάκης, 2006: 22). Η ΕΓ. Ρομά ως νεοσύστατη τότε υπηρεσία σηματοδοτεί την ανάγκη ύπαρξης ενός εξειδικευμένου φορέα για ζητήματα Ρομά, αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο την αναγνώριση του προβλήματος της αδυναμίας ένταξης των Ρομά εξαιτίας της φτωχοποίησης και των κακών συνθηκών διαβίωσής τους, καθώς και το μέγεθος του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται

ως απόρροια των κυρίαρχων στερεοτύπων και προκαταλήψεων. Ο βασικός στόχος της νεοσύστατης τότε υπηρεσίας είναι ο συντονισμός και η υλοποίηση πολιτικών ένταξης για θέματα Ρομά με στόχο την άρση οποιουδήποτε κοινωνικού αποκλεισμού σε εθνικό επίπεδο, ενώ το ευρωπαϊκό σκέλος της υπηρεσίας λειτουργεί ως σημείο επαφής με τα κράτη μέλη για την εφαρμογή του πλαισίου των εθνικών στρατηγικών κοινωνικής ένταξης των Ρομά (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης & Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά, 2017: 4).

Φ7: «Η γραμματεία είχε μια ολοκληρωμένη στρατηγική. Επιδίωξε να αναπτύξει μια ολοκληρωμένη παρέμβαση σε τέσσερα πεδία, στη στέγαση, την υγεία, την εκπαίδευση και την απασχόληση, μια στρατηγική παρέμβαση με ολοκληρωμένο τρόπο»

Η ολιστική προσέγγιση που ακολουθεί η ΕΓ. Ρομά στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των Ρομά αναγνωρίζει τις πολλαπλές ανάγκες που υπάρχουν στη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα και συγκροτεί ένα νέο παράδειγμα κοινωνικής πολιτικής με την ανάπτυξη συγκεκριμένης μεθοδολογίας και εργαλείων που επιτρέπουν την παρέμβαση στους βασικούς τομείς από τους οποίους εξαρτάται η ένταξη του ατόμου στον κοινωνικό ιστό, αλλά και συνεργασιών σε ευρωπαϊκό επίπεδο με φορείς που μπορεί να διαθέτουν ανάλογη τεχνογνωσία.

Φ8: «Η προσπάθεια ήταν να είναι ολιστική προσέγγιση και αυτό χτίζεται σιγά-σιγά. Χαρτογράφηση, γνώση των αναγκών, των πολιτικών, συνεργασίες με ευρωπαϊκούς φορείς»

Η προτεραιότητα που δίνεται στη στέγαση των Ρομά, αναγνωρίζοντας την ως πρωταρχική ανάγκη, τονίζει την ανάγκη επίλυσης των προβλημάτων στέγασης ως προαπαιτούμενου για τον απεγκλωβισμό των Ρομά από τις συνθήκες εξαθλίωσης, και, κατόπιν της εφαρμογής μιας ολιστικού τύπου προσέγγισης που να απαντά στην απασχόληση, την εκπαίδευση, την υγεία και σε όλα τα άλλα θέματα που άπτονται της κοινωνικής ένταξης. Επιπροσθέτως, αναγνωρίζεται και η σημασία της ιδιότητας των προσώπων που στελεχώνουν το υπουργείο η οποία θέτει το ζήτημα της στέγασης των Ρομά ως πρωταρχικό στην ιεράρχηση των προτεραιοτήτων των πολιτικών που χρειάζεται να ακολουθηθούν.

Φ10: «Η Ειδική Γραμματεία έδωσε προτεραιότητα στο κομμάτι της στέγασης καθώς εάν δε λυθούν τα προβλήματα στη στέγαση, δεν μπορεί να εφαρμοστεί μια ολιστική πολιτική

που να απαντά σε όλα τα άλλα θέματα που άπτονται της κοινωνικής ένταξης. Η στέγαση είναι βασική καθώς εάν δεν μπορέσεις να βγάλεις τους ανθρώπους από την εξαθλίωση, δεν μπορείς να μιλάς για ένταξη στα άλλα επίπεδα»

Φ7: «Έχει μια βαρύτητα να λυθεί το θέμα των συνθηκών διαβίωσης ως προϋπόθεση για όλα τα υπόλοιπα»

Η συγκρότηση της ΕΓ. Ρομά ως φορέα άσκησης κοινωνικής πολιτικής που αναπτύσσει πολιτικές κοινωνικής προστασίας αποκλειστικά για Ρομά συνδέεται άρρηκτα και με το πολιτικό και οικονομικό συγκείμενο της περιόδου εκείνης και τη διακυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ. Οι ιδεολογικές προεκτάσεις της συγκεκριμένης πολιτικής μέσα από το λόγο των φορέων εντοπίζονται στην αναγνώριση του ζητήματος των Ρομά πρωτίστως ως ζητήματος ανθρωπίνων δικαιωμάτων από μια κυβέρνηση με αριστερό πρόσημο, αλλά και στην έμφαση που δόθηκε στον ανθρωπιστικό χαρακτήρα της πολιτικής αυτής στη δύσκολη περίοδο της κρίσης εξαιτίας των περιορισμένων οικονομικών πόρων, της αποδιοργάνωσης του κοινωνικού ιστού και της συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους που πλήττει ιδιαίτερα τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι Ρομά. Για το λόγο αυτό, η συγκρότηση της ΕΓ. Ρομά σημασιοδοτείται από τους φορείς ως πολιτική επιλογή με υψηλό συμβολισμό, καθώς αυτό καθιστά την Ελλάδα ως τη μοναδική χώρα στην ΕΕ και την Ευρώπη που διαθέτει γραμματεία για Ρομά.

Φ8: «Είμασταν και η μοναδική χώρα στην ΕΕ και την Ευρώπη που είχε γραμματεία για Ρομά. Προφανώς μια κυβέρνηση με ένα προοδευτικό πρόσημο που ήθελε να δώσει και ένα στίγμα ότι δεν αφήνει, και ειδικά σε μια περίοδο κρίσης που ήταν και η χώρα μας κατά την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ, τους ευάλωτους εκτός. Ήταν μια πολιτική κίνηση, δύσκολο το εγχείρημα»

Οι εκλογές του Ιουλίου του 2019 και η συνεπακόλουθη εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία φαίνεται να σηματοδοτούν την έναρξη μιας νέας φάσης στις πολιτικές που ακολουθούνται από το ελληνικό κράτος για τους Ρομά. Η κατάργηση της ΕΓ. Ρομά μεταφράζεται από τους φορείς ως πολιτική επιλογή που φέρει συγκεκριμένο πρόσημο, εφόσον ερμηνεύεται ως υποβάθμιση των ζητημάτων Ρομά στην πολιτική ατζέντα της νέας κυβέρνησης. Υπό αυτή την έννοια, τα ζητήματα Ρομά αντιμετωπίζονται ακριβώς όπως και τα υπόλοιπα ζητήματα που αφορούν ευάλωτους πληθυσμούς, χωρίς να αναγνωρίζεται η προτεραιότητα που χρειάζεται να δοθεί στην κοινωνική ένταξη των Ρομά λόγω των ιδιαίτερων δυσκολιών που παρουσιάζει. Για το λόγο αυτό, επισημαίνεται η ανάγκη δημιουργίας μιας διεύθυνσης που να έχει ως

βασική της αρμοδιότητα το ζήτημα των Ρομά, καθώς ο τρόπος με τον οποίο χαράσσεται η κοινωνική πολιτική, δεν καταφέρνει να καλύψει τις ιδιαίτερες και αυξημένες ανάγκες τους.

Φ9: «Η διαφορά είναι ότι ενώ πριν υπήρχε ένα κυβερνητικό όργανο αποκλειστικά υπεύθυνο για την κοινωνική ένταξη των Ρομά, τώρα πια υπάρχει ένα νέο όργανο το οποίο δεν είναι αποκλειστικά υπεύθυνο για αυτό, αλλά και για αυτό [με έμφαση]. Οπότε προφανώς έχει υποβαθμιστεί στην πολιτική ατζέντα το θέμα της κοινωνικής ένταξης των Ρομά»

E: Με την κατάργηση της ειδικής γραμματείας διαμορφώνεται μια άλλου τύπου πολιτική;

Φ8: «Δεν ξέρουμε, θα το δούμε. Θεωρώ ότι από τη μία πλευρά δεν θα έπρεπε να υπάρχουν ειδικά προγράμματα, ειδικές γραμματείες για τον πληθυσμό Ρομά γιατί είναι Έλληνες πολίτες, από την άλλη όμως οι συνθήκες διαβίωσης, τα ακραία προβλήματα απαιτούν μια ιδιαίτερη εστίαση στα προβλήματά τους»

Αν και δεν είναι δυνατόν να αξιολογηθεί η αλλαγή αυτή σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, ωστόσο, η εμπειρία από την αποτίμηση των προηγούμενων πολιτικών που έχει εφαρμόσει κατά διαστήματα το ελληνικό κράτος για τους Ρομά δείχνει ότι η ύπαρξη ενός φορέα που ασχολείται αποκλειστικά με το ζήτημα αυτό είναι αναγκαία, εφόσον η κοινωνική ένταξη των Ρομά είναι ένα εξαιρετικά πολύπλοκο και απαιτητικό στη διαχείρισή του ζήτημα που αφορά ένα μεγάλο αριθμό εμπλεκόμενων φορέων, υποδηλώνει την ύπαρξη πολλαπλών κοινωνικών αναγκών που χρειάζεται να καλυφθούν, ενώ παράλληλα καλείται να υπερκεράσει μια σειρά εγγενών δυσλειτουργιών που αφορούν στην οργάνωση και λειτουργία του δημοσίου τομέα και την έλλειψη επαρκούς εποπτείας του παραγόμενου έργου, ιδιαίτερα την περίοδο προ κρίσης.

Φ7: «Χρειάζεται να υπάρχει ένα σημείο αναφοράς και αυτό [ήταν που] έκανε η γραμματεία πλέον»

Η υλοποίηση της κοινωνικής πολιτικής για Ρομά, αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία που έχουν οι υπηρεσίες και οι δομές στο πλαίσιο της αυτοδιοίκησης, καθώς πρόκειται για εκείνες οι οποίες έρχονται σε άμεση επαφή με τους ωφελούμενους, αναπτύσσοντας δράσεις στο πεδίο. Για το λόγο αυτό, η κοινωνική πολιτική των Ρομά

δεν μπορεί να μελετηθεί αποσπασματικά, χωρίς να ληφθεί υπόψη η εφαρμογή της στο τοπικό.

6.2.2 Τα Παραρτήματα Ρομά των Κέντρων Κοινότητας

Η τοπική αυτοδιοίκηση ως οργανικό κομμάτι του κράτους καθίσταται αντιληπτή ως ένας σημαντικός θεσμός που συμβάλλει στην αντιμετώπιση φαινομένων κοινωνικής παθογένειας και την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής. Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '80 και μετά που υπάρχει μια συστηματική προσπάθεια συγκρότησης ενός επιτελικού και λιγότερο παρεμβατικού κράτους, η αυτοδιοίκηση αρχίζει και αναλαμβάνει σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο. Η ένταξη της χώρας στην ΕΕ παρέχει τη δυνατότητα χρηματοδότησης μιας σειράς προγραμμάτων στους δήμους όπως είναι το «Βοήθεια στο Σπίτι», τα Κέντρα Κοινότητας που εξυπηρετούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι οι μετανάστες και τα άτομα με αναπηρία, καθώς και τα Παραρτήματα Ρομά που εξυπηρετούν κατ' αποκλειστικότητα πληθυσμό Ρομά και έρχονται να απαντήσουν στις ανάγκες του πληθυσμού αυτού. Τα παραπάνω αυτά προγράμματα λειτουργούν ως δομές που παρέχουν υπηρεσίες σε ευάλωτους πληθυσμούς. Ωστόσο, λόγω της μέχρι τώρα πιλοτικής λειτουργίας τους, επισημαίνεται η ανάγκη να μετεξελιχθούν σε μόνιμες δομές κοινωνικής προστασίας.

Φ4: «Λόγω της μη δυνατότητας προσλήψεων στους ΟΤΑ, κάποια στιγμή με ευρωπαϊκούς πόρους, [καθώς πρόκειται για] ευρωπαϊκό πρόγραμμα συγχρηματοδοτούμενο, γίνονται τα Κέντρα Κοινότητας. Ουσιαστικά λειτουργούν σαν τμήμα πρόνοιας κοινωνικής πολιτικής. Είχε ξεκινήσει σαν πιλοτικό πρόγραμμα και πρέπει να κατορθώσει το κράτος να τα διατηρήσει σαν μόνιμη δομή»

Η κοινωφελής επιχείρηση του Δήμου Σοφάδων συμμετέχει σε μια σειρά προγραμμάτων για τη στήριξη των ευπαθών ομάδων, όπως είναι το Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας προς τους Απόρους (ΤΕΒΑ), το οποίο έχει ως βασικό του στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και τη μείωση της φτώχειας, καθώς και την εξάλειψη χειρότερων μορφών φτώχειας μέσα από την παροχή οικονομικής βοήθειας και διανομής τροφίμων και άλλων βασικών αγαθών, σε συνδυασμό με συνοδευτικά μέτρα για την κοινωνική ενσωμάτωση των ωφελούμενων. Η επιλογή των

ωφελούμενων γίνεται με εισοδηματικά και περιουσιακά κριτήρια.⁴² Στην περίπτωση του Δήμου Σοφάδων, ένα μεγάλο μέρος των ωφελούμενων αυτών είναι και οι Ρομά.

Φ4: «Το ΤΕΒΑ είναι ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα που έχει άμεση σχέση με το ΚΕΑ που είναι παροχή τροφίμων ανά κάποια χρονικά διαστήματα, επικεφαλής εταίρος είναι ο Δήμος Καρδίτσας, ο Δήμος Σοφάδων συμμετέχει. Οι δικαιούχοι του κοινωνικού εισοδήματος είναι και δικαιούχοι του ΤΕΒΑ. Αυτό έχει μοιραστεί στους δήμους και δεν αφορά μόνο τους Ρομά, αφορά και ανθρώπους πολίτες του δήμου»

Το Παράρτημα Ρομά του Δήμου Σοφάδων υπάγεται στο Κέντρο Κοινότητας του δήμου που ανήκει στη ΔΗΚΟΙΕΔΣ και είναι νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου. Το συγκεκριμένο παράρτημα εξυπηρετεί έναν από τους μεγαλύτερους σε αριθμό πληθυσμούς Ρομά στην επικράτεια με κύριο σκοπό την ένταξή τους στην τοπική κοινωνία. Εξαιτίας του προβλήματος του αναλφαβητισμού που αποτελεί κοινό τόπο για την πλειονότητα των Ελλήνων Ρομά, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της περιοχής των Σοφάδων, η δομή αναλαμβάνει αρμοδιότητες που σχετίζονται με τη διαχείριση και τη διεκπεραίωση διοικητικού τύπου ζητημάτων για την υποστήριξή τους σε θέματα που τους αφορούν, τη συμπλήρωση εγγράφων, τη διαμεσολάβηση με κοινωνικές υπηρεσίες, το ΚΕΑ και τα επιδόματα προνοιακού χαρακτήρα.

Φ3: «Η δομή παρέχει στήριξη, κοινωνική υποστήριξη στους Ρομά, διαμεσολάβηση στα αιτήματά τους, διεκπεραίωση αιτημάτων, διαμεσολάβηση με κοινωνικές υπηρεσίες, προώθηση στην απασχόληση, στην εκπαίδευση, στην υγεία. Τους ενημερώνουμε για τα πάντα, τα πάντα που υπάρχουν σε επίπεδο δήμου, περιφέρειας και ευρύτερα»

Φ1: «Είμαστε κάτι σαν ΚΕΠ για Ρομά, δηλαδή εξυπηρετούμε οτιδήποτε θέλει αυτή η ομάδα πληθυσμού, από μία υπεύθυνη δήλωση να γράψουν τα στοιχεία επάνω που δεν ξέρουν να γράφουν γιατί είναι αγράμματοι, μέχρι την κάρτα ανεργίας τους πότε είναι η επόμενη ανανέωση για παράδειγμα, που δεν ξέρουν πάλι να διαβάζουν»

Η υποστήριξη και η παροχή υπηρεσιών για την επίλυση «γραφειοκρατικού» τύπου ζητημάτων που απαιτούν δεξιότητες ανάγνωσης και επικοινωνίας με φορείς καθίσταται εξαιρετικά σημαντική όταν πρόκειται για πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα του λειτουργικού αναλφαβητισμού, όπως είναι οι Ρομά στην πλειονότητά τους, ειδικότερα οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, το οποίο αποτελεί μια ακόμη πτυχή του

---

⁴² Πιο αναλυτικά, βλ. στο <http://teba.eiead.gr/πρόγραμμα/> και στο http://teba.eiead.gr/wp-content/uploads/2016/12/KANONISMOS_223_CELEX-32014R0223-EL-TXT.pdf

κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται. Για το λόγο αυτό, ο βασικός ρόλος του παραρτήματος προσανατολίζεται στην ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης των Ρομά, κυρίως μέσα από την προώθηση στην απασχόληση και την εκπαίδευση, αλλά και με δράσεις με σκοπό τη βελτίωση της υγείας των Ρομά, γεγονός που αποτυπώνεται και στον τρόπο στελέχωσης της συγκεκριμένης δομής με ειδικότητες που μπορούν να συμβάλλουν στην επίτευξη του σκοπού αυτού, προσφέροντας δράσεις που συνιστούν ολοκληρωμένη παρέμβαση.

Φ8: «Δεν θα μπορούσε μια δομή να λύσει τα σύνθετα προβλήματα, θα μπορούσε να συνεισφέρει, εφόσον υπήρχαν τα μέτρα και τα εργαλεία που είναι οι πολιτικές και οι πόροι. Τι θα κάνει ένα παράρτημα; Δείτε τι παγίδες υπάρχουνε και αυτό πρέπει να βγει. Αφήνουν στη δράση αυτή να λύσει όλα τα προβλήματα»

Φ2: «Το Παράρτημα Ρομά δεν είναι να ασχολείται με τη γραφειοκρατία. Μπορούσε ο δήμος να το μεταφέρει αυτό το κομμάτι στο ΚΕΠ και να δώσει αρμοδιότητες στους υπαλλήλους να ασχοληθούν με δράσεις κοινωνικής ένταξης, να εφαρμόσουν πολιτικές»

Ωστόσο, εκείνο που χρειάζεται να επισημανθεί για το ρόλο των Παραρτημάτων Ρομά είναι ότι οι συγκεκριμένες δομές αδυνατούν να επωμιστούν το βάρος της επίλυσης όλων των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά σε τοπικό επίπεδο, εάν δεν υπάρχουν πολιτικές, πόροι και εργαλεία που να ξεκινούν από τον κεντρικό σχεδιασμό και να διαχέονται σε όλους τους τομείς των πολιτικών, φτάνοντας στο τοπικό. Επιπροσθέτως, οι δομές αυτές διαθέτουν μη επαρκή αριθμό ανθρώπινου δυναμικού για την πλήρη κάλυψη των αναγκών των κοινοτήτων στις οποίες απευθύνονται έχουν αναλάβει τη διεκπεραίωση μεγάλου όγκου διοικητικής και γραφειοκρατικής εργασίας που περιορίζουν ακόμη περισσότερο τη δυνατότητά τους να παρέμβουν στο πεδίο κάνοντας ουσιαστική δουλειά με τις κοινότητες στο κομμάτι της ένταξης.

6.2.3 Εμπόδια στη λειτουργία των φορέων

Η συζήτηση με τους φορείς έφερε στην επιφάνεια ζητήματα που σχετίζονται με το συγκεκριμένο πλαίσιο εργασίας τους, τις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν, αλλά και την ανάγκη τους για υποστήριξη και επιμόρφωση ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που υπάρχουν σε ένα πλαίσιο που εξυπηρετεί ευπαθείς πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν πολλαπλά προβλήματα και εμφανίζουν αυξημένες

ανάγκες, όπως είναι οι Ρομά. Η συζήτηση γύρω από ζητήματα επιμόρφωσης των φορέων οδηγεί στη διαπίστωση ότι ενώ υπάρχει ανάγκη απόκτησης εξειδικευμένων εργαλείων χρήσιμων για την εργασία τους, ταυτόχρονα απουσιάζουν τέτοιου είδους δράσεις που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν υποστηρικτικά ως προς την εργασία τους, είτε πραγματοποιούνται σε απόσταση από το χώρο εργασίας τους, καθιστώντας δύσκολη την πρόσβασή τους σε αυτές. Ορισμένοι φορείς αναφέρουν επίσης την ελλιπή ενημέρωση που μπορεί να έχουν για τέτοιου είδους δράσεις, γεγονός που θέτει ζητήματα πρόσβασης και διάχυσης πληροφοριών εντός της υπηρεσίας.

Φ2: «Για να συνεργαστεί κάποιος με τους τσιγγάνους είναι πολύ δύσκολο. Χρειάζονται ειδικές, εξειδικευμένες δεξιότητες επικοινωνίας, τεχνικές, επαγγελματισμός, τεράστια εμπειρία»

Φ5: «Δεν έχει γίνει κάτι που να με έχει υποστηρίξει. Δεν έχει γίνει κάτι ουσιαστικό [στο κομμάτι της επιμόρφωσης] και θα ήταν πολύ καλό να γίνει πιστεύω. Για μένα, λείπει»

Φ1: «Όταν προσληφθήκαμε δεν υπήρχε κανένα σεμινάριο. Κατά τη διάρκεια της εργασίας μου εκεί έχουν γίνει διάφορα σεμινάρια σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη για τα οποία δυστυχώς μόνο ένα άτομο από κάθε δομή μπορούσε να δηλώσει συμμετοχή»

Ο λόγος των φορέων για το χώρο εργασίας τους συνδέεται άρρηκτα με τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν στο χώρο εργασίας τους, οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τη θέση και τις αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η σταχυολόγηση των προβλημάτων επικεντρώνεται σε λειτουργικά ζητήματα, όπως είναι η υποστελέχωση των δομών, το επισφαλές εργασιακό καθεστώς, αλλά και ίδιο το πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία των παραρτημάτων, εφόσον θέτει ζητήματα διαχείρισης προσωπικών δεδομένων που δυσκολεύουν τους φορείς στην εργασία τους. Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τρόπος με τον οποίο σηματοδοτούνται οι παρεχόμενες υπηρεσίες για τους Ρομά και αποτιμάται η προσφορά υπηρεσιών στους συγκεκριμένους ωφελούμενους σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ίδιους τους φορείς, καθώς το εργασιακό τους κύρος και η αναγνώριση της αξίας των υπηρεσιών που προσφέρουν υποβαθμίζονται και υποτιμώνται, καθώς συνδέονται με την κοινωνική θέση των ωφελούμενων.

Επιπροσθέτως, οι φορείς καλούνται να ανταπεξέλθουν σε μια σειρά προκλήσεων που αναφύονται από τον γραφειοκρατικό τρόπο οργάνωσης των

υπηρεσιών σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, τη σαφή κατανομή αρμοδιοτήτων, ιδιαίτερα μετά την κατάργηση της ΕΓ. Ρομά και τη μετάβαση σε ένα νέο φορέα, αλλά και με ζητήματα που προκύπτουν από την εμπλοκή πολλών φορέων, καθώς και τη συνεργασία με δήμους και τοπικές κοινωνίες, τα οποία θα αναλυθούν ενδελεχώς στη θεματική που ακολουθεί. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η αναφορά που γίνεται σχετικά με την εφαρμογή των πολιτικών αυτών στην πράξη και την απόσταση που παρατηρείται ανάμεσα στο σχεδιασμό και τη στοχοθεσία των προγραμμάτων και των παραγόμενων αποτελεσμάτων τους από την υλοποίησή τους στο πεδίο.

Φ9: «Το θέμα των αρμοδιοτήτων δεν είναι πάρα πολύ ξεκάθαρο. Επίσης, ωραιοποιούμε μια κατάσταση προκειμένου έξω να δώσουμε μια καλή εικόνα ως χώρα, ως κυβέρνηση, ενώ στην πραγματικότητα ξέρεις ότι αυτά τα οποία γράφεις, δεν έχουν καν υλοποιηθεί»

Φ4: «Είναι αρκετός ο φόρτος εργασίας. Τα προβλήματα εντοπίζονται στη λειτουργικότητα του ελληνικού κράτους, είναι πιο... υπάρχουν γραφειοκρατικά ζητήματα και μπορεί να καθυστερούν γιατί εμπλέκονται πολλοί φορείς»

Φ3: «Υποστελέχωση, το πρόβλημα των παρατάσεων, πιθανόν και να σε θεωρούν εργαζόμενο β' κατηγορίας επειδή ασχολείσαι με Ρομά. Και σου λένε "έλα μωρέ, και να μη τους εξυπηρετήσεις και τι έγινε;" Θα μπορούσε αν αυτοί ήταν άλλος πληθυσμός και όχι Ρομά να θεωρηθεί ότι κάνουμε κάλλιστο έργο, το καλύτερο»

Μιλώντας για το χώρο εργασίας τους και τις προκλήσεις ή και τις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν, οι φορείς αναφέρουν ζητήματα που προκύπτουν στην επικοινωνία τους με τους Ρομά, απόρροια των πολιτισμικών εμποδίων που συναντούν οι Ρομά στην ικανότητα χειρισμού της γλώσσας και των ιδεών, εμπόδια που σχετίζονται αφενός με το βαθμό γνώσης της ελληνικής γλώσσας αλλά και από τη δυσκολία κατανόησης των γραφειοκρατικών διαδικασιών που ακολουθούνται σε διοικητικό επίπεδο, κυρίως εξαιτίας του χαμηλού μορφωτικού κεφαλαίου και της απόστασης από τη χρήση της γλώσσας που καθορίζεται από το ίδιο το πλαίσιο μιας δημόσιας υπηρεσίας ως «νόμιμης» γλώσσας (Bourdieu & Passeron, 1996: 60).

Φ4: «Οι περισσότεροι δε μιλάνε ελληνικά, μιλάνε ρομανί, τη δικιά τους γλώσσα. Είναι ένα θέμα μεγάλο»

Φ2: «Υπάρχουν και [ορισμένοι] οι οποίοι είναι αγράμματοι, είναι αμόρφωτοι, δεν μπορούν να αντιληφθούν κάποια πράγματα που προσπαθούμε να τους εξηγήσουμε»

Φ5: «Πολλές φορές υπάρχουν δυσκολίες επικοινωνίας, ιδιαίτερα στα μεγαλύτερα άτομα. Παίζει σημαντικό ρόλο και ο διαμεσολαβητής που είναι εδώ»

Φ4: «Είναι κάποιοι που έρχονται με σκοπό να τσακωθούν γιατί θεωρούν ότι εσύ είσαι το εμπόδιο που δεν πήρε το επίδομα. “Φταις εσύ που δε μου δίνεις το επίδομα”. Μα υπάρχουν κάποιες συγκεκριμένες προϋποθέσεις για να ενταχθείς κάπου, σε κάποιο πρόγραμμα»

Φ6: «Μια δυσκολία είναι ότι οι ωφελούμενοι, προσπαθούν να περάσουν το δικό τους, είτε είναι σωστό είτε είναι λάθος»

Φ1: «Για ένα άτομο που δεν έχει ξαναέρθει σε επαφή μαζί τους, είναι δύσκολη η προσαρμογή και η επικοινωνία. Για παράδειγμα, πολλοί από αυτή την ομάδα πληθυσμού δε γνωρίζουν τη λέξη παντρεμένος και πρέπει να τους λέμε αν έχουν βάλει στεφάνι για να καταλάβουν τι εννοούμε»

Η επικοινωνία με έναν επίσημο διοικητικό θεσμό επιβάλλει τόσο τη νόμιμη γλώσσα, όσο και τη νόμιμη χρήση της γλώσσας. Γι' αυτό, οι «γλωσσικές ανταλλαγές» των Ρομά σε έναν τέτοιο χώρο δε μπορούν να νοηθούν πέραν αυτής της λειτουργίας η οποία αποδίδει ένα ιδιαίτερο status στην επίσημη γλώσσα του κράτους, δηλώνοντας παράλληλα μια απόσταση από οποιαδήποτε γλώσσα αποκλίνει από το συγκεκριμένο γλωσσικό πρότυπο (Bourdieu, 1999: 50, 61 και 67). Η απόκλιση των Ρομά από τη γλωσσική νόρμα δε μπορεί να ειπωθεί αποκομμένη από τον ταξικό παράγοντα και κατ' επέκταση από την κοινωνική τους προέλευση. Υπό αυτό το πρίσμα, η άνιση κατοχή και γνώση της επίσημης γλώσσας από τους Ρομά αφενός υποδηλώνει το ταξικό περιβάλλον από το οποίο προέρχονται, αφετέρου αξιολογείται ως «περιορισμένος γλωσσικός κώδικας» (Bernstein, 1977: 478).⁴³ Για το λόγο αυτό, στις δομές όπου εξυπηρετούνται άμεσα οι ωφελούμενοι, έχει προβλεφθεί στη σύσταση του προσωπικού που τις στελεχώνουν η θέση διαμεσολαβητή ο οποίος προέρχεται από την κοινότητα Ρομά και δημιουργεί γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στη δομή και την κοινότητα.

Φ6: «Αυτό που αντιμετωπίζω [στη δουλειά] είναι ότι οι συνθήκες εδώ δεν είναι καλές, να λέμε και το σωστό, δεν είναι καλές»

E: Με ποια έννοια;

---

⁴³ Ο Bernstein συνδέει τον περιορισμένο κώδικα με τοπικές κοινωνικές δομές, δίνοντάς του μειωμένες πιθανότητες και προοπτικές αλλαγής (Bernstein, 1977: 478).

Φ6: «Όταν ασχολείσαι με αυτόν τον κόσμο, ξέρεις ότι αυτή η ομάδα σίγουρα έχει προβλήματα υγείας και μπορείς να κολλήσεις οτιδήποτε μπορείς να φανταστείς. Άρα, η προφύλαξη προς εμάς δεν είναι σωστή, ο εξαιρετισμός που πρέπει να έχουμε»

Τέλος, γίνεται αναφορά σε ζητήματα κάλυψης έκτακτων αναγκών που επωμίζονται οι ίδιοι οι εργαζόμενοι στις δομές, καθώς και στις συνθήκες που επικρατούν στο χώρο της εργασίας τους που αφορούν ζητήματα προστασίας και τήρησης συνθηκών υγιεινής μέσα από ένα λόγο έκτακτης ανάγκης περί μετάδοσης ασθενειών που παραπέμπει σε ένα συγκεκριμένο στερεότυπο για τους Ρομά που κατασκευάζει η ρητορική περί παθολογίας του σώματος των Ρομά.

6.3 Τοπικές κοινωνικές πολιτικές: πολιτικές ένταξης ή χωρικός αποκλεισμός;

Το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των Ρομά αφορά στο σχεδιασμό και την υλοποίηση κοινωνικών πολιτικών τόσο σε κεντρικό, όσο και σε τοπικό επίπεδο. Ωστόσο, οι πολιτικές που έχουν σχεδιαστεί προς αυτή την κατεύθυνση βρίσκουν πολλές δυσκολίες μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα στην εφαρμογή τους σε τοπικό επίπεδο. Ο διαφορετικός βαθμός ένταξης των Ρομά σε τοπικό επίπεδο αποτυπώνεται στη χαρτογράφηση στην οποία προχώρησε η ΕΓ. Ρομά το 2017 που περιλαμβάνει το σύνολο των οικισμών και των καταυλισμών Ρομά στην επικράτεια. Αποτέλεσμα της χαρτογράφησης αυτής ήταν η δημιουργία μιας τυπολογίας που κατατάσσει τους οικισμούς αυτούς σε τρεις βασικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται στους καταυλισμούς που βρίσκονται σε κατάσταση απόλυτης εξαθλίωσης, καθώς πρόκειται για καταυλισμούς με παραπήγματα, παράγκες και πρόχειρες κατασκευές που βρίσκονται κυρίως στα όρια ή εκτός του αστικού ιστού. Η δεύτερη περιλαμβάνει τους μεικτούς οικισμούς όπου συνυπάρχουν παραπήγματα και παράγκες μαζί με σπίτια και ο τρίτος τύπος αναφέρεται σε γειτονιές ενταγμένες στον αστικό ιστό.

Η ταξινόμηση των οικισμών βασίζεται σε κριτήρια όπως οι συνθήκες διαβίωσης, η πρόσβαση ή μη σε υποδομές ηλεκτρισμού, ύδρευσης και αποχέτευσης και η ένταξη ή μη στον αστικό ιστό και, συνεπώς, η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης, γεγονός που καθιστά την τυπολογία αυτή ένα σημαντικό εργαλείο για την αξιολόγηση των αναγκών και τη χάραξη στρατηγικών στόχων σε τοπικό επίπεδο για το σχεδιασμό μιας εξειδικευμένης και περισσότερο αποδοτικής κοινωνικής πολιτικής (Γιάντσιου, 2019). Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, η ανομοιογένεια που

παρατηρείται σε οικιστικό επίπεδο υποδηλώνει το διαφορετικό βαθμό ένταξης των Ρομά σε τοπικό επίπεδο, αποτέλεσμα των πολιτικών ένταξης που ακολουθήθηκαν σε κάθε δήμο και της διαφορετικής ιστορικής διαδρομής των Ρομά κάθε περιοχής, μέσα από τα διαφορετικά μεταναστευτικά μονοπάτια που ακολούθησαν τα οποία σηματοδοτούν έναν διαφορετικό τρόπο συναλλαγής με την κυρίαρχη κουλτούρα, τονίζοντας την ανάγκη για εξειδικευμένες παρεμβάσεις που απαντούν σε διαφορετικές ανάγκες για κάθε περίπτωση.

Φ7: «Το βασικότερο όμως πρόβλημα ήταν αυτή η άρνηση από τη μεριά των δήμων ή και η αδυναμία, για να μην πούμε μόνο άρνηση. Να πούμε αδυναμία, υποστελέχωση, έλλειψη επάρκειας στο ανθρώπινο δυναμικό, στις ικανότητες, στις γνώσεις. Από την άλλη, οι δήμοι που θέλανε είχανε τους ανθρώπους και μπαίνανε σε αυτό. Οι Δήμοι που δεν θέλανε, δεν μπορούσανε, ξεχνούσανε, δεν καταλαβαίνανε, δεν βρίσκανε, πισωγουρίζανε. Ήτανε μια διαδικασία καθυστέρησης»

Φ10: «Υπάρχουν για όλα προϋποθέσεις για να γίνει μια εφαρμογή, να είναι μακριά από αρχαιολογικούς χώρους, να μη γειτνιάζει με ρέματα. Και συνήθως οι περιοχές που προτείνουν [οι Δήμοι] να εφαρμοστούν τέτοιες πολιτικές είναι κοντά σε ρέματα, ψηλά στα βουνά, λίγο αποκομμένες από τον αστικό ιστό. (...) [Ζητήματα όπως] σε ποιον ανήκει η γη»

Το οικιστικό ζήτημα συνδέεται άρρηκτα με το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των Ρομά. Ωστόσο, η επίλυση του ζητήματος αυτού φαίνεται να συναντά σημαντικές δυσκολίες που αφενός σχετίζονται με το καθεστώς της ιδιοκτησίας και χρήσης γης το οποίο είναι από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η εφαρμογή τέτοιων πολιτικών, αφετέρου με ζητήματα που έχουν να κάνουν με τη διαχείριση των πολιτικών αυτών σε τοπικό επίπεδο, εφόσον η πλειονότητα των δήμων δεν υποστηρίζει τη μετεγκατάσταση των Ρομά στον αστικό ιστό, αλλά την απομάκρυνσή τους ακόμη και σε αντικειμενικά ακατάλληλα μέρη. Στο πλαίσιο αυτό, καθίσταται ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος της αυτοδιοίκησης.

6.3.1 Ο ρόλος της αυτοδιοίκησης στις πολιτικές ένταξης των Ρομά

Ο ρόλος της αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα προσδιορίζεται σε κεντρικό επίπεδο και αφορά στην υλοποίηση των κεντρικών πολιτικών στο τοπικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό, η προτεραιότητα που δόθηκε από την ΕΓ. Ρομά στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ρομά, ειδικά για περιοχές που βρίσκονται σε ακραία εξαθλίωση χωρίς

τις βασικές υποδομές κοινής ωφέλειας, οδήγησε στη δημιουργία θεσμικού πλαισίου, αλλά και στην αναζήτηση πόρων ώστε να προχωρήσουν σε βασικές παρεμβάσεις στους οικισμούς αυτούς που είχαν να κάνουν με την ηλεκτροδότηση, την αποχέτευση, το δίκτυο ίδρυσης και τη διασφάλιση όσο το δυνατόν καλύτερων συνθηκών υγιεινής κατάλληλες συνθήκες υγιεινής. Το σχέδιο δράσης προέβλεπε επίσης παρεμβάσεις όπως η προσωρινή μετεγκατάσταση των πληθυσμών και η ανάπτυξη κοινωνικής κατοικίας.

Φ8: «[Στόχος ήταν]η δημιουργία οικισμών, γειτονιάς με αισθητική και με χώρους πρασίνου και με βιοκλιματικές συνθήκες προδιαγραφές των σπιτιών, με φορείς διαχείρισης μέσα στον οικισμό και παροχής κοινωνικών υπηρεσιών για την εξατομικευμένη υποστήριξη του πληθυσμού και τη σταδιακή τους ένταξη στον ευρύτερο αστικό ιστό. Δεν ήταν επ' αόριστο να μείνουν εκεί, μεταβατικό στάδιο θα ήτανε για να αποφευχθεί η γκετοποίηση, γιατί δε μπορούσαν να βρεθούν σπίτια εντός του οικιστικού ιστού. Το άλλο ήταν η επιδότηση ενοικίου για περιοχές όπου θα μπορούσαν να απορροφήσουν πληθυσμό»

Η επιλογή της ΕΓ. Ρομά να εστιάσει σε παρεμβάσεις σε επίπεδο δήμων, φαίνεται να αναγνωρίζει το σημαντικό ρόλο που φέρει η αυτοδιοίκηση στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, καθώς και ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά αναφορικά με τις συνθήκες διαβίωσης τους και τον κοινωνικό αποκλεισμό που υφίστανται μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο αν υπάρξει μια θεμελιώδης πολιτική προς αυτή την κατεύθυνση σε κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο από το κράτος και τους δημόσιους φορείς. Για τις παρεμβάσεις αυτές, η ΕΓ. Ρομά προχώρησε σε διαβουλεύσεις με τους δήμους, τις τοπικές κοινωνίες και τους εκπροσώπους των τοπικών κοινοτήτων των Ρομά για την ενημέρωση, την προετοιμασία και την υποστήριξη των δήμων σε θέματα μετεγκατάστασης. Σε πολιτικό επίπεδο, η ΕΓ. Ρομά φέρνει επί της ουσίας το ζήτημα των Ρομά στην ατζέντα της κεντρικής, περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης, δημιουργώντας παράλληλα εργαλεία, σχεδιάζοντας δράσεις και διασφαλίζοντας πόρους που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στην κατεύθυνση της κοινωνικής ένταξης των Ρομά.

Φ8: «Είναι τεράστιο πρόβλημα το θέμα με τους δήμους και της ανταπόκρισής τους απέναντι σε ένα θέμα όπως ο αποκλεισμός και η φτώχεια των Ρομά. Το γεγονός ότι είναι όπως είναι σήμερα οι Ρομά στη χώρα μας αποδεικνύει και τη δυσκολία που έχουν οι δήμοι πιο πολύ λόγω ψηφοφόρων που ίσως να εναντιώνονται απέναντι στην επένδυση δημοσίου χρήματος για τους Ρομά. Πιθανά, ολιγοπρία τεχνικών υπηρεσιών. Το θέμα των

Ρομά σε πολλούς δήμους δεν ήταν καν στην ατζέντα ή αν ήταν στην ατζέντα πιθανά ήταν το τελευταίο στη λίστα»

Φ7: «Από τα πολύ μεγάλα προβλήματα ήταν η κινητοποίηση των υπηρεσιών του δήμου να συμμετέχουν σε αυτό που απαιτούσε η διαδικασία. Είχαν όλα τα φοβικά σύνδρομα των δημοσίων υπαλλήλων “ποιος το υπογράφει αυτό; Και πως θα το παρουσιάσουμε;”. Αλλά το ζητούμενο ήταν οι κοινωνικές υπηρεσίες του δήμου να συνεργαστούν με τις κοινωνικές υπηρεσίες, επίσης μεγάλη δυσκολία η συνεργασία των υπηρεσιών του δήμου και οι πολεοδομικές υπηρεσίες επίσης για να λυθούν προβλήματα. (...) Η οικονομική υποστήριξη ήταν δεδομένη. Κάποιοι δήμοι παλιότερα λόγω ΕΣΠΑ είχαν εκπαιδευτεί σε αυτό, κάποιοι άλλοι λιγότερο»

Οι διαβουλεύσεις με τους δήμους για το ζήτημα των Ρομά δημιούργησαν σε ελάχιστες περιπτώσεις συγκριτικά με το συνολικό αριθμό των δήμων, τις προϋποθέσεις για να ξεκινήσουν τα έργα μετεγκατάστασης των Ρομά στις περιοχές αυτές, ενώ, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, ανέδειξαν προβλήματα συνύπαρξης που υπάρχουν ανάμεσα στις τοπικές κοινωνίες και τις κοινότητες Ρομά. Για πολλούς δήμους το ζήτημα των Ρομά μεταφράζεται σε πρόβλημα, με αποτέλεσμα να μην τίθεται καν ως προτεραιότητα, ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες όπου υπάρχουν ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης που ελλοχεύουν κινδύνους για την υγεία των ανθρώπων που ζουν στις συνθήκες αυτές ή για τη δημόσια υγεία ευρύτερα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, οι διαδικασίες αυτές αναδεικνύουν δυσλειτουργίες του δημόσιου τομέα στο μικρο-επίπεδο της λειτουργίας της τοπικής αυτοδιοίκησης, που σχετίζονται με την ολιγωρία των τεχνικών υπηρεσιών, τη φοβία για την ανάληψη ευθύνης, τη δυσκολία συνεργασίας μεταξύ φορέων σε τοπικό και κεντρικό επίπεδο, αλλά και για κάποιους δήμους, την αδυναμία απορρόφησης πόρων λόγω μη εξοικείωσης με τη διαδικασία που απαιτεί η συμμετοχή σε προγράμματα ΕΣΠΑ.

Φ9: «Το πρόγραμμα μετεγκατάστασης που σχεδίαζε η Ειδική Γραμματεία δεν κατάφερε να υλοποιηθεί ακόμα πουθενά γιατί βρήκε πολύ σοβαρές αντιστάσεις και αντιδράσεις από τους δήμους και τις τοπικές κοινωνίες. Το θέμα της μόνιμης εγκατάστασης της κοινότητας βρίσκει πολύ σοβαρές αντιστάσεις και κανέναν δήμο που θέλει να υλοποιήσει ένα τέτοιο πρόγραμμα, δεν μπορεί να αντέξει το πολιτικό κόστος. Όταν [κάποιος] βλέπει τις κοινωνίες να αντιδρούν τόσο έντονα, δεν θα πάρει το πολιτικό βάρος για εκατό Ρομά που έχει στην περιοχή του, οπότε απέχουν»

Φ6: «Ναι, θα αντιδράσει η τοπική κοινωνία. Είναι θέμα τοπικής αυτοδιοίκησης καθαρά. Βλέπουνε και λένε ότι δεν πρέπει να γίνουμε αυτά στον οικισμό και γιατί να τα κάνουμε εμείς αυτά; Δεν υπάρχει όρεξη»

Φ3: «Απλά η τοπική αυτοδιοίκηση έχει σαν στόχο να ικανοποιεί τα αιτήματα και τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, έτσι; Εάν η τοπική κοινωνία έχει αντιδράσεις, θα επηρεάσει την απόφαση που θα πάρει η τοπική αυτοδιοίκηση και η τοπική αυτοδιοίκηση θα προσπαθήσει να λειάνει και να μειώσει τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας σε θέματα Ρομά. Απλά θα προσπαθήσει η τοπική αυτοδιοίκηση να ικανοποιήσει την τοπική κοινωνία στις παροχές και στον τρόπο που θα ικανοποιήσει τους ρομά. Δηλαδή δεν θα έρθει σε σύγκρουση με την τοπική κοινωνία για να ικανοποιήσει αιτήματα ρομά και να εφαρμόσει κοινωνική πολιτική»

Η καταγραφή της εμπειρίας των φορέων σε μια χρονική συγκυρία όπου αφενός το ζήτημα των Ρομά είναι ψηλά στην ευρωπαϊκή πολιτική ατζέντα και, αφετέρου, στην Ελλάδα υπάρχει η προεργασία που έχει προηγηθεί από έναν εξειδικευμένο φορέα για ζητήματα ένταξης των Ρομά μέσα από τη συγκρότηση θεσμικού πλαισίου, τη δημιουργία κατάλληλης μεθοδολογίας και εργαλείων και τη δέσμευση πόρων για την υλοποίηση των απαιτούμενων έργων, δείχνει το ρόλο και τη σημασία της αυτοδιοίκησης στην υλοποίηση των πολιτικών για Ρομά σε τοπικό επίπεδο, στην ουσιαστική διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η υποχώρηση και η άρνηση των δήμων να προχωρήσουν σε πολιτικές που θα διασφαλίζουν στους Ρομά αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης και θα συμβάλλουν στην ένταξή τους στην τοπική κοινωνία, εξαιτίας του φόβου του πολιτικού κόστους λόγω των ενστάσεων των πολιτών μη Ρομά του δήμου δείχνουν ότι η κοινωνική πολιτική για τους Ρομά σε τοπικό επίπεδο μετατρέπεται σε ζήτημα πολιτικής βούλησης, καθώς, στην υλοποίησή της παρεμβάλλονται παράγοντες που αφορούν τόσο τις στάσεις και τις αντιλήψεις των τοπικών φορέων που εμπλέκονται στην υλοποίησή της όπως για παράδειγμα, η «ανάγνωση» των δράσεων για τους Ρομά με όρους πολιτικού κόστους. Η αντίληψη αυτή θέτει αποκλεισμούς και αναπαράγει ανισότητες για ένα μέρος των τοπικών κοινωνιών, τις κοινότητες Ρομά, θέτοντας σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση του Δήμου Σοφάδων.

6.4 Η περίπτωση του Δήμου Σοφάδων

6.4.1 Κουλτούρα εξάρτησης και στρατηγικές ελέγχου

Ο Δήμος Σοφάδων πραγματοποιεί την πρώτη ουσιαστική παρέμβαση αναφορικά με τους Ρομά τη δεκαετία του '80, με την εγγραφή των μελών της κοινότητας στα

δημοτολογία. Η παρέμβαση αυτή συνιστά επί της ουσίας μια πολιτική πράξη τυπικής αναγνώρισης των Ρομά ως δημοτών Σοφάδων, εφόσον τους παρέχει το δικαίωμα της ψήφου στις αυτοδιοικητικές εκλογές. Ωστόσο, η παροχή του δικαιώματος αυτού, δεν καθιστά τους Ρομά ισότιμους δημότες, εφόσον χρησιμοποιήθηκε από πολύ νωρίς από τις εκάστοτε τοπικές ηγεσίες ως μέσο ελέγχου της κοινότητας μέσα από την εκμετάλλευση ενός βασικού τους δικαιώματος.

Φ2: «Ήταν ένας οικισμός μέσα στη λάσπη, κάθε 5 χρόνια πριν τις εκλογές έβαζαν κανένα χαλίκι. Το 2001 ο τότε δήμαρχος έφτιαξε το αποχετευτικό, έβαλε νερό, έβαλε και φώτα στον οικισμό. Έκανε κάποια μικρά έργα. Τα χρόνια που ακολούθησαν δεν έγινε ούτε μία παρέμβαση μέσα στον οικισμό όσον αφορά το οικιστικό πρόβλημα και τις υποδομές, υπάρχει αδράνεια και απάθεια»

Φ9: «Όταν έχεις να κάνεις με πληθυσμό που δεν έχει ιδιαίτερη εκπαίδευση, αυτό συμβαίνει πάντα. Είναι πολύ εύκολα θύματα, πείθονται, ενδεχομένως να μη θεωρούν, γιατί είναι και πολύ απογοητευμένοι, ότι είναι σημαντικό να έχουν τον δικό τους εκπρόσωπο μέσα σε τοπικά συμβούλια, αλλά το να πάρουν 50 ευρώ να πάρουν γάλα στο παιδί τους»

Φ6: «Ο οικισμός, η κοινότητα και οι Ρομά των Σοφάδων είναι μια μεγάλη [ομάδα] σε όλη την Ελλάδα και γι' αυτό κιόλας εκλέγεται και ο Δήμαρχος πάντα από τους τσιγγάνους. Εννοείται ότι τους εκμεταλλεύονται με τον τρόπο τους, δηλαδή πέφτει το χρηματικό. Τους πληρώνουν δηλαδή»

Φ3: «Σε περίοδο εκλογών, πάντοτε προστρέχουν στην κοινότητα. Αλλά δεν συσπειρώνονται οι Ρομά ποτέ και δεν καταφέρνουν να βγάλουν [εκπροσώπους] ενώ θα μπορούσαν να βγάλουν και δήμαρχο που λέει ο λόγος και δεν εκμεταλλεύονται τη δύναμή τους»

Πιο συγκεκριμένα, οι Ρομά των Σοφάδων, όπως και οι Ρομά άλλων περιοχών της επικράτειας, φαίνεται να συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των πολιτικών σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο την περίοδο διενέργειας εκλογών. Η απουσία ουσιαστικής συμμετοχής στην τοπική κοινωνία, εφόσον πρόκειται για πληθυσμούς που ζουν σε κατάσταση φτώχειας στο «όριο» του αστικού ιστού χωρίς πρόσβαση στην εκπαίδευση, και ο περιορισμός της ύπαρξης κοινωνικού δεσμού με την υπόλοιπη τοπική κοινωνία στο χώρο της αγοράς, μέσα από τις οικονομικές συναλλαγές που συνάπτουν ενίσχυσε τη διαχρονική προσπάθεια των εκάστοτε υποψηφίων στις εθνικές εκλογές και τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης να διασφαλίσουν την ψήφο των Ρομά με χρηματικό αντίτιμο, καλλιεργώντας μια κουλτούρα συναλλαγής και εξάρτησης που ευθύνεται εν

πολλοί για την ύπαρξη ενός γερά δομημένου πελατειακού συστήματος που περιγράφει τη σχέση των Ρομά με τις πολιτικές διεργασίες και τη συμμετοχή τους σε αυτές. Παράλληλα, η υποεκπροσώπηση των Ρομά στα δημοτικά συμβούλια ή ακόμα και η πλήρης απουσία τους, τους στερεί επί της ουσίας τη δυνατότητα να μεταφέρουν οι ίδιοι σε πολιτικό επίπεδο τα αιτήματά τους και να ακουστεί η δική τους φωνή. Η απουσία συμμετοχής στο επίπεδο αυτό συνιστά αποκλεισμό των Ρομά από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και υποδηλώνει μια σημαντική πτυχή του κοινωνικού τους αποκλεισμού.

Φ2: «Όσες δημοτικές αρχές και να αλλάζουν, η πολιτική για τους Ρομά είναι ίδια (...) [Έχουν] μια κοινή γραμμή όλες οι δημοτικές αρχές για το θέμα το τσιγγάνικο που είναι η εξής, ότι “δεν θα αφήσουμε τους τσιγγάνους να μας πάρουν το δημαρχείο”, βάζουν υποψήφιους σε όλους τους συνδυασμούς, σκορπάνε τις ψήφους για να μη βγει κανένας. (...) Πάντα πληρώνουν την ψήφο των τσιγγάνων, δεν τους ζητάνε οι τσιγγάνοι, αυτοί τους δίνουν [χρήματα.]»

Η κουλτούρα της συναλλαγής που καλλιεργείται εν προκειμένω, υποδηλώνει επί της ουσίας την εγγραφή των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας σε πληθυσμούς φτωχούς και κοινωνικά αποκλεισμένους, ενώ από την άλλη μεριά, σηματοδοτεί ένα είδος στρατηγικής επιβίωσης που ακολουθούν οι Ρομά. Στην πραγματικότητα, αυτή η παγιωμένη κουλτούρα εξάρτησης στερεί από τους Ρομά τη δυνατότητα να διεκδικήσουν σε πολιτικό επίπεδο την αλλαγή των συνθηκών διαβίωσης τους, όπως φαίνεται και από την απουσία συμμετοχής τους στα ψηφοδέλτια των δημοτικών συνδυασμών ή δημιουργίας ενός εκλογικού συνδυασμού που να απαρτίζεται από μέλη της κοινότητας. Στο πλαίσιο αυτό, οι αποσπασματικές παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται από τις πιο «ευαισθητοποιημένες» Δημοτικές Αρχές δεν επιφέρουν σημαντικές βελτιώσεις στις συνθήκες διαβίωσης που επικρατούν στον οικισμό Ρομά, συντηρώντας έναν άτυπο χωρικό αποκλεισμό των Ρομά από την υπόλοιπη τοπική κοινωνία με πολλαπλές κοινωνικές προεκτάσεις που οδηγεί στην περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό τους αποκλεισμό.

6.4.2 Ο χωρικός αποκλεισμός

Οι υποτυπώδεις οικιστικές παρεμβάσεις στον οικισμό των Ρομά από την εκάστοτε Δημοτική Αρχή οδήγησαν στο να διαμορφωθεί μια διακριτή λωρίδα ανθρωπογεωγραφίας στα όρια του αστικού ιστού την οποία χαρακτηρίζουν δυσμενείς

συνθήκες διαβίωσης, μεγάλη πυκνότητα πληθυσμού και απουσία σύνδεσης με την υπόλοιπη τοπική κοινωνία. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια επίλυσης του στεγαστικού ζητήματος των Ρομά των Σοφάδων πραγματοποιείται με το πιλοτικό πρόγραμμα μετεγκατάστασης στον οικισμό «Νέα Ζωή». Ωστόσο, εκείνο που παρατηρείται στην εφαρμογή της συγκεκριμένης στεγαστικής πολιτικής, όπως επίσης και στην περίπτωση των στεγαστικών δανείων, που συγκεντρώνουν τους περισσότερους πόρους συγκριτικά με άλλες παρεμβάσεις λόγω της φύσης του αγαθού της κατοικίας ως του πλέον δαπανηρού, είναι η προσπάθεια εκμετάλλευσης από διάφορους μεσάζοντες τόσο από την κοινότητα, όσο και από την τοπική κοινωνία που βλέπουν τις πολιτικές αυτές ως ευκαιρία πλουτισμού.

Φ8: «Ναι μεν έγιναν τα σπίτια αλλά τα πουλήσαν μετά σε άλλους και δεν έγινε η ένταξη, δε δόθηκε απασχόληση, παρέμεινε ο πληθυσμός γκετοποιημένος, με τα δάνεια δεν υπήρχε καθόλου διαφάνεια, σπάσαν τα δάνεια, έγινε κατάχρηση δημοσίου χρήματος, δεν υπήρχε ένας μηχανισμός ελέγχου και παρακολούθησης»

Φ7: «[Δεν ξέρω] αν τα δάνεια είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος να ενισχύσεις μια ομάδα πληθυσμού που οικονομικά δεν έχει ούτε σταθερό εισόδημα. Αναπαράχθηκαν πολλές ανισότητες μέσα από αυτά τα προγράμματα. Και μέσα σε αυτό κάποιοι ωφελήθηκαν. Υπήρχαν οικογένειες που φτιάζανε σπίτια, πήγαν τα παιδιά τους σχολείο, που θέλανε να απεγκλωβιστούν από την προηγούμενη κατάσταση»

Φ3: «Τα σπίτια δόθηκαν στους πιο αδύναμους. Ο πιο αδύναμος δεν έχει κάποια στιγμή λεφτά, αναγκάστηκε και το πούλησε και το πήρε ο πιο ευκατάστατος. Πολλοί λένε ότι έχουν πουλήσει σχάρες και τα λοιπά ή ότι ξήλωσαν καλοριφέρ [από τα καινούργια σπίτια]. Εγώ που έχω πάει μέσα στο νέο οικισμό και έχω δει σπίτια που έχουν βάλει πέτρες μέσα στο σπίτι τους, παλάτια τα έχουν φτιάξει. Δηλαδή αυτά είναι στερεότυπα. Όταν γενικεύεις, πέφτεις σε λακκούβες, έτσι;»

Στην περίπτωση των Σοφάδων, η πολιτική αυτή οδήγησε αφενός σε ένα σύστημα εκμετάλλευσης το οποίο δεν επέτρεψε τις πολιτικές στέγασης να εφαρμοστούν σωστά, αφετέρου στη δημιουργία δύο άνισων ως προς τις συνθήκες διαβίωσης οικισμών, που, σύμφωνα με την τυπολογία της ΕΓ. Ρομά, εντάσσονται στην «κατηγορία 2 μεικτών περιοχών» και αντίστοιχα στην «κατηγορία 3 γειτονιάς». Στο γενικευμένο καθεστώς εκμετάλλευσης και κατάχρησης εθνικών και ευρωπαϊκών πόρων, υπήρχαν άτομα και οικογένειες που ωφελήθηκαν από την εφαρμογή των πολιτικών αυτών. Παρά ταύτα, τα φαινόμενα αυτά σε συνδυασμό με τα παραγόμενα

αποτελέσματα που φαίνεται ότι διογκώνουν τις ανισότητες μέσα στις κοινότητες, εφόσον λειτουργούν υπέρ των οικονομικά ισχυρών της κοινότητας, αφενός θέτουν έναν προβληματισμό για το αν οι πολιτικές αυτές αποτελούν ενδεδειγμένο τρόπο παρέμβασης, αφετέρου αμφισβητούν το στερεότυπο που βλέπει την κοινότητα ως κάτι το ομοιογενές. Ωστόσο, εκείνο που διαφαίνεται είναι η διατήρηση του χωρικού αποκλεισμού ο οποίος πλέον αφορά δύο οικισμούς της ίδιας πόλης, και ενισχύει την κοινωνική περιθωριοποίηση των Ρομά.

Φ4: «Οι περισσότεροι δικαιούχοι που μπήκαν μέσα λεηλάτησαν τα σπίτια, έβγαλαν ο, τι μπορούσε να πουληθεί, το πούλησαν και ξαναγύρισαν πάλι σε τσαντίρι. Δηλαδή η κουλτούρα τους είναι να μένουν σε τσαντίρι. Το χάλι του παλιού οικισμού να τελειώσει... οι περισσότεροι κλέβουν ρεύμα και νερό»

Το ενδιαφέρον εν προκειμένω είναι ότι ακόμα και το ζήτημα της στέγασης των Ρομά και η ανάγκη για διασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών διαβίωσης διαμεσολαβείται από λόγους που έρχονται να αμφισβητήσουν κατ' ουσία την ύπαρξη της ανάγκης αυτής, παραπέμποντας στην εικόνα του «εξωτικού άλλου» ή του «απολίτιστου» που προτιμά να μένει σε τσαντίρι μέσα στη βρομιά, κλέβοντας ρεύμα. Η αποσιώπηση της κατάστασης της φτώχειας που οι Ρομά βιώνουν ως αποτέλεσμα του κοινωνικού τους αποκλεισμού και η παρουσίαση των συνθηκών διαβίωσης των Ρομά ως ζήτημα κουλτούρας και επιλογής φανερώνουν μια βαθιά υποτίμηση για την ταυτότητα των Ρομά. Στην πραγματικότητα, οι λόγοι αυτοί κατασκευάζουν τους Ρομά ως μια περιθωριακή και επικίνδυνη συλλογικότητα που αναπτύσσει παραβατική συμπεριφορά.

Φ3: «Αν δεν γίνουν παρεμβάσεις, τείνουν οι οικισμοί να μετατραπούν σε γκέτο. Η αστυνομία δεν κάνει παρεμβάσεις μέσα. Υπάρχουν θέματα με ναρκωτικά και χρήση ουσιών. Υπάρχουν και τέτοιες καταστάσεις μέσα στον οικισμό και φοβάμαι για χαμένες γενιές»

Ο συλλήβδην στιγματισμός των Ρομά, η πρόσληψή τους ως ομοιογενούς ομάδας και η απόδοση κοινών, αμετάβλητων χαρακτηριστικών οδήγησαν τους Ρομά σε χωρικό αποκλεισμό και σε γεωγραφικό και συμβολικό περιορισμό στα όρια της πόλης. Η κοινωνική περιθωριοποίηση σηματοδοτεί τη διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού ανάμεσα σε Ρομά και τοπική κοινωνία και τη δημιουργία δύο κλειστών κοινοτήτων με διακριτά όρια. Στο πλαίσιο αυτό, η παραβατικότητα είναι σύμπτωμα

του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά και απόρροια μιας ακραίας κατάστασης φτώχειας και στιγματισμού. Ελλείπει μιας πολιτικής που θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπεριληπτικά, οι Ρομά των Σοφάδων κατασκευάζονται ως κοινωνικό πρόβλημα, εφόσον είναι ανεπιθύμητοι για την τοπική κοινωνία.

Φ4: «Το μεγαλύτερο πρόβλημα που έχει η τοπική κοινωνία είναι η παραβατικότητα που υπάρχει από την πλευρά των Ρομά. Η συμπεριφορά τους είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα και η νοοτροπία τους. Και ότι δεν θέλουν να ενταχθούν. Είναι θέμα συμπεριφοράς και κουλτούρας τους. Γενικώς έχουν μια αλλεργία με τη νομιμότητα. Γιατί είναι έτσι τόσα χρόνια και δεν μπορούν να αλλάξουν;»

Φ1: «[Οι Ρομά λένε] ότι δεν τους αποδεχόμαστε και ότι είμαστε ρατσιστές. Αν αυτοί προσαρμοστούν στα δικά μας δεδομένα, είμαστε έτοιμοι να τους αποδεχτούμε»

Φ5: «Αν προσπαθήσουν κι αυτοί να αλλάξουν κάποια πράγματα, θα είναι πιο εύκολο για τους υπόλοιπους, να είναι πιο καθαροί. Αλλά ήθη και έθιμα εκείνοι, δύσκολο να το αλλάξεις μετά με κάποιο τρόπο»

Φ4: «Δεν τηρούν τους κανόνες υγιεινής βρε παιδί μου. Δηλαδή, να καθίσουμε δίπλα-δίπλα, δεν έχω κανένα θέμα, αλλά οι συνθήκες υγιεινής των περισσότερων είναι απαράδεκτες. Δεν μπορείς να τον αντέξεις από μυρωδιά δίπλα»

Η απόδοση των ευθυνών για τη μη ένταξη στους ίδιους τους Ρομά και η αναφορά σε μια κουλτούρα παρανομίας, επαιτείας και φτώχειας υποδηλώνουν στην πραγματικότητα αφενός μια ανάγνωση της ένταξης ως μονόπλευρης διαδικασίας, αφετέρου έναν βαθύ εγκαθιδρυμένο αντιτσιγγανισμό στην τοπική κοινωνία, ο οποίος συνδέεται άρρηκτα με τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά. Στο πλαίσιο αυτό ο λόγος περί καθαριότητας των Ρομά αποκόπτεται από το κοινωνικό συγκείμενο της φτώχειας και των συνθηκών διαβίωσής τους και ταυτίζεται με τα ίδια τα υποκείμενα ως δικό τους χαρακτηριστικό.

Φ6: «Δυο-τρία άτομα ζήτησαν να νοικιάσουν σπίτια μέσα [στην πόλη]. Δεν τους αφήνουνε. Και από τη μέρα που έχουν μπει και πάρα πολλοί Αλβανοί, Πακιστανοί στις δουλειές, δεν υπάρχουνε δουλειές για τον κόσμο του οικισμού»

Φ2: «Έρχονται μετανάστες, παίρνουν τη δουλειά των τσιγγάνων στα χωράφια, πιο φθηνά εργατικά χέρια, οι τσιγγάνοι μένουν άνεργοι, αρχίζει να αυξάνεται η εγκληματικότητα, η παραβατικότητα. Έρχεται ο ένας δήμαρχος μετά τον άλλον, τους κατηγορεί, αυτή είναι η ιστορία. Τότε αποκόπτεται ο [κοινωνικός] δεσμός υπάρχει καχυποψία, δημιουργούνται στερεότυπα και ρατσισμός»

Φ1: «Καμία τοπική επιχείρηση εκτός από αυτές που έχουν ανάγκη από υπαλλήλους στις αποθήκες δε θα τους προσλάβει να τους δώσει εργασία»

Επιπροσθέτως, ο χωρικός αποκλεισμός των Ρομά, άμεσα συνυφασμένος με την εργασιακή περιθωριοποίηση που υφίστανται, φαίνεται να συνδέεται και με την παραβατικότητα ως αποτέλεσμα του κοινωνικού αποκλεισμού. Η μη αναγνώριση των δικαιωμάτων, αλλά και των αναγκών των Ρομά έρχεται να μεγαλώσει την απόσταση ανάμεσα στις δύο κοινότητες και να υποδηλώσει τις πολλαπλές εκφάνσεις του κοινωνικού αποκλεισμού, μία εκ των οποίων είναι και ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός τους από τα σχολεία της περιοχής.

6.4.3 Ο εκπαιδευτικός αποκλεισμός

Η κοινωνική περιθωριοποίηση των Ρομά σε συνδυασμό με τη συνθήκη του χωρικού αποκλεισμού, κράτησε τα παιδιά Ρομά εκτός των σχολείων της πόλης των Σοφάδων. Η ανάγκη για εκπαίδευση των παιδιών αυτών οδήγησε στη λειτουργία ενός Δημοτικού σχολείου εντός του παλιού οικισμού μόνο για παιδιά Ρομά. Το 2010, με οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η τότε Υπουργός Παιδείας Άννα Διαμαντοπούλου εισηγείται τη διασπορά του μαθητικού πληθυσμού του 4ου Δημοτικού σχολείου Σοφάδων στα υπόλοιπα Δημοτικά σχολεία της πόλης για μαθητές και μαθήτριες που πληρούσαν όλες τις προϋποθέσεις αναγκαίου εμβολιασμού και εξετάσεων, και την παράλληλη στήριξη και προετοιμασία τους με την υλοποίηση του Προγράμματος Εκπαίδευσης Τσιγγανοπαίδων. Η απόφαση αυτή δημιουργεί αντιδράσεις στην τοπική κοινωνία των Σοφάδων που οδηγούν στο κλείσιμο των Δημοτικών σχολείων ώστε να μη προχωρήσει η εγγραφή των μαθητών Ρομά σε αυτά, χωρίς να υπάρχει κάποια προσπάθεια από την τότε Δημοτική Αρχή για εκτόνωση της κατάστασης.

Φ6: «Υπάρχει ένα γκετοποιημένο σχολείο μέσα στον οικισμό που αυτά τα παιδιά άντε να προχωρήσουν περισσότερο. Όταν μιλάμε για γκετοποιημένο σχολείο, δεν πρέπει να συζητήσουμε τίποτα άλλο»

Φ2: «Δυστυχώς τότε η Δημοτική Αρχή, όλοι οι πολιτικοί φορείς και κόμματα, οι γονείς ασκήσαν βέτο, κλείσανε τα σχολεία, δεν αφήναν τα παιδιά Ρομά να εγγραφούν στα σχολεία. Υπάρχει καταδικαστική απόφαση από το ΕΔΑΑ και η Ελλάδα εξακολουθεί να παραβιάζει την απόφαση αυτή. Υπάρχει ένα αμιγές τσιγγάνικο σχολείο, αντισυνταγματικό. Ένα σχολείο που παράγει ειδικούς μαθητές, λυπάμαι που το λέω»

Η έλλειψη διαλόγου ανάμεσα σε δήμο, Ρομά και τοπική κοινωνία και η επιλογή της τότε Δημοτικής Αρχής να μην υποστηρίξει την απόφαση του Υπουργείου Παιδείας δημιούργησε εντάσεις και ένα κλίμα σύγκρουσης ανάμεσα σε Ρομά και μη Ρομά, αλλά και ανάμεσα σε δημότες που υποστήριζαν την κατά βάση πολιτική ένταξης μέσω της εκπαίδευσης και στους υπόλοιπους που ανάγνωσαν την παρουσία των παιδιών Ρομά στα σχολεία. Πρωτίστως όμως, ενίσχυσε τον εκπαιδευτικό διαχωρισμό και αποκλεισμό των παιδιών Ρομά σε ένα σχολείο «γκέτο». Παρά την καταδικαστική απόφαση του ΕΔΔΑ για το σχολείο μέσα στον οικισμό Ρομά, μιας από τις τρεις καταδικαστικές αποφάσεις της Ελλάδας για παραβίαση του δικαιώματος των Ρομά στην εκπαίδευση, μετά από προσφυγή γονέων Ρομά, το συγκεκριμένο σχολείο εξακολουθεί να λειτουργεί, εντείνοντας τον φαύλο κύκλο του αποκλεισμού για τους Ρομά.

6.4.4 Διαχείριση των πολιτικών στέγασης στο Δήμο Σοφάδων

Ο χωρικός αποκλεισμός και οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης των Ρομά, συμπεριέλαβαν τους Σοφάδες ανάμεσα στις πρώτες περιπτώσεις των δήμων για τους οποίους σχεδιάστηκε παρέμβαση από την ΕΓ. Ρομά σε συνεργασία με την τεχνική ομάδα του ΥΠΕΚΑΑ και την τότε Αναπληρώτρια Υπουργό Εργασίας. Σύμφωνα με φορείς της ΕΓ. Ρομά, το σχέδιο για τους Σοφάδες περιλάμβανε την επέκταση της δεύτερης φάσης στο πολεοδομημένο τμήμα του οικισμού «Νέα Ζωή». Η βασική επιδίωξη του προγράμματος ήταν η μετεγκατάσταση όσων διέμεναν στον παλιό οικισμό χωρίς ιδιοκτησιακό καθεστώς και κανονικό κατάλυμα σε μια επέκταση της «Νέας Ζωής».

Για το λόγο αυτό δημιουργήθηκε το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο σε συνεργασία με το Υπουργείο Περιβάλλοντος και τη Γενική Γραμματεία Χωροταξίας ώστε να υπάρχει ένα ευέλικτο πλαίσιο που θα επέτρεπε τη γρήγορη υλοποίηση του σχεδίου και την παράκαμψη των άκαμπτων πολεοδομικών όρων για λόγους ανθρωπιστικούς και με την επίκληση της προσωρινότητας. Το πλαίσιο αυτό βασίστηκε στη λογική της συνεργασίας με το Δήμο Σοφάδων για να βρεθεί η κατάλληλη έκταση ώστε να σχεδιαστεί ένας πρόχειρος οικισμός ο οποίος θα μπορούσε να στεγάσει τους Ρομά, αποτελούμενος κυρίως από σπίτια με γερά υλικά σε ένα περιβάλλον αισθητικής και πρασίνου που να δίνει την αίσθηση οικισμών που έχουν ποιότητες αστικές και φροντίδα. Οι απαιτούμενοι πόροι για το έργο αυτό προέρχονταν από το ΠΔΕ για τις

υποδομές, από την Περιφέρεια Θεσσαλίας και το ΕΚΤ. Στο πλαίσιο αυτό, το Παράρτημα Ρομά θα μπορούσε να συμβάλλει σε δράσεις ή στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και τη διαχείριση της μετεγκατάστασης, λειτουργώντας ως πολύκεντρο. Το σχέδιο της ΕΓ. Ρομά περιλάμβανε επίσης τη μετατροπή του Δημοτικού σχολείου εντός οικισμού σε ένα σχολείο πρότυπο το οποίο θα λειτουργούσε με μικρό αριθμό παιδιών και καινοτόμες δράσεις.

Φ8: «Οι Σοφάδες ήταν μια πολύ μεγάλη πρόκληση διότι είναι μια περιοχή γκετοποιημένη με πάρα πολύ πληθυσμό [Ρομά]. Και ο δήμαρχος και ο περιφερειάρχης [αρχικά] είχαν μια θετική προσέγγιση σε συναντήσεις που έγιναν. Δεν είναι μόνο η μετεγκατάσταση, ήταν και η βελτίωση της υφιστάμενης κατάστασης στον παλιό οικισμό και του σχολείου που είναι μέσα σε αυτόν»

Φ7: «Στους Σοφάδες υπήρξαν κάποιες συναντήσεις με το δήμαρχο και με συνεργάτες του. Δεν προχώρησαν όμως. Είχε ξεκινήσει κάποια συνεργασία με το δήμο η οποία δεν έδειξε ότι θέλουνε να συνεχίσουνε. Κάποια στιγμή αποσύρθηκε ο δήμος, δεν συνέχισε να έχει ενδιαφέρον»

Φ9: «Υπάρχουν παραδείγματα δήμων που περιμένουν πάνω από τον υπολογιστή τους πότε θα βγει μια δράση να απορροφήσουν κονδύλια ή να κάνουν κάποιο πρόγραμμα για να ενισχύσουν την τοπική κοινότητα των Ρομά. Δεν έχω τέτοια εικόνα για τους Σοφάδες»

Φ2: «Δυστυχώς, η δημοτική ομάδα και μετά μια μερίδα των δημοτών πίεσαν τον δήμαρχο να μην προχωρήσει το έργο»

Παρά της προσπάθειες σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης για την υλοποίηση της μετεγκατάστασης των Ρομά, στους Σοφάδες, ο δήμος αποσύρθηκε από τις συζητήσεις. Η απουσία ενδιαφέροντος από το Δήμο Σοφάδων σηματοδοτεί την παύση της όποιας διαδικασίας του σχεδίου μετεγκατάστασης των Ρομά, αναδεικνύοντας τις διαβουλεύσεις με τους δήμους και τις τοπικές κοινωνίες ως ένα από τα κρίσιμα σημεία για την ωρίμανση ή όχι ενός τέτοιου έργου. Όπως αναφέρουν οι φορείς, οι διαφωνίες και οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας για τη μετεγκατάσταση των Ρομά Σοφάδων φαίνεται να συνέβαλαν σε καθοριστικό βαθμό στην απόσυρση του Δήμου από τις συζητήσεις.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η αποπεράτωση οποιουδήποτε έργου συνιστά ευθύνη και αρμοδιότητα του δήμου, όπως και ο διάλογος και η διαβούλευση με τον τοπικό πληθυσμό, επανέρχεται αφενός το ζήτημα της κοινωνικής συνοχής ως ευθύνης της τοπικής αρχής, αφετέρου η απουσία πολιτικών που ενισχύει ακόμη περισσότερο τον

φαύλο κύκλο του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά. Το ενδιαφέρον εν προκειμένω είναι οι κοινωνικές αντιστάσεις από την τοπική κοινωνία που λειτουργεί ως φίλτρο και μοχλός πίεσης για τη μη εφαρμογή πολιτικών που θα μπορούσαν να έχουν ένα θετικό αντίκτυπο για τους Ρομά, βελτιώνοντας τις συνθήκες διαβίωσής τους.

6.4.5 Η τοπική κοινωνία ως μοχλός πίεσης στις πολιτικές αποφάσεις του δήμου και οι πολιτικές διαχείρισης

Οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στη στάση που επιλέγει να κρατήσει ο δήμος αναφορικά με τους Ρομά και την εφαρμογή πολιτικών, εφόσον οι όποιες πολιτικές δράσεις και πρωτοβουλίες αναστέλλονται ή ματαιώνονται υπό την πίεση της τοπικής κοινωνίας και το φόβο του πολιτικού κόστους. Επί της ουσίας, η στάση αυτή μεταφράζεται ως άνιση αναγνώριση Ρομά και μη Ρομά από την πλευρά του δήμου.

Φ6: «Όποιος δήμαρχος και να μπει, το ίδιο πράγμα κάνει. Δεν βλέπω διαφοροποίηση. Μπορεί να τους σταματάει και ο κόσμος ή οι δημοτικοί σύμβουλοι οι άλλοι ή οι τοπικοί. Λένε πως μπορούν να τους διώξουν»

Φ8: «Υπήρξαν προβληματισμοί της τοπικής κοινωνίας των Σοφάδων»

Φ2: «Η Δημοτική Αρχή δε στήριζε την πρόταση του έργου για μετεγκατάσταση των Ρομά, γιατί και η πόλη των Σοφάδων ήθελε να απαλλαγεί από αυτό το πρόβλημα. Ο Δήμος Σοφάδων δεν ασχολείται με τους Ρομά, δεν έχει εργαλεία, δεν έχει υπαλλήλους»

Φ3: «Μπορεί να μην τους νοιάζει κιόλας. Υπάρχει αυτό το ταμπού. “Έλα μωρέ,τσιγγάνος είναι”»

Φ1: «Η κάθε ηγεσία αντιμετωπίζει πρόβλημα από τους δημότες της ότι αν τυχόν γίνουν έργα στον οικισμό, θα έχουνε και ανάλογες αντιδράσεις γιατί θα πούνε “γύφτοι είναι, δεν καταλαβαίνουν, τζάμπα λεφτά δίνετε”»

Στην περίπτωση των Σοφάδων, εκείνο που διαφαίνεται είναι η πρόσληψη των Ρομά ως κοινωνικό πρόβλημα που μετακυλιέται από τη μια Δημοτική Αρχή στην άλλη, εξαιτίας της ανυπαρξίας ενός κοινού τοπικού πλαισίου πολιτικών και μετατρέπεται συνεχώς σε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, υπάρχει ένας παράλληλος λόγος που φαίνεται να αναφέρεται στο ζήτημα των αναγκών των Ρομά ως κάτι επουσιώδες. Εν προκειμένω, θεσμικός και κοινωνικός ρατσισμός συνυφαίνονται και εγκλωβίζουν τους Ρομά στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι ισχνές

παρεμβάσεις των εκάστοτε δημοτικών αρχών για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σε συνδυασμό με το γενικευμένο κλίμα αντιτσιγγανισμού που κυριαρχεί στην πόλη των Σοφάδων καθιστούν την όποια δράση για τους Ρομά αναποτελεσματική και αποσπασματική.

Φ4: «Υπάρχει μια ιστορία με τους Ρομά. Έχουν γίνει ειδικοί στο να παίρνουν επιδόματα»

Φ5: «Οι περισσότεροι έτσι έχουν μάθει. Δεν έχουν πρόβλημα με τα χρήματα με τα επιδόματα που παίρνουνε, απλά δεν μπορούν να τα διαχειριστούν. Αν ήταν λίγο πιο δύσκολο στο να πάρουνε κάποιο επίδομα, θα ήταν πιο εύκολο να ενταχθούν»

Φ1: «Να γίνουν σεμινάρια επιμόρφωσής τους, να καταλάβουν για ποιο λόγο γίνονται αυτά, ποια θα είναι τα αποτελέσματα των δράσεων αυτών, ότι θα είναι προς όφελος δικό τους»

Επιπλέον, ο μεγάλος βαθμός εξάρτησης των Ρομά από προγράμματα και προνοιακά επιδόματα, αφενός υποδηλώνει μια κατάσταση κοινωνικής και οικονομικής υστέρησης, αφετέρου στιγματίζει και κατασκευάζει τους Ρομά με όρους ευπάθειας στον κυρίαρχο λόγο και συγκροτεί έναν ολόκληρο μηχανισμό ελέγχου και διαχείρισης της φτώχειας. Στο πλαίσιο αυτό, το Παράρτημα Ρομά του Δήμου Σοφάδων φαίνεται να παίζει ένα ρόλο εξισορροπητικό ανάμεσα στους τρεις βασικούς πόλους στο τοπικό επίπεδο: το Δήμο Σοφάδων, την κοινότητα Ρομά και την τοπική κοινωνία. Η «ουδέτερη» αυτή στάση έρχεται να «εκτονώσει» τις εντάσεις των πληθυσμών στο πεδίο, καταφεύγοντας σε διαχειριστικού τύπου λογικές. Παράλληλα, οι φορείς επισημαίνουν την ανάγκη ύπαρξης ενεργητικών πολιτικών που θα δίνουν εργαλεία ένταξης στους Ρομά.

Φ3: «Ο στόχος της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι να έχει ενωμένη την τοπική κοινωνία. Όταν εξεγερθεί η τοπική κοινωνία, θέλει πολύ μεγάλα κότσια για να μπορέσεις να τα ισορροπήσεις αυτά. Φοβάμαι μη γίνουν ενέργειες και σταθούμε απέναντι στην κοινωνία, μη χάσουμε το διαμεσολαβητικό μας ρόλο. Γιατί είμαστε συνδετικός κρίκος. Αν μας απορρίψει η τοπική κοινωνία, τι να κάνουμε με τους Ρομά; Πρέπει να κρατάμε ισορροπίες»

Μέσα από τα περιστατικά που διαχειρίστηκε ο Δήμος Σοφάδων εκείνο που διαφαίνεται είναι η διαχρονική αδιαφορία και αβελτηρία της εκάστοτε Δημοτικής Αρχής να προχωρήσει στην κοινωνική ένταξη των Ρομά. Οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας φαίνεται να επηρεάζουν καταλυτικά τις αποφάσεις στο πολιτικό τοπικό

επίπεδο, ενώ οι εμπλεκόμενοι στην αυτοδιοίκηση φοβούμενοι το πολιτικό κόστος, υποχωρούν. Αυτό συνιστά διάκριση για τους Ρομά εφόσον τους τοποθετεί εκτός κοινωνικού ιστού και δικαιωμάτων. Παράλληλα, φαίνεται να συντηρεί ένα δίκτυο πελατειακών σχέσεων που στερούν από τους Ρομά την πρόσβασή τους σε βασικά δικαιώματα, αλλά και σε πολιτικές διεκδικήσεις.

Φ9: «Δεν μπορείς να υλοποιήσεις μια εθνική στρατηγική, αν δεν ξεκινήσεις από το τοπικό. Αν έχεις μια κοινωνία ή έναν δήμο που αντιστέκεται, η εκπροσώπηση των κοινοτήτων στα τοπικά συμβούλια είναι απαραίτητη»

Για το λόγο αυτό, ειδικά στην περίπτωση των Σοφάδων όπου υπάρχει κοινωνικός αποκλεισμός των Ρομά ως αποτέλεσμα των αντιστάσεων της τοπικής κοινωνίας και μιας διαχειριστικού τύπου λογικής και πολιτικής του δήμου υπό τον φόβο του πολιτικού κόστους και της πρόκλησης κοινωνικής δυσαρέσκειας, εκείνο που αναδεικνύεται ως αναγκαιότητα είναι η προσπάθεια εκπροσώπησης της κοινότητας των Ρομά στις πολιτικές διεργασίες, καθώς το τοπικό αναδεικνύεται πεδίο διεκδικήσεων, αιτημάτων και εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής.

6.4.6 Οι επιπτώσεις της κρίσης

Η έλευση της κρίσης δημιουργεί συνθήκες κοινωνικής και οικονομικής αποδιοργάνωσης με ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες για ευάλωτους πληθυσμούς, όπως είναι οι Ρομά, που διαβιούν στο «όριο». Σε συνθήκες κρίσης, οι Ρομά που ήδη ζούνε σε κακές συνθήκες διαβίωσης, φτωχοποιούνται σε μεγαλύτερο βαθμό, ενώ εκείνοι που διαθέτουν κάποιο εισόδημα μέσα από την απασχόλησή τους από το πλανόδιο εμπόριο απασχόλησης ή συμμετέχουν σε κάποιο στεγαστικό πρόγραμμα επιδότησης ενοικίου ή στεγαστικού δανείου, βιώνουν συνθήκες επισφάλειας. Ιδιαίτερα όσον αφορά ζητήματα στέγασης, η κρίση έρχεται να τα επιδεινώσει, όπως συμβαίνει με τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες υπάρχει αδυναμία συντήρησης της κατοικίας.

Φ8: «Πολλές φορές άνθρωποι που είχαν φύγει από τους καταυλισμούς με επιδότηση δανείου ή είχανε το δάνειο για το σπίτι, αναγκαστήκανε επειδή δε μπορούσαν να ανταποκριθούν να επιστρέψουν πίσω στους καταυλισμούς. Το ίδιο ισχύει και για την απασχόληση για το πλανόδιο εμπόριο που έχει μικρύνει ως αντικείμενο, πάντα επηρεάζει τους πιο ευάλωτους πιο πολύ»

Φ2: «Η οικονομική κρίση που άγγιξε την Ελλάδα, χτύπησε και τους Ρομά. Αφού μειώθηκε το βιοτικό επίπεδο, όλων των Ελλήνων, μειώθηκε και το δικό τους»

Σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής, η κρίση σηματοδοτεί τον περιορισμό των δημοσίων πόρων στη δημιουργία ενός δικτύου ασφαλείας για τη διαχείριση των προβλημάτων των πληθυσμών που εκτίθενται σε νέους κινδύνους. Η εγκαθίδρυση ενός μοντέλου υπολειμματικής πολιτικής που περιορίζεται στη δημιουργία ενός δικτύου ασφαλείας που θα προσφέρει ένα ελάχιστο πλαίσιο προστασίας για τις ευπαθείς ομάδες σε συνδυασμό με τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που οξύνονται την περίοδο της κρίσης, μεταφράζονται στην περίπτωση των Ρομά σε πολλαπλή ευπάθεια και μειονεξία που δυσχεραίνουν τις συνθήκες του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται, λειτουργώντας ως τροχοπέδη στην όποια προσπάθεια ένταξής τους.

Φ9: «Μετά την κρίση άρχισε να φαίνεται το πραγματικό πρόβλημα της εξαθλίωσης, ακόμα και για τις πιο ενταγμένες κοινότητες που άρχισε να απειλείται η κοινωνική τους ένταξη γιατί δεν μπορούσαν να δουλέψουν. Η άνοδος της ακροδεξιάς έκανε μια πλύση εγκεφάλου στην κοινωνία και άρχισαν πλέον οι άνθρωποι να γίνονται πιο καχύποπτοι, άρχισαν να μην νοικιάζουν σπίτια ούτε στους ενταγμένους»

Ε: Έχει ενδιαφέρον γιατί πέρα από τον οικονομικό παράγοντα, αναφέρετε και τον ιδεολογικό...

Φ9: «Πάντοτε η ακροδεξιά βρίσκει και κερδίζει έδαφος στις οικονομικές κρίσεις που μετατρέπονται σε κοινωνικές. Μετά την οικονομική κρίση άρχισε να αναδεικνύεται πιο έντονα η ανάγκη ανάπτυξης κοινωνικών πολιτικών, αλλά την ίδια στιγμή ότι δεν έχουμε τα χρήματα για να τις εφαρμόσουμε

Φ7: «Η κρίση επιδείνωσε την κατάσταση των Ρομά πάρα πολύ. Και από την πλευρά των πολιτικών και της διοίκησης, και από την πλευρά της φτώχειας και περιθωριοποίησης των ανθρώπων. Και βλέπουμε οι πολίτες στην πλατεία που έρχονται ο Ρομά και σηκώνουν το ποσό του επιδόματος από το ATM και σκανδαλίζονται και λένε “καλά, για εμάς δεν θα δώσετε τίποτα; Θα τα δίνετε όλα σε αυτούς;”. Όπως παίχτηκε στα Media με τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Απλώς εμένα το θέμα των Ρομά μου φαίνεται πολύ βαθύ. Ακόμα πιο βαθύ από την ένταξη των μεταναστών. Υπάρχει ένα ζήτημα βαθύ»

Η άνοδος της ακροδεξιάς την περίοδο της κρίσης και η εγκαθίδρυση μιας ρητορικής που στρέφεται ενάντια κυρίως σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες στο δημόσιο λόγο, όπως οι Ρομά, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, έρχεται να εντείνει την τσιγγανοφοβία, κατασκευάζοντας ένα αφήγημα που παρουσιάζει τους Ρομά αφενός ως επικίνδυνους για το κοινωνικό σύνολο και υπαίτιους για την αύξηση της εγκληματικότητας, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στο στιγματισμό μιας ήδη

φθαρμένης και υποτιμημένης ταυτότητας, αφετέρου ως «παράσιτα» που απομυζούν δημόσιους πόρους, στερώντας τους από τους Έλληνες. Ο διπλά αυτός στιγματιστικός λόγος με σαφείς αναφορές στον αντιτσιγγανισμό και τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τους Ρομά, κατασκευάζει παράλληλα ένα νέο εθνικισμό με οικονομικές προεκτάσεις αναφορικά με το ποιος αναγνωρίζεται ως Έλληνας και δικαιούται να συμμετάσχει στο σύστημα κοινωνικής προστασίας.

Φ9: «Η οικονομική κρίση λειτούργησε θετικά σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης, άσκησε πίεση στην κεντρική διοίκηση να βρει έναν τρόπο να αναπτύξει κοινωνική πολιτική»

Φ8: «Δεν είναι τυχαίο που συστάθηκε μια γραμματεία για να βοηθήσει λιγάκι και το ΚΕΑ που βοήθησε, τα προνοιακά επιδόματα, οι δομές κοινωνικής φτώχειας, τα παντοπωλεία τα φαρμακεία βοήθησαν αρκετά για να μη γίνουν τα πράγματα χειρότερα από την κρίση για αυτές τις ομάδες και θεωρώ ότι κάπως σταθήκαμε. Αλλά τεράστιο πρόβλημα είναι η παραβατικότητα»

Η κρίση φαίνεται να ασκεί πίεση σε επίπεδο κεντρικής διοίκησης, καθώς νέα ενισχυτικά μέτρα έρχονται να προστεθούν σε μια ελλειμματικού τύπου κοινωνική πολιτική. Τα οικονομικά ενισχυτικά μέτρα που λαμβάνονται από την πλευρά του κράτους ως βοήθεια προς τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως για παράδειγμα είναι το ΚΕΑ το οποίο δικαιούται η πλειονότητα των Ρομά, έρχεται να απαντήσει σε αυτό ακριβώς το πρόβλημα, μαζί με την πολιτική της καθολικής πρόσβασης των ανασφάλιστων στην υγεία το οποίο διασφάλισε τη δωρεάν πρόσβαση των Ρομά στη βασική πρωτοβάθμια περίθαλψη, παράλληλα με τη δέσμευση ευρωπαϊκών πόρων για την αξιοποίησή τους προς αυτή την κατεύθυνση. Τα μέτρα αυτά λειτουργούν ανακουφιστικά, αλλά δε συνιστούν μια ολοκληρωμένη επί της ουσίας λύση στο πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά.

Φ2: «Η κρίση έφερε το ΚΕΑ. Βέβαια τα λεφτά αυτά είναι πενιχρά, ωστόσο έχει συμβάλει πάρα πολύ για την παραβατικότητα στουςτσιγγάνικους οικισμούς και το βιοτικό επίπεδο»

Φ1: «Οι Ρομά το 2014 δεν έπαιρναν τίποτε, ήταν σε άθλια κατάσταση. Αλλά από τότε που αρχίσανε, το 2016 που παίρνουν το ΚΕΑ ήταν για αυτούς, δεν θέλουν να το χάσουν με τίποτα»

Φ3: «Η κρίση τους έσπρωξε να πάνε και στο εξωτερικό. Κάποιος έφυγε και τα νέα παιδιά φεύγουν πιο εύκολα που αν δεν υπήρχε η κρίση, δεν θα έφευγαν. “Αυξήθηκαν οι κλοπές” θα ακούσεις, ναι αυξήθηκαν την περίοδο της κρίσης. Ο κοινωνικός αποκλεισμός οδηγεί και σε παραβατική συμπεριφορά, έτσι;»

Ωστόσο, εκείνο που διαφαίνεται μέσα από το λόγο των φορέων είναι ότι σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού οι οποίες μπορούν να πάρουν ακραίες διαστάσεις εξαθλίωσης για πληθυσμούς που διαβιούν στο «όριο», ένα επίδομα κοινωνικής προστασίας όπως είναι το ΚΕΑ μπορεί να συγκρατήσει παραβατικές συμπεριφορές ως αποτέλεσμα του ακραίου κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά και ως πρακτική επιβίωσης για άτομα τα οποία βρίσκονται εκτός κοινωνικού ιστού και οι δεσμοί τους με το κοινωνικό σύνολο έχουν διαρραγεί. Τέλος, εκείνο που παρατηρείται είναι ότι η κρίση λειτούργησε ως παράγοντας μετανάστευσης για αρκετούς Ρομά που αναζητούν πλέον εργασία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

6.4.7 Το μέλλον της κοινότητας: προκλήσεις και προοπτικές

Όπως έχει διαφανεί, η κοινωνική ένταξη των Ρομά στην περίπτωση του Δήμου Σοφάδων συναντά δυσκολίες που προέρχονται από τις αντιστάσεις που προβάλλει η τοπική κοινωνία στις όποιες δράσεις προτείνονται και απαιτούν πρωτίστως τη στήριξη και την αποδοχή σε ζητήματα συνύπαρξης κοινότητας και τοπικής κοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή, η στάση που θα ακολουθήσει η τοπική αυτοδιοίκηση αναφορικά με την εφαρμογή των κοινωνικών πολιτικών ένταξης των Ρομά σε τοπικό επίπεδο έχει καθοριστική σημασία. Οι συζητήσεις με τους φορείς για το πως βλέπουν την κοινότητα στο μέλλον μέσα από τις υπάρχουσες προκλήσεις και προοπτικές, αναδεικνύουν τις δυσκολίες που ενυπάρχουν και υποδεικνύουν τα βήματα που χρειάζεται να γίνουν από τους Ρομά και την τοπική κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό, οι Ρομά εμφανίζονται να φέρουν σημαντικό μερίδιο ευθύνης για τον κοινωνικό αποκλεισμό που υφίστανται εξαιτίας της κουλτούρας τους και του ιδιαίτερου τρόπου ζωής τους.

Φ1: «Οι τσιγγάνοι επί το πλείστον θέλουν να πηγαίνουν μέχρι την 1^η γυμνασίου, έχουν αυτή τη νοοτροπία. (...) Δεν θέλουν σε καμία περίπτωση να μοιάσουν εμάς»

Φ4: «Γενικώς είναι αρνητικοί στην εκπαίδευση, αυτό είναι το θέμα. Και άντε και ένα παιδάκι είναι αρνητικό, το θέμα είναι ότι και οι ίδιοι οι γονείς δεν θέλουν να το στείλουν»

Οι διαφορετικές σχολικές πορείες των Ρομά προσκρούουν στη στερεοτυπική αντίληψη που παρουσιάζει τους Ρομά να αντιλαμβάνονται τη λειτουργικότητα του σχολείου στο περιοριστικό πλαίσιο της «στοιχειώδους γνώσης γραφής, ανάγνωσης και αριθμητικής» θεωρώντας «πλεονασμό» τη μετάβαση στη δευτεροβάθμια και

τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η γενίκευση τέτοιων αντιλήψεων που συντηρούν την εντύπωση ότι οι Ρομά «αντιλαμβάνονται το σχολείο ως ξένο θεσμό χωρίς παράδοση στη δική τους κοινωνική οργάνωση και -συνεπώς- αποτελεί απειλή για αυτούς», παραβλέπει το γεγονός ότι επί της ουσίας δεν υπάρχει προκαθορισμένη στάση των Ρομά για το σχολείο, αλλά η σχέση τους με την εκπαίδευση διαμορφώνεται μέσα από τις εμπειρίες των ίδιων των Ρομά στο χώρο του σχολείου (Βασιλειάδου & Παυλή-Κορρέ, 1996: 24-5, 32· Πολίτου, 1999: 81).

Φ6: «Ένας αιώνας πίσω πάει και θα πάει. Έχουνε την πονηράδα όλοι τους, έχουνε την απατεωνιά»

Φ4: «Οι συνθήκες διαβίωσης είναι απαράδεκτες, αλλά είναι και στη δική τους την κουλτούρα το να επιλέγουν αυτόν τον τρόπο ζωής. Υπάρχει μια άρνηση από μέρους τους στο να ενταχθούν. Κομψά στο λέω, δεν είναι στην κουλτούρα τους, δεν το θέλουν»

Οι αντιλήψεις αυτές, ακόμη και όταν εκφράζονται μέσα από μια αμφιθυμική στάση για την κατάσταση των Ρομά και τις άσχημες συνθήκες διαβίωσής τους, υποδηλώνουν την ύπαρξη βαθιά χαραγμένων στερεοτύπων που αναγιγνώσκουν τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά με όρους πολιτισμικούς, εφόσον αφενός θεωρούν την παράδοση των Ρομά ανασταλτικό παράγοντα εξέλιξης και βασικό εμπόδιο στην κοινωνική τους ένταξη αφετέρου αντιλαμβάνονται την ένταξη ως μια μονόδρομη διαδικασία που απαιτεί την υιοθέτηση ενός νέου πρότυπου ζωής από την πλευρά των Ρομά, εφάμιλλου με εκείνου της τοπικής κοινωνίας. Υπό αυτή την έννοια, ο βαθμός εγγύτητας με πρακτικές παράδοσης φαίνεται να καθορίζει, λιγότερο ή περισσότερο, το βαθμό της κοινωνικής ένταξης των Ρομά.

Φ2: «Καμία σχέση [η παλιά γενιά με τη νέα]. Αν δείτε τσιγγάνες παλιές με τις νέες, φοράνε κολάν, μίνι, ο, τι έχει απομείνει, οι άλλες οι τσιγγάνες φορούσαν βρακιά, φούστες, μαντίλια. Τώρα οι τσιγγάνες οδηγάνε, έχουν iPhone, βγαίνουν στα κλαμπ. Υπάρχουν βέβαια κάποια στοιχεία συντηρητισμού που έχουν βαθιές ρίζες και δύσκολα αποδομούνται»

Φ5: «[Πρέπει] να προσέχουν λίγο περισσότερο την υγεία τους, να μην παντρεύονται τα παιδιά από 12 χρόνων, ειλικρινά όμως. Δεν ξέρω αν αυτό είναι εύκολο να αλλάξει»

Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο η ανάγνωση αυτή φαίνεται να υποβαθμίζει τη σημασία που χωρικού αποκλεισμού και των διακρίσεων που σηματοδοτούν μια σειρά εμποδίων που εγκλωβίζουν τους Ρομά σε ένα φαύλο κύκλο κοινωνικού αποκλεισμού.

Για το λόγο αυτό, το ζήτημα της παράδοσης ως ανασταλτικού παράγοντα εξέλιξης των Ρομά χρειάζεται να ειδωθεί σε συνάρτηση με την κλειστού τύπου κοινότητα στην οποία διαμένουν οι Ρομά ώστε να επισημανθεί επί της ουσίας η λειτουργία που η παράδοση επιτελεί στο πλαίσιο αυτό.⁴⁴ Μέσα από μια διαφορετικού τύπου ανάγνωση, η διατήρηση των παραδόσεων που μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά και η προσκόλληση στις αξίες της κοινότητας, μπορούν να αναγνωστούν με όρους κοινωνικής συνοχής εφόσον συγκροτούν ένα χώρο αυστηρού ελέγχου ρυθμίζοντας τις κοινωνικές σχέσεις των μελών της κοινότητας ως ένα «ισχυρό πρακτικό μέσο ενσωμάτωσης» (Williams, 1994: 308). Στο πλαίσιο αυτό μπορούν να γίνουν κατανοητές πρακτικές που υποδηλώνουν τον κεντρικό ρόλο της οικογένειας σε κλειστές κοινότητες που ρυθμίζουν το χώρο, τις θέσεις και το ρόλο που πρόκειται να αναλάβουν τα άτομα με βάση την ηλικία και το φύλο τους (Μουσούρου, 2000: 23-4).

Ζητήματα που φαίνεται να αποδίδονται στην ιδιαίτερη κουλτούρα των Ρομά θα μπορούσαν στο πλαίσιο αυτό να ερμηνευτούν ως αποτέλεσμα αυστηρού κοινωνικού ελέγχου στο χώρο της κοινότητας, καθώς ο στιγματισμός των Ρομά δεν προέρχεται αποκλειστικά από τον έξω-χώρο της κοινότητας, αλλά αναπαράγεται και εντός αυτής.⁴⁵ Μια τέτοιου τύπου ανάγνωση αναφορικά με το ζήτημα της διατήρησης της παράδοσης τονίζει τις λειτουργίες που η ίδια η παράδοση νομιμοποιεί στο πλαίσιο της κοινότητας,⁴⁶ και, συνεπώς, επιτρέπει την ανάγνωση των συγκεκριμένων πρακτικών ως χαρακτηριστικών κλειστών και περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων, τα οποία υποδηλώνουν την ύπαρξη οικονομικής ανταλλαγής και κοινωνικού ελέγχου, διατηρούν ιεραρχικά σχήματα στο πλαίσιο της κοινότητας και καθορίζουν το «κοινωνικό

---

⁴⁴ Ο Williams επισημαίνει ότι η πίστη στην παράδοση συναντάται κυρίως σε περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες δε μετέχουν ενεργά στην πολιτική και πολιτισμική οργάνωση του κυρίαρχου συστήματος. Οι ομάδες αυτές [απούσες και παραγκωνισμένες από τη διαδικασία εκσυγχρονισμού] στρέφονται στην «επιβεβαίωση των παραδοσιακών αξιών» (Williams, 1994: 308)

⁴⁵ Ο ασφυκτικός οικογενειακός και κοινωνικός έλεγχος παραπέμπει σε κοινωνίες τύπου «μηχανικής αλληλεγγύης». Όπως αναφέρει ο Durkheim, η συλλογική συνείδηση που αναπτύσσεται στις κοινωνίες «μηχανικής αλληλεγγύης» είναι έντονη κι επιδρά καθοριστικά στις πεποιθήσεις και τα συναισθήματα των μελών της κοινότητας, λειτουργώντας υπέρ της «ενοποίησης» των γενεών. Η κοινότητα των Ρομά φαίνεται να προσιδιάζει στον τύπο αυτό, εφόσον η ηθική ταυτίζεται με την ηθική της κοινότητας και τα έθιμα των Ρομά έχουν κανονιστική και ρυθμιστική ισχύ για τα μέλη της κοινότητας, εφόσον εκφράζουν μια «πρωτογενή αυθεντία» (Timasheff & Theodorson, 1997: 189-1· Φύλιας, 1994: 120-1).

⁴⁶ Ο Horkheimer χαρακτηριστικά αναφέρει «Η εδραίωση στο εσωτερικό των ίδιων των κυριαρχούμενων της αναγκαίας κυριαρχίας ανθρώπων πάνω σε ανθρώπους, αυτής που καθόρισε τη μορφή της ως τώρα ιστορίας, υπήρξε μία από τις λειτουργίες του συνολικού πολιτιστικού μηχανισμού κάθε εποχής: η πίστη στην αυθεντία, ως αποτέλεσμα και ως συνεχώς ανανεωόμενη προϋπόθεση αυτού του μηχανισμού, είναι μια εν μέρει παραγωγική, εν μέρει ανασταλτική κινητήρια δύναμη στην ιστορία» (Horkheimer, 1996: 48).

γίγνεσθαι» στο πλαίσιο ενός αυστηρού χωρικού αποκλεισμού (Βαξεβάνογλου, 2001: 73-5· Horkheimer, 1996: 33).

Φ10: «Οι βασικές δυσκολίες των Ρομά, για να σας μιλήσω με τη φωνή τους μέσα από τις διαβουλεύσεις που έχω συμμετάσχει είναι η απασχόληση, πολλοί θέλουν να δουλεύουν νόμιμα, αλλά δε βρίσκουνε τρόπους. Σε αυτό συμβάλλουν οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα. Παραδείγματα υπάρχουν πολλά που δεν βοηθάνε την ένταξή τους στην αγορά εργασίας και τους αφήνουν εκτός και αυτό συνεπάγεται, όπως επίσης και με την εκπαίδευση»

E: Και αυτά είναι αλληλένδετα...

Φ10: «Χωρίς εκπαίδευση δεν μπορείς να διεκδικήσεις μια καλύτερη απασχόληση, χωρίς απασχόληση μένεις στο περιθώριο, κλείνεις στην κοινότητά σου, βρίσκεις άλλους τρόπους να ζήσεις την οικογένειά σου. Η παραβατικότητα αυξάνεται και αυτό δημιουργεί έναν φαύλο κύκλο που δύσκολα μπορεί κάποιος να ξεφύγει»

Όπως διαφαίνεται, το «κλειδί» για την κοινωνική ένταξη των Ρομά είναι η συμμετοχή στην εκπαίδευση και την εργασία, καθώς αποτελούν τους βασικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μέσο χειραφέτησης και προοπτικής για την αλλαγή της κοινωνικής τους θέσης. Στο πλαίσιο αυτό, η χρησιμότητα της εκπαίδευσης συνδέεται με τη σφαίρα των δικαιωμάτων και την προσωπική εξέλιξη των Ρομά ως μέσο που θα επιτρέψει τον απεγκλωβισμό τους από πρακτικές χρόνων, όπως είναι η εξαγορά ψήφου, που στην ουσία τους στερούσαν τη δυνατότητα διεκδίκησης μιας επί ίσοις όροις συμμετοχής τους στις τοπικές κοινωνίες.

Φ8: «Υπάρχουν πολλοί τρόποι, παρεμβάσεις σημαντικές που βοηθάνε τη βελτίωση των συνθηκών. Όταν το κράτος, οι δομές και οι θεσμοί έρχονται να υποστηρίξουν τους αδύναμους, όταν το θέμα της εκπαίδευσης ή και των πρακτικών του πληθυσμού Ρομά που σε κάποιες περιπτώσεις, όχι πάντα δεν στέλνουνε τα παιδιά τους σχολείο. Δεν ξέρω αν ισχύει αυτό ή αν τα παιδιά τους πάνε σχολείο, δεν νιώθουν ικανοποιημένα ότι υπάρχει υποστήριξη, νοιώθουνε ξένο σώμα και πάνε πίσω σπίτι και στον οικισμό. Η πολιτεία έχει τρόπο να έρθει και να προσεγγίσει και να είναι σταδιακή όλη αυτή η πορεία που πρέπει να γίνει και η υποστήριξη. Και ο πληθυσμός Ρομά πρέπει να πούμε ότι έχει και αυτός ευθύνη, και αυτό θέλει χρόνο γιατί αλλιώς είχανε και αυτοί διαπαιδαγωγηθεί από το ψηφοθηρικό σύστημα της χώρας»

Φ9: «Θα ήθελα να δω στο μέλλον Ρομά ακτιβιστές που διεκδικούν σοβαρά πια, στο πεδίο λύσεις. Καλύτερη πολιτική συμμετοχή για να υπάρχουν σε εθνικό επίπεδο εκπρόσωποι»

Φ4: «Θα ήθελα να φαντάζομαι [την κοινότητα] τελείως διαφορετικά από ότι είναι τώρα. Με καινούργιες υποδομές, με όντως σημαντικά βήματα στον τομέα της παιδείας και πλήρως ενταγμένη στον αστικό ιστό»

Φ6: «Αν είχαν βοήθεια από την κοινωνία θα ήταν ακόμη καλύτερα. Βοήθεια όχι χρηματική, σε ενημέρωση. Αν δεν έχει όρεξη ο Δήμος, δεν πρόκειται να γίνει ποτέ. Και για μένα, όπου υπάρχει υπηρεσία πρέπει να δουλεύει άτομο [Ρομά]. Μόνο έτσι λύνονται τα προβλήματα»

Η συζήτηση με φορείς που εμπλέκονται στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των πολιτικών για Ρομά, ανέδειξε μια σειρά ζητημάτων αναφορικά με τις πολιτικές που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται από την κεντρική διοίκηση καθώς και τις δυσκολίες που συναντούν οι πολιτικές αυτές στην εφαρμογή τους σε τοπικό επίπεδο, γεγονός που υποδηλώνει ότι απαιτούνται συνεχείς προσπάθειες τόσο από την πλευρά της κεντρικής διοίκησης όσο και από την πλευρά των δήμων ώστε να δημιουργηθούν οι απαραίτητες προϋποθέσεις που θα επιτρέψουν την ομαλή και αποτελεσματική εφαρμογή των πολιτικών αυτών στο τοπικό. Στο πλαίσιο αυτό, η κεντρική διοίκηση δίνει προτεραιότητα στους δήμους αναγνωρίζοντας τη θεσμική ευθύνη που φέρουν στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την άρση του χωρικού αποκλεισμού των Ρομά και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης που απαιτούνται για την κοινωνική τους ένταξη.

Ο διαφορετικός βαθμός κοινωνικής ένταξης των Ρομά στις κατά τόπους περιοχές υποδηλώνει επί της ουσίας ένα διαφορετικό πολιτικό χειρισμό των κοινοτήτων Ρομά από τους δήμους και τις τοπικές κοινωνίες, αμφισβητώντας επί της ουσίας τη ρητορική που παρουσιάζει τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά ως δική τους επιλογή. Για το λόγο αυτό, εκείνο που απαιτείται για την κοινωνική τους ένταξη είναι η ενεργός συμμετοχή των ίδιων των Ρομά στις πολιτικές διεργασίες που τους αφορούν, η εκπροσώπησή τους στους πολιτικούς θεσμούς και τη δημόσια διοίκηση και η συνεργασία τους με διεθνείς οργανισμούς, παράλληλα με την καταπολέμηση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων που αναπαράγουν τις διακρίσεις σε βάρος τους.

7. Συμπεράσματα

Η μελέτη των κοινωνικών πολιτικών ένταξης των Ρομά μέσα από την περίπτωση του Δήμου Σοφάδων, έφερε στην επιφάνεια σημαντικά ζητήματα που σχετίζονται με την εφαρμογή της κοινωνικής πολιτικής τόσο σε κεντρικό, όσο και σε τοπικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται μεγάλη καθυστέρηση από τη μεριά του ελληνικού κράτους να ασχοληθεί επισταμένως με τους Ρομά, οι οποίοι από την εμφάνισή τους στον ελλαδικό και τον ευρωπαϊκό χώρο γίνονται αποδέκτες στερεοτύπων και προκαταλήψεων και βιώνουν έντονες διακρίσεις, περιθωριοποίηση και κοινωνικό αποκλεισμό. Η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το γεγονός ότι το ζήτημα των Ρομά τέθηκε ψηλά στην ευρωπαϊκή ατζέντα, αναγκάζει την Ελλάδα να ευθυγραμμίσει τις εθνικές πολιτικές με τις ευρωπαϊκές και να προχωρήσει στην εκπόνηση ενός σχεδίου δράσης για την αντιμετώπιση του κοινωνικού τους αποκλεισμού.

Η σύνδεση των κοινωνικών πολιτικών για Ρομά με την ευρύτερη κοινωνική πολιτική όπως οργανώνεται και λειτουργεί στην ελληνική περίπτωση, καθιστά ορατές τις ελλείψεις και τις δυσλειτουργίες, καθώς και τους περιορισμούς του συστήματος και των μηχανισμών κοινωνικής προστασίας και του τρόπου με τον οποίο εφαρμόζεται η συγκεκριμένη πολιτική. Στο πλαίσιο αυτό, επισημαίνονται ζητήματα κακοδιαχείρισης των κοινοτικών πόρων για δράσεις και προγράμματα που χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα, προσωρινότητα αλλά και αναποτελεσματικότητα, εφόσον στην ουσία έρχονται να καλύψουν την απουσία μιας κοινωνικής πολιτικής προσανατολισμένης στις ανάγκες των Ρομά και στο σύνολο των κοινοτήτων. Το 2016, η συγκρότηση της Ειδικής Γραμματείας για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά εγκαινιάζει μια νέα περίοδο στην κοινωνική πολιτική για Ρομά, εστιάζοντας στη στενή συνεργασία με τους δήμους και τις περιφέρειες σε όλη την επικράτεια για την υλοποίηση των πολιτικών που σχεδιάζονται σε κεντρικό επίπεδο στο τοπικό.

Η εμπειρία των σχεδόν τριών χρόνων λειτουργίας της ΕΓ. Ρομά έδειξε στην πράξη ότι οι πολιτικές που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται σε κεντρικό επίπεδο συναντούν δυσκολίες στην υλοποίησή τους στο τοπικό που σχετίζονται με τις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής, αλλά και με τις εκάστοτε παρεμβάσεις οι οποίες υλοποιούνται με διαφορετικούς ρυθμούς και ταχύτητες. Αυτό σχετίζεται άμεσα με την τοπική κοινωνία και το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει στην υλοποίηση των κεντρικών πολιτικών. Έτσι, εκείνο που φαίνεται να ισχύει είναι ότι η εφαρμογή της

κεντρικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο εξαρτάται από την ύπαρξη πολιτικής βούλησης ή, αντίστοιχα, το φόβο του πολιτικού κόστους, όπως φάνηκε και στην περίπτωση των Σοφάδων, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση εργασίας ότι στο τοπικό πλαίσιο παρεμβάλλονται παράγοντες που αφορούν στάσεις και αντιλήψεις των φορέων τοπικής αυτοδιοίκησης αναφορικά με την ανάγνωση των πολιτικών για Ρομά με όρους πολιτικού κόστους.

Παρά λοιπόν τις όποιες προσπάθειες που έγιναν τα τελευταία χρόνια, κυρίως σε κεντρικό επίπεδο, το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού εξακολουθεί να υφίσταται για τους Ρομά, με το επίπεδο συνθηκών διαβίωσης να παραμένει χειρότερο από εκείνο του γενικού πληθυσμού. Η αδυναμία παροχής ενός αποτελεσματικού πλαισίου στήριξης, όπως φαίνεται στην περίπτωση των Ρομά των Σοφάδων, σχετίζεται άμεσα με την ασυνέχεια των προγραμμάτων εκπαίδευσης, στέγασης, κοινωνικής ένταξης και τις αποσπασματικές παρεμβάσεις στο πεδίο, αλλά και τη διακοπόμενη χρηματοδότησή τους. Πρωτίστως όμως, φανερώνει την ύπαρξη πολλαπλών ανισοτήτων που λειτουργούν ως φαύλος κύκλος που εγκλωβίζει τους Ρομά, καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη την επί ίσους όρους ένταξή τους στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, όπως διαφάνηκε και στην προσπάθεια σύνδεσης θεωρητικών ζητημάτων που άπτονται των πολλαπλών εκφάνσεων του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά με την περίπτωση των Σοφάδων που επιχειρήθηκε εν προκειμένω. Η διαπίστωση αυτή υποδηλώνει την ανάγκη συνεχούς μέριμνας του συνόλου της κοινωνίας, σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.

Στην περίπτωση των Σοφάδων, οι δυσκολίες που συναντούν οι πολιτικές για την κοινωνική ένταξη των Ρομά στην υλοποίησή τους, σχετίζονται με την απουσία οποιουδήποτε κοινωνικού δεσμού ανάμεσα στην κοινότητα των Ρομά και την τοπική κοινωνία, αλλά και στις ισχυρές αντιστάσεις και αντιδράσεις που προβάλλει η τοπική κοινωνία σε οποιαδήποτε παρέμβαση και δράση που θα μπορούσε να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης των Ρομά και να αποκαταστήσει τον διαρρηγμένο κοινωνικό δεσμό. Επιπροσθέτως, σε μια ούτως ή άλλως εύθραυστη συνθήκη συνύπαρξης που δομείται στο πλαίσιο αυτό, καθίσταται αντιληπτό αφενός το μέγεθος του αντισιγχανισμού και του κοινωνικού στίγματος που φέρουν οι Ρομά, αφετέρου η διαχρονική πολιτική του Δήμου των Σοφάδων να εφαρμόζει πολιτικές οι οποίες περιορίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης της κοινότητας Ρομά με όρους προβλήματος, χωρίς την προσπάθεια ενίσχυσης των κοινωνικών δεσμών ανάμεσα σε κοινότητα και τοπική κοινωνία.

Στα προβλήματα αυτά, έρχεται να προστεθεί το γεγονός ότι το Παράρτημα Ρομά ως δομή ένταξης στην τοπική κοινωνία, λειτουργεί επί της ουσίας σαν ΚΕΠ για Ρομά, εφόσον έχει επιφορτιστεί με γραφειοκρατικού και διοικητικού τύπου εργασίες και, συνεπώς, λόγω του φόρτου εργασίας και των βασικών ελλείψεων σε προσωπικό, υλοποιεί περιορισμένες δράσεις ένταξης. Ο μεγάλος αριθμός των ωφελούμενων που αναζητούν στήριξη μέσω προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής υποδηλώνει την κοινωνικοοικονομική θέση των Ρομά στην τοπική κοινωνία και το μέγεθος του κοινωνικού τους αποκλεισμού. Επιπροσθέτως, οι πελατειακές σχέσεις που ανέπτυξε η εκάστοτε Δημοτική Αρχή με την κοινότητα, την αποδυνάμωσε πολιτικά εφόσον διαμόρφωσε μια κουλτούρα ανταλλαγής που δε βοήθησε τους Ρομά στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους και τη συμμετοχή τους στις τοπικές πολιτικές διεργασίες.

Για το λόγο αυτό, στην προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων που ευθύνονται για τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά, κρίνεται ιδιαίτερα απαραίτητη, η συνεχής πολύπλευρη παρέμβαση και η υιοθέτηση καλών πρακτικών που θα συμβάλλουν ουσιαστικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Προφανώς, κάτι τέτοιο απαιτεί τη συνεργασία των φορέων, της τοπικής κοινωνίας και των Ρομά για τη δημιουργία γεφυρών συνύπαρξης, τονίζοντας ταυτόχρονα την αναγκαιότητα ενδυνάμωσης και συμμετοχής των τελευταίων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε ό, τι τους αφορά. Παράλληλα, κρίνεται η ανάγκη ελέγχου της διαδικασίας χρηματοδότησης, η ύπαρξη ενός δεσμευτικού πλαισίου για τους δήμους αναφορικά με την υλοποίηση πολιτικών για την ουσιαστική ένταξη των Ρομά, εκπόνηση πολιτικών με τη συμμετοχή των ίδιων των Ρομά και επιμόρφωση των ανθρώπων που ασχολούνται ενεργά με την κοινότητα, καθώς το κλειδί για την ένταξη των Ρομά είναι οι λύσεις που θα δοθούν σε τοπικό πλαίσιο.

Το ζήτημα της ένταξης των Ρομά παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για τους κοινωνικούς επιστήμονες όσο και για τους υπεύθυνους χάραξης κοινωνικής πολιτικής. Εν προκειμένω, η κοινωνική πολιτική μπορεί να λειτουργήσει ως πολιτική ένταξης για κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν περιθωριοποίηση και κοινωνικό αποκλεισμό, ως γέφυρα επικοινωνίας για τη συνύπαρξη μεταξύ ατόμων με διαφορετικές πολιτισμικές αναφορές και μέσο ουσιαστικής ένταξης, χειραφέτησης και προοπτικής για την αλλαγή της θέσης των Ρομά στο κοινωνικό σύστημα. Η επιτυχής

ένταξη απαιτεί ριζικές αλλαγές στη δομή και τη λειτουργία των κοινωνιών που θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος αποδοχής και σεβασμού.⁴⁷

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η επιστημονική γνώση δεν είναι ουδέτερη, αλλά νομιμοποιεί και αναπαράγει σχήματα και σχέσεις εξουσίας στο πλαίσιο άσκησης της κοινωνικής πολιτικής, ο προβληματισμός που τίθεται εν προκειμένω αφορά στο ρόλο που καλείται να επιτελέσει σε τοπικό επίπεδο, ώστε να ανταποκριθεί στις προκλήσεις που αναφύονται στις σύγχρονες κοινωνίες. Η αναγνώριση και ο σεβασμός των ανθρώπων ως δρώντων υποκειμένων και ξεχωριστών οντοτήτων αποκτά ιδιαίτερη σημασία για πληθυσμιακές ομάδες που κατασκευάζονται ως «ευάλωτες», καθώς μια τέτοια στάση θα μπορούσε να λειτουργήσει υποστηρικτικά και ενδυναμωτικά για τα άτομα, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την κοινωνική τους ένταξη. Συνεπώς, η κοινωνική πολιτική οφείλει να παρέχει τα μέσα σε πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν το κοινωνικό στίγμα, αλλά και δυσκολίες στη διαβίωσή τους, ώστε να υποστηρίξει την πλήρη αξιοποίηση των προσωπικών τους δυνατοτήτων και την πορεία τους προς την αυτονομία. Προφανώς, αυτό προϋποθέτει τη διασφάλιση ευρύτερων συναινέσεων στο χώρο του κοινωνικού, αλλά και υιοθέτηση παρεμβάσεων για την καταπολέμηση του κοινωνικού στίγματος.

Η επίλυση του χωρικού αποκλεισμού συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσβαση των Ρομά στην εργασία και σε υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης, καθώς μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά στην ένταξή τους στις τοπικές κοινωνίες. Εν κατακλείδι, η διερεύνηση των πολιτικών ένταξης για τους Ρομά και η εφαρμογή τους στην περιοχή του Δήμου Σοφάδων, σε ένα πρώτο επίπεδο έφερε στην επιφάνεια ζητήματα που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον που αφορούν δυναμικές που αναπτύσσονται ανάμεσα στους Ρομά, την τοπική κοινωνία και το δήμο, καθώς και στη σημασιολόγηση αυτών των ζητημάτων από τους Ρομά, ζητήματα τα οποία παραμένουν ανοιχτά και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

---

⁴⁷ https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/themes/social-inclusion/

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Actions Promoting Health Access and Protection of Roma Population / Roma Alert!
(2012). *Μελέτη: Ανάλυση Υφιστάμενης Κατάστασης*. Θεσσαλονίκη: ΟικοΚοινωνία, Ανακτήθηκε από <https://www.synigoros.gr/resources/rom-alert-meleth--2.pdf>
- Αθανασόπουλος, Θ. Κ. (1994). *Σοφάδες, ο Τόπος μας. Μέρος Α' Τα Τοπωνύμια*. Αθήνα: Εκτύπωση Μιχάλης Μακέδος / Θ. Κ. Αθανασόπουλος
- Αλεξίου Θ. (2017). Κοινωνική Πολιτική και Βιοπολιτική. Από την ταξική αντιπαράθεση στη «μικροφυσική της εξουσίας». *Κοινωνική Πολιτική*, τχ. 5, Ανακτήθηκε από: <http://dx.doi.org/10.12681/sp.10598>
- Αλτουσέρ, Λ. (1990). *Θέσεις*, μτφρ. Ξ. Παταγάνας. Αθήνα: Θεμέλιο
- Αναπτυξιακή Καρδίτσας ANKA ΑΕ (1997). *Μια Απόπειρα για Ελληνο-Τσιγγάνικο Γλωσσάρι στον Τσιγγάνικο Οικισμό των Σοφάδων*. Καρδίτσα: Αναπτυξιακή Καρδίτσας ANKA ΑΕ
- Ανδριώτης, Ν. (2010). Βενιζελισμός και Πρόσφυγες, στο: Γαρδίκια-Κατσιαδάκη Ε. (επιμ.), *Στα Χρόνια του Βενιζέλου. Εσωτερική και Εξωτερική Πολιτική, Οικονομία, Εκπαίδευση, Πολιτισμός*. Χανιά/Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος/Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Ανακτήθηκε από http://www.venizelos-foundation.gr/images/content/content/venizelos_gymnasium.pdf
- Αρρλια, Α. (2000). Ταυτότητα, Αυθεντικότητα και Επιβίωση. Πολυπολιτισμικές Κοινωνίες και Κοινωνική Αναπαραγωγή, στο: Taylor, C. & Gutmann, A. (επιμ.) *Πολυπολιτισμικότητα. Εξετάζοντας την Πολιτική της Αναγνώρισης*, μτφρ.Φ. Παιονίδης. Αθήνα: Πόλις
- Ασημάκη κ.ά. (2011). «Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση». *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος ΙΕ, τχ. 60, σ. 99-120
- Asséo, Η. (1997). «Πρόλογος» στο: Kenrick, D., *Τσιγγάνοι: από τις Ινδίες στη Μεσόγειο. Η Μετανάστευση των Τσιγγάνων*, μτφρ. Μ. Λάβδα. Αθήνα: Centre de recherches tiganes / Καστανιώτης
- Βαξεβάνογλου, Α. (2001). *Έλληνες Τσιγγάνοι: Περιθωριακοί και Οικογενειάρχες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

- Βασιλειάδου κ.ά. (1987). *Μελέτη για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Ρομά*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ ΓΓΛΕ
- Βασιλειάδου, Μ. & Παυλή-Κορρέ, Μ. (1996). «Όποιος ξέρει πολλά, πολλά τραβάει» αλλά επίσης «Όποιος τραβάει πολλά, πολλά ξέρει». Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ ΓΓΛΕ
- Βασιλειάδου, Μ., κ.ά. (1987). *Μελέτη για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Ρομά*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ ΓΓΛΕ
- Βενιέρης, Δ. (2003). Αποσύνθεση και Ανασύνθεση Κοινωνικής Πολιτικής: Η Ελληνική Εμπειρία, στο: Βενιέρης Δ. & Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.) *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα: Προκλήσεις και Πολιτικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- . (2013). *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά Δικαιώματα. Το Τέλος των Ύμνων*. Αθήνα: Τόπος
- . (2015), *Κοινωνική Πολιτική-Έννοιες & Σχέσεις*, Αθήνα: Τόπος
- Bourdieu, P. & Passeron J.-C. (1996). *Οι Κληρονόμοι: Οι Φοιτητές και η Κουλτούρα*, μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος & Μ. Βιδάλη. Αθήνα: Καρδαμίτσα
- Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, μτφρ. Κ. Καψαμπέλη. Αθήνα: Καρδαμίτσα
- Bouvier, P. (2001). *Κοινωνιο-ανθρωπολογία*, μτφρ. Ξ. Τσελέντη. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Γενιατάκη-Αρβανιτίδη, Ε. (1995). *Ενδεικτικό προπαρασκευαστικό πρόγραμμα για τσιγγανόπαιδα*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ/ ΓΓΛΕ
- Γιάντσιου, Κ. (2019). «Πολιτικές Στεγαστικής Ένταξης των Ρομά», στο: Κουραχάνης, Ν. (επιμ.) *Κατοικία και Κοινωνία. Προβλήματα, Πολιτικές και Κινήματα*. Αθήνα: Διόνικος
- Γκότοβος, Α. (2002). «Ρόμικη Ταυτότητα στην Ελληνική Κοινωνία: Προσδιορισμοί σε σύγκρουση», στο: Αυδίκος, Ε. κ.ά. *Οι Ρομά στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας
- Craib, I. (2000). *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, μτφ. Μ. Τζιαντζή & Π. Ε. Λέκκας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Διεθνής Αμνηστία (2013). *Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο επιπλήττει ξανά την Ελλάδα για τις διακρίσεις εις βάρος των μαθητών Ρομά*. Ανακτήθηκε από <https://www.amnesty.gr/news/press/article/11713/eyropaiko-dikastirio-epiplittei-xana-tin-ellada-gia-diakriseis-eis-varos>
- Δόγια, Μ. (2009). *Η Πρόσληψη του Σχολείου και η Σηματοδότηση του Ρόλου της Εκπαίδευσης από τους Ρομά: Η περίπτωση των Σοφάδων* (Διπλωματική εργασία). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα

- Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία / Institute of Education,
University of London
- Δοξιάδης, Κ. (2003). «Για τη σχέση της αναπαράστασης με την πραγματικότητα»,
Εισήγηση στο 11^ο Εργαστήριο των Τοπικών «Φως-Εικόνα-Πραγματικότητα».
Αίγινα: 15-18 Μαΐου
- . (2008), *Ανάλυση Λόγου. Κοινωνικο-φιλοσοφική Θεμελίωση*, Αθήνα: Πλέθρον
- Δραγώνα, Θ. (2014). DOSTA σημαίνει «Φτάνει πια», στο: Γκότσης, Σ. (επιμ.) *Ρομά. Ιστορικές Διαδρομές και Σημερινές Αναζητήσεις*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο
- De Coulanges, F. (1991). *Η Αρχαία Πόλη*, μτφρ. Λ. Σταματιάδη. Αθήνα: Ειρμός
- Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. Περιφέρειας Θεσσαλίας (2015). *Επικαιροποιημένη Περιφερειακή Στρατηγική για την Ένταξη των Ρομά στη Θεσσαλία*. Λάρισα: Περιφέρεια Θεσσαλίας, Ανακτήθηκε από https://www.thessalia-esp.gr/attachments/article/178/pixeirisiako_roma.pdf
- Έξαρχος, Γ. (2002). «Κοινωνικός αποκλεισμός των τσιγγάνων», στο: Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Gutenberg
- Foucault, M. (1988). *Τι είναι Διαφωτισμός;* (εισ.-μτφρ.) Σ. Ροζάνης. Αθήνα: Έρασμος
- FRA (2019). *Έκθεση για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα 2019. Γνώμες του FRA*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ανακτήθηκε από https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-fundamental-rights-report-2019-opinions_el.pdf
- Frazer, A. (1998). *Οι Τσιγγάνοι*, μτφρ. Γ. Σκαρβέλη. Αθήνα: Οδυσσέας
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα. Σημειώσεις για τη Διαχείριση μιας Φθαρμένης Ταυτότητας*, μτφρ. Δ. Μακρυγιώτη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Gough, I. (2008). *Η Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*, μτφρ. Λ. Βατικιώτης. Αθήνα: Σαββάλας
- Horkheimer, M. (1996). «Γενικό μέρος», στο: Horkheimer, M. κ.ά., *Αυθεντία και Οικογένεια*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου. Αθήνα: Νήσος
- Kant, I. (1971). *Δοκίμια*, μτφ. Ε.Π. Παπανούτσος. Αθήνα: Δωδώνη
- Καραθανάση, Ε. (2000). *Το Κατοικείν των Ρομά. Ο Βιο-χώρος και ο Κοινωνικός Χώρος των Ρομά*. Αθήνα: Gutenberg
- Κασιμάτη, Κ. (2002). Εισαγωγή, στο: Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Gutenberg
- Kaufman, F.-X. (2013). Τα Κράτη Πρόνοιας, στο: Merrien, F.-X. & Κωνσταντινίδου,

- Χ. (επιμ.) *Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια. Η Λύση και οι Φτωχοί Χθες και Σήμερα*, μτφρ. Μ. Κορασίδου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Κουραχάνης, Ν. (2018α). «Η Στεγαστική Πολιτική ως Κοινωνική Πολιτική», στο: Σακελλαρόπουλος Θ. κ.α. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος
- . (2018b). «Η Κοινωνική Πολιτική Στέγης στην Ελλάδα της Κρίσης», στο: Δημουλάς Κ. & Κουζής Γ. (επιμ.) *Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις*. Αθήνα: Τόπος
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 1999
- Kenrick, D. (1997). *Τσιγγάνοι: από τις Ινδίες στη Μεσόγειο. Η Μετανάστευση των Τσιγγάνων*, μτφρ. Μ. Λάβδα. Αθήνα: Centre de recherches tiganes / Καστανιώτης
- Λαλιώτη, Β. (2018). *Όψεις Συγκριτικής Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: Τόπος
- Levitas, R. (2004). «Η Έννοια του Κοινωνικού Αποκλεισμού και η Νέα Ντυρκεμιανή Ηγεμονία», στο: Πετμεζίδου, Μ. & Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Αθήνα: Εξάντας
- Λιθοξόου, Δ. (1986). «Σημειώσεις για τους Ρομ», *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής* (14). σ. 67-71
- Maalouf, A. (1999). *Οι Φονικές Ταυτότητες*, μτφρ. Θ. Τραμπούλης. Αθήνα: Ωκεανίδα
- Μακρυγιάννη, Δ. (2004). Εισαγωγή, στο: Μακρυγιάννη Δ. (επιμ.) *Τα όρια του Σώματος. Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Νήσος
- Μανιάτης, Δ. (2015). «Κατάδυση στη μουσική παράδοση των Ρομά», *Τα Νέα* (ηλεκτρονική έκδοση), 4 Αυγούστου 2015. Ανακτήθηκε από https://www.tanea.gr/2015/08/04/lifearts/katadysi-sti-moysiki-paradosi-twn-roma/#id_1
- Μαραγκίδου Μ. (2015). Ποιός «Φυλακίζει» τους Μαθητές Ρομά σε Αυτό το Σχολείο Γκέτο; *Vice*, Απρίλιος 8. Ανακτήθηκε από <https://www.vice.com/gr/article/ypzzpg/ena-sxoleio-fulaki-sto-ghetto-twn-sofadwn>
- Μάρκου, Γ. & Βασιλειάδου, Μ. (1996). *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ιστορία – Πολιτισμός*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/ΓΓΛΕ
- Μάρκου, Γ. (2008). «Η Προσπάθεια Ανάπτυξης μιας Εθνικής Πολιτικής για την

- Οικονομική και Κοινωνική Ένταξη των Τσιγγάνων», στο: Τρουμπέτα Σεβαστή (επιμ.), *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις - Αναιρέσεις - Απουσίες*. Αθήνα: Κριτική
- Merrien, F.-X. (2013). Εισαγωγή, στο: Merrien, F.-X. & Κωνσταντινίδου, Χ. (επιμ.) *Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια. Η Δύση και οι Φτωχοί Χθες και Σήμερα*, μτφρ. Μ. Κορασίδου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Μουσούρου, Λ. (2000). *Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας*. Αθήνα: Gutenberg
- . (2002). Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Προστασία, στο: Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Gutenberg
- Μπαζιάνας, Ν. (1999). *Τα Σοφαδίτικα. Μνήμες και Βιώματα μιας Άλλης Εποχής*. Καρδίτσα: Έκδοση Δήμου Σοφάδων
- . (1998). *Σοφάδες, ο Τόπος μας. Μέρος Β' Επαγγέλματα στην Αχλύ του Μύθου*. Αθήνα: Εκτύπωση Μιχάλης Μακέδος / Θ. Κ. Αθανασόπουλος
- Μπαντελάς, Β. & Δρυγιανάκης, Κ. (επιμ.) (2015). *Η Τσιαί 'Σι Λουλουντί... Τραγούδια και σκοποί των Ελλήνων Ρομά από τους Σοφάδες Καρδίτσας*, Ερμηνεύουν: Γιάννης Ισούφης, Μητσάρας Λάζος, Θανάσης Λαβίδας (1992). Βόλος: Εκδοτική Δημητριάδος
- Μωραΐτου, Μ. (2013). Η Υγεία των Ρομά που Ζουν στην Ελλάδα, στο: Λυδάκη, Α. (επιμ.) *Ρομά, Πρόσωπα Πίσω από τα Στερεότυπα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Ντούσας, Δ. (1997). *Ρομ και Φυλετικές Διακρίσεις στην Ιστορία, την Κοινωνία, την Κουλτούρα, την Εκπαίδευση και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Αθήνα: Gutenberg
- Παπαγεωργίου, Γ. (1998). «Εισαγωγή», στο: Παπαγεωργίου Γιώτα (επιμ.), *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω
- Παπαγεωργίου, Κ. (2000). «Προλογικό Σημείωμα», στο: Taylor, T. (2000), *Πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Πόλις
- Παπαδοπούλου, Δ. & Κουραχάνης, Ν. (2017). Άστεγοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Ελλάδα της Κρίσης. Αθήνα: Τόπος
- Παπαδοπούλου, Δ. (2012). *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Τόπος
- Παπαπάυλου, Μ. & Κοππάση-Οικονομέα, Ε. (2002). Εισαγωγή. Τσιγγάνοι και Τσιγγανολογία: Λόγοι περί Ετερότητας, στο: Αυδίκος, Ε. κ.ά. *Οι Ρομά στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας
- Παπαταξιάρχης, Ε. (1996). «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», στο: Πούλος, Π. (επιμ.), *Περί Κατασκευής, Τοπικά β'.* Αθήνα: Νήσος

- Παυλή, Μ. & Σιδέρη, Α. (1990). *Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού/ΓΓΛΕ
- Πετμεζίδου, Μ. (2014). Από τη «Χρυσή Εποχή» στην Εποχή της Κρίσης. Πρόλογος Επιμελήτριας για τη Β' Έκδοση, στο: Esping-Andersen, G., *Οι τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*, μτφρ. Α. Γολέμη. Αθήνα: Τόπος
- Plummer, K. (2000). *Τεκμήρια ζωής*, μτφρ. Χ. Λιαναντωνάκη. Αθήνα: Gutenberg
- Πολίτου, Ε. (1999). «Η εκπαίδευση των τσιγγάνων», στο: Κάτσικας, Χ. & Πολίτου, Ε., *Τσιγγάνοι, Μειονοτικοί, Παλιννοστούντες και Αλλοδαποί στην ελληνική εκπαίδευση: Εκτός «τάξης» το «διαφορετικό»*; Αθήνα: Gutenberg
- Prónai, C. (2013). «Οι Τσιγγάνοι στην Ευρώπη», στο: Λυδάκη, Α. (επιμ.) *Ρομά. Πρόσωπα Πίσω από τα Στερεότυπα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Ράντης, Μ. (2014). Οι Έλληνες Τσιγγάνοι στη Νεοελληνική Πραγματικότητα, στο: Γκότσης Σ. (επιμ.) *Ρομά. Ιστορικές Διαδρομές και Σημερινές Αναζητήσεις*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο
- Ροζάνης, Σ. (1988). «Το διαφωτιστικό πρόταγμα του Michel Foucault» στο: Foucault Michel, *Τι είναι Διαφωτισμός*; Αθήνα: Έρασμος
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (1993). *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Κριτική
- . (2018). Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική σε Ιστορική Προοπτική, στο: Σακελλαρόπουλος Θ. κ.ά. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος
- Σιατίτσα, Δ. (2019). *Που Ζεις; Κατοικία στην Ελλάδα: Επιπτώσεις της Λιτότητας και προοπτικές*. Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ Παράρτημα Ελλάδα
- Σκαμνάκης, Χ. & Πανταζόπουλος, Σ. (2015). Κοινωνική Προστασία και Αυτοδιοίκηση, η Εξέλιξη ενός Διπλού Ελλείματος. *Περιφέρεια*, (5-6), σ. 89-116
- Σκαμνάκης, Χ. & Πολυζωΐδης, Π. (2013). Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών (ΣΕΜ): Η Ατελής Λειτουργία ενός Σημαντικού Θεσμού για την Αυτοδιοίκηση. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 8 (2), σ. 165-176
- Σκαμνάκης, Χ. (2006). *Ο Ρόλος των Φορέων της Αυτοδιοίκησης στην Άσκηση Κοινωνικής Πολιτικής. Η Περίπτωση των Φορέων της Αχαΐας*. Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός
- . (2018). «Περιφερειακές και Τοπικές Κοινωνικές Πολιτικές», στο: Σακελλαρόπουλος Θ. κ.α. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος
- Spicker, P. (2004). *Το κράτος πρόνοιας, μια γενική θεωρία*, μτφ. Χ. Οικονόμου. Αθήνα: Διόνικος

- Στασινοπούλου, Ο. (1992). *Κράτος Πρόνοιας. Ιστορική Εξέλιξη – Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Gutenberg
- Στεργίου, Α. (2018). Ο Ρόλος των Κοινωνικών Δικαιωμάτων στο Σύγχρονο Κράτος Πρόνοιας, στο: Σακελλαρόπουλος Θ. κ.α. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος
- Συλλογικό Έργο (2017). *Από το Στόμα στο Χαρτί. Δέκα Τσιγγάνικα Παραμύθια*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων
- Συνήγορος του Πολίτη (2009). *Ο Συνήγορος του Πολίτη φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης*. Αθήνα: Συνήγορος του Πολίτη, Ανακτήθηκε από <https://www.synigoros.gr/resources/docs/diakriseonelliniko.pdf>
- Τάτσης, Ν. (1989). «Η θεωρία του Χαρακτηρισμού: Ανθρωπιστικές Προσεγγίσεις στην Κοινωνιολογία της Αποκλίνουσας Συμπεριφοράς». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 72 (72), σ. 44-74
- . (2002). *Η διδασκαλία της κοινωνιολογικής θεωρίας*. Αθήνα: Gutenberg
- Τερζοπούλου, Μ. & Γεωργίου, Γ. (1996). *Οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα: Ιστορία - Πολιτισμός*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ / ΓΓΛΕ
- Timasheff, N. & Theodorson, G. (1997). *Ιστορία Κοινωνιολογικών Θεωριών*, μτφρ. Δ. Τσαούσης. Αθήνα: Gutenberg
- Τρουμπέτα, Σ. (2008). «Εισαγωγή: Η Αναζήτηση των Ρομά στις Υποσημειώσεις της Ιστορίας και στα Πρωτοσέλιδα της Πολιτικής», στο: Τρουμπέτα Σεβαστή (επιμ.), *Οι Ρομά στο Σύγχρονο Ελληνικό Κράτος. Συμβιώσεις - Αναιρέσεις – Απουσίες*. Αθήνα: Κριτική
- Τσιάκαλος, Γ. (2002). Κοινωνικός Αποκλεισμός: Ορισμοί, Πλαίσιο και Σημασία, στο: Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Gutenberg
- Τσουκνίδα, Φ. & Καλλιώρα, Ζ. (επιμ.) (2000). *Μελέτη Απογραφής του Τσιγγάνικου Οικισμού Σοφάδων*. Καρδίτσα: ANKA / Κέντρο Υποστήριξης Πολιτών Σοφάδων
- Twigg, J. (2007). «Η κοινωνική πολιτική και το σώμα» στο Lewis, G., Gewirtz, S. & Clarke, J. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική: Μια άλλη προσέγγιση*, μτφ. Α. Χόλογουεη. Αθήνα: Gutenberg
- Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και πρόνοιας (2011). *Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά*. Αθήνα: ΥΠΕΚΑΑ, Ανακτήθηκε από http://www.esfhellas.gr/elibrary/stratigiki_roma_el.pdf

- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης & Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά (2017). *Σύνοψη Επιχειρησιακού Σχεδίου Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά 2017-2021*. Αθήνα: ΥΠΕΚΑΑ/ΕΓ. Ρομά, Ανακτήθηκε από https://egroma.gov.gr/wp-content/uploads/2019/06/SYNOPSH-EPIXEIRHSIAKOU_SXEDIU-ROMA-1.pdf
- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης (2016). *Οδηγός Εφαρμογής & Λειτουργίας Κέντρων Κοινότητας*. Ανακτήθηκε από https://www.mou.gr/elibrary/Guide_KentraKoinothtas2016.pdf
- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης / Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά (2017). *Εθνικό Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά «Κοινωνική Ένταξη προς Όφελος Όλων» 2017-2021*. Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης / Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά, Ανακτήθηκε από https://egroma.gov.gr/wp-content/uploads/2019/06/LOWEPIXEIRHSIAKO_SXEDIO_DRASHS_ROMA.pdf
- Watson, S. (2007). «Ο Foucault και η μελέτη της κοινωνικής πολιτικής», στο Lewis, G., Gewirtz, S. & Clarke, J. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική: Μια άλλη προσέγγιση*, μτφ. Α. Χόλογουεη. Αθήνα: Gutenberg
- Weber, M. (1996). *Κοινωνιολογία του Κράτους*. Κοινωνιολογία της Ορθολογικής Οργάνωσης του Κράτους και των Σύγχρονων Πολιτικών Κομμάτων και Κοινοβουλίων, μτφρ. Μ. Γ. Κυπραίος. Αθήνα: Κένταυρος
- Williams, R. (1994). *Κουλτούρα και Ιστορία*, μτφρ. Β. Αποστολίδου. Αθήνα: Γνώση
- Φερόνας, Α. (2018). *Κοινωνικές Ανάγκες, Κοινωνικοί Κίνδυνοι και Κοινωνική Αλληλεγγύη*, στο: Σακελλαρόπουλος Θ. κ.ά. (επιμ.) *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος
- Φίλιας, Β. (1994). *Όψεις της Διατήρησης και της Μεταβολής του Κοινωνικού Συστήματος Τόμος Α΄*. Αθήνα: Λιβάνης
- . (1996). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg
- Φουκό, Μ. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφ. Λ. Τρουλινού. Αθήνα: Ύψιλον
- Φραγκουδάκη, Α. (1985). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Παπαζήσης

- Χαστάογλου, Β. (1994). *Μελέτη εναλλακτικών στρατηγικών επίλυσης των οικιστικών προβλημάτων της τσιγγάνικης κοινότητας Σοφάδων*. Θεσσαλονίκη: Δήμος Σοφάδων / ANKA
- Χατζηβασιλείου, Ε. (2010). Η τελευταία φάση της πολιτικής σταδιοδρομίας του Βενιζέλου, 1924-1936, στο: Γαρδίκια-Κατσιαδάκη Ε. (επιμ.), *Στα Χρόνια του Βενιζέλου. Εσωτερική και Εξωτερική Πολιτική, Οικονομία, Εκπαίδευση, Πολιτισμός*. Χανιά/Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος/Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων, Ανακτήθηκε από http://www.venizelos-foundation.gr/images/content/content/venizelos_gymnasium.pdf
- Χτούρης, Σ. (1999). «Η θεωρία της κατώτερης τάξης (underclass) και η επίδρασή της στην κοινωνική πολιτική» στο Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.) *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους τόμος Α΄*. Αθήνα: Κριτική

Ξενόγλωσση

- American Sociological Association (1999). *Code of Ethics and Policies and Procedures of the ASA Committee on Professional Ethics*. Washington, D.C.: American Sociological Association
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London / New York: Verso
- Baltsiotis, L. (2014). Balkan Roma immigrants in Greece: An initial approach to the traits of a migration flow, *International Journal of Language, Translation and Intercultural Communication*. Special Issue, Migration and Diaspora, 2, p. 14-30
- Bernstein, B. (1977). «Social Class, Language and Socialisation», in: Karabel, J. & Halsey A.H. (eds.), *Power and Ideology in Education*. New York: Oxford University Press
- Beveridge, W. (1942). *Social Insurance and Allied Services: A Report by Sir William Beveridge*. London: H.M. Stationery Off, Print., Retrieved from <http://pombo.free.fr/beveridge42.pdf>
- Bonds, E. (2015). *Social Problems: A Human Rights Perspective*. New York, NY: Taylor & Francis
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press

- Burgess, R. (1984). *In the Field: An Introduction to Field Research*. London: Routledge
- Carspecken, P. (1996). *Critical Ethnography in Education: A Theoretical and Practical Guide*. London: Routledge
- Council of Europe (2012). *Human Rights of Roma and Travellers in Europe*. Strasbourg: Council of Europe, Retrieved from https://www.coe.int/t/commissioner/source/prems/prems79611_GBR_CouvHumanRightsOfRoma_WEB.pdf
- . (2017). *The Evolution of Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/compass/the-evolution-of-human-rights>
- . *Roma History. Holocaust*, Retrieved from <https://rm.coe.int/holocaust-factsheets-on-romani-history/16808b1ab0>
- . *Roma History. Institutionalization and Emancipation*, Retrieved from <https://rm.coe.int/institutionalisation-and-emancipation-factsheets-on-romani-history/16808b1c61>
- Council of the European Communities / Commission of the European Communities (1992). *Treaty on European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Retrieved from https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf
- Cresswell, J. W. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Traditions*. London: Sage
- Douglas, M. (2007). *Purity and Danger*. London / New York: Routledge
- ECRI/CoE (1998). *ECRI General Policy Recommendation No. 3 on Combating Racism and Intolerance Against Roma/Gypsies*. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance/Council of Europe, Retrieved from <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-3-on-combating-racism-and-intole/16808b5a3a>
- . (2011). *ECRI General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti Gypsyism and Discrimination against Roma Adopted on 24 June 2011*. Strasbourg: ECRI/CoE, Retrieved from https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/ECRI_Recommendation%2013%20on%20combating%20Anti-Gypsyism%20and%20Discrimination%20against%20Roma.pdf
- EUROCITIES (2017). *Mapping of the Situation of Roma in Cities in Europe*. Retrieved

- from
http://nws.euocities.eu/MediaShell/media/Mapping_of_the_situation_of_Roma_in_cities_FINAL_REPORT.pdf
- European Commission (2014). *Roma Health Report. Health Status of the Roma Population. Data collection in the Member States of the European Union*. Retrieved from https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/social_determinants/docs/2014_roma_health_report_appendices_en.pdf
- . (2018a). *Ethics and Data Protection*. Brussels / Luxembourg: European Commission, Retrieved from https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/ethics/h2020_hi_ethics-data-protection_en.pdf
- . (2018b). *Ethics in Social Sciences and Humanities*. Brussels / Luxembourg: European Commission, Retrieved from https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/h2020_ethics-soc-science-humanities_en.pdf
- European Commission / Directorate-General for Justice and Consumers (2019). *Civil society monitoring report on implementation of the national Roma integration strategy in Greece. Assessing the progress in four key policy areas of the strategy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, Retrieved from <rcm-civil-society-monitoring-report-2-greece-2018-eprint-fin.pdf> (ceu.edu)
- European Court of Human Rights (2013). *Case of Lavidia and Others V. Greece, (Application no. 7973/10) JUDGMENT*. Strasbourg: Council of Europe, Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-120188"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
- FEANTSA (2006). “ETHOS – Taking Stock”. Brussels. Retrieved from <https://www.feantsa.org/download/ethospaper20063618592914136463249.pdf>
- FRA (2016). *Poverty and Employment: The Situation of Roma in 11 EU Member States Roma survey – Data in focus*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, Retrieved from https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-roma-survey-dif-employment-1_en.pdf
- . (2018). *A Persisting Concern: Anti-Gypsyism as a Barrier to Roma Inclusion*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- George, A. L. & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the*

- Social Sciences*. Cambridge/Massachusetts/London/England: MIT Press
- Goode, E. (1996). *Social Deviance*. Boston: Allyn and Bacon
- Hammersley, M. (1992). *What's Wrong with Ethnography? Methodological Explorations*. London: Routledge
- International Sociological Association (2001). *Code of Ethics*. Retrieved from <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics>
- Kvale, S. (1996). *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage
- Leon-Guerrero, A. (2016). *Social Problems: Community, Policy, and Social Action*. California: Thousand Oaks
- Liégeois, J.P. & Gheorghe, N. (1995). *Roma/Gypsies: A European Minority. A Minority Rights Group International Report*. Retrieved from <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-127-RomaGypsies-A-European-Minority.pdf>
- Liégeois, J.P. (2005). *Gypsies, An Illustrated History*. London: Saqi
- M. I. Finley, M.I. (1977). The Ancient City: From Fustel De Coulanges to Max Weber and Beyond. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 19, No. 3 (Jul., 1977), p. 305-327
- Mason, J. (1996), *Qualitative Researching*, London: Sage
- Miller, G. & Dingwall, R. (eds.) (1997). *Context and Method in Qualitative Research*. London: Sage
- O'Connor, J. S. (2004). Gender, Citizenship and Welfare State Regimes, στο: Kennett, P. (ed), *A Handbook of Comparative Social Policy*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing
- Puxon, G. (2019). *An Account of the First World Roma Congress Held in London in 1971*, Harvard FXB Center for Health and Human Rights, 25 April 2019. Retrieved from <https://cdn1.sph.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/2464/2019/05/1st-WRC-Guest-Blog-FINAL-updated-5-13-19.pdf>
- Renzetti, C. & Lee, R. (eds.) (1993). *Researching Sensitive Topics*. London: Sage
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage
- Spector, M. & Kitsuse, J. I. (2008). *Constructing Social Problems*. New Brunswick/London: Transaction Publishers

- Strauss, A. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press
- Taguieff, P-A. (1990). "The new cultural racism in France". *Telos*, vol. 83, p. 109-122
- Titmuss, R. M. (1974). *Social Policy: An Introduction*. London: Allen & Unwin
- United Nations (1948). *UN Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved from <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
- UN / HRC (2015). *Report of the Special Rapporteur on minority issues, Rita Izsák. Comprehensive study of the human rights situation of Roma worldwide, with a particular focus on the phenomenon of anti-Gypsyism*. New York / Geneva: United Nations / Human Rights Council, Retrieved from https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Issues/IEMinorities/ProtectionRoma/A-HRC-29-24.doc&action=default&DefaultItemOpen=1
- Williams, R. (1985). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods*. London: Sage
- Ziomas, D. et al (2011). *Greece Promoting the Social Inclusion of Roma. A Study of National Policies*. Athens: Institute of Social Policy National Centre for Social Research – EKKE

Πηγές

- 11th Meeting of the European Platform for Roma Inclusion "*Transition from education to employment*". Retrieved from https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=607095
- Holocaust Encyclopedia, Genocide of European Roma (Gypsies), 1939-1945. Retrieved from <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945?series=19335>
- Statement by Timo Soini, President of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Minister for Foreign Affairs of Finland, International Roma Day (8 April 2019). Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/-/international-roma-day-8-april-2019->

Κείμενα με κωδικούς και νομοθεσία (ΦΕΚ)

- COM (2010) 133 final European Commission (Brussels, 7.4.2010). *The social and*

- economic integration of the Roma in Europe*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0133:FIN:EN:PDF>
- COM (2010) 2020 τελικό Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Βρυξέλλες, 3.3.2010). *Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EL>
- COM (2010) 758 τελικό Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Βρυξέλλες, 16.12.2010). *Ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού: ένα ευρωπαϊκό πλαίσιο για κοινωνική και εδαφική συνοχή*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0758&from=EL>
- COM (2011) 173 final European Commission (Brussels, 5.4.2011). *An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173&from=EN>
- COM (2017) 458 final European Commission (Brussels, 30.8.2017). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Midterm review of the EU framework for national Roma integration strategies*, p. 11. Retrieved from <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/EN/COM-2017-458-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>
- Document L:2000:180:TOC Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000, Ιούλιος 19). *Οδηγία 2000/43/EK του Συμβουλίου «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής»*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=OJ:L:2000:180:TOC>
- Document L:2000:180:TOC Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000, Ιούλιος 19). *Οδηγία 2000/43/EK του Συμβουλίου «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής»*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=OJ:L:2000:180:TOC>
- Document 12012E/TXT. *Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:12012E/TXT>
- Document 32008F0913 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2008, Νοέμβριος 28). *Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕ του Συμβουλίου «για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32008F0913>
- IP/10/1097 (Strasbourg, 7 September 2010). *European Commission to assess Member States' use of European Union funds for Roma integration*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_10_1097
- MEMO/09/193 (Brussels, 24 April 2009). *EU Platform for Roma Inclusion (Prague,*

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02016R0679-20160504>

ΦΕΚ 107/Α΄/31-07-2017. «Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας των Δημοτικών Επιχειρήσεων Ύδρευσης Αποχέτευσης (Δ.Ε.Υ.Α.) - Ρυθμίσεις σχετικές με την οργάνωση, τη λειτουργία, τα οικονομικά και το προσωπικό των Ο.Τ.Α. - Ευρωπαϊκοί Όμιλοι Εδαφικής Συνεργασίας - Μητρώο Πολιτών και άλλες διατάξεις» Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 31 Ιουλίου 2017, Τεύχος Πρώτο, Αρ. Φύλλου 107, Νόμος Υπ΄ Αριθμ. 4483, σ. 1814-1815. Ανακτήθηκε από <https://www.synigoros.gr/resources/n-4483-2017.pdf>

ΦΕΚ 123/Α΄/17-7-2019. Προεδρικό Διάταγμα Υπ΄ αριθμ. 84, «Σύσταση και κατάργηση Γενικών Γραμματειών και Ειδικών Γραμματειών/Ενιαίων Διοικητικών Τομέων Υπουργείων». Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 17 Ιουλίου 2019, Αρ. Φύλλου 123

ΦΕΚ 1295/Β΄/4-10-2002. «Προάσπιση - Προαγωγή Υγείας και Κοινωνική Ενσωμάτωση των Ελλήνων Τσιγγάνων». Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 4 Οκτωβρίου 2002, Αρ. Φύλλου 1295

ΦΕΚ 16/Α΄/2005. «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού». Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 27 Ιανουαρίου 2005, Αρ. Φύλλου 16

ΦΕΚ 205/Α΄/31-10-2016, Νόμος 4430/2016. «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις». Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 31 Οκτωβρίου 2016, Αρ. Φύλλου 205

ΦΕΚ 21/Α΄/21.02.2016, Νόμος 4368/2016. «Μέτρα για την επιτάχυνση του κυβερνητικού έργου και άλλες διατάξεις». Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, 21 Φεβρουαρίου 2016, Αρ. Φύλλου 21

ΦΕΚ 258/Α΄/1955, «Περί κυρώσεως του Κώδικος της Ελληνικής Ιθαγένειας», Εφημερίς της κυβερνήσεως της ελληνικής δημοκρατίας., 23 Σεπτεμβρίου 1955, Αρ. Φύλλου 258

ΦΕΚ 698/Β΄/3-3-2016, Αριθμ. ΓΠ- 191/18.3.2014 Τροποποίηση της Απόφασης με αριθμό 11247/28.12.2012 (ΦΕΚ 3465/Β΄/28.12.2012) και θέμα «Αποτελέσματα της Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών 2011 που αφορούν στο Μόνιμο Πληθυσμό της Χώρας

Ιστοσελίδες

<http://database.roma-ekka.gr/>

http://teba.eiead.gr/wp-content/uploads/2016/12/KANONISMOS_223_CELEX-32014R0223-EL-TXT.pdf

<http://teba.eiead.gr/πρόγραμμα/>

<http://www.avgi.gr/article/10812/9462351/10-tsinganika-paramythia-taxideuoun-apo-to-stoma-sto-charti>

<http://www.statistics.gr/documents/20181/979819/01.+Πραγματικός+πληθυσμός.+Νομοί,+δήμοι,+κοινότητες,+δημοτικά+και+κοινοτικά+διαμερίσματα+και+οικισμοί/5f055bcd-a6a2-4c7a-bc12-01b8d89a681b?version=1.0>

https://ec.europa.eu/greece/news/20190801_1_el_el

https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=607095

<https://ec.europa.eu/social/home.jsp?langId=en>

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1284&langId=en>

<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=750&langId=en>

<https://fra.europa.eu/en/theme/roma>

<https://sofades.gr/category/dimos/kentro-kinotitas/>

<https://sofades.gr/iatrokoinwnikokentro/>

<https://www.aftodioikisinews.gr/παράρτημα-ρομά/>

<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/>

<https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/anti-gypsyism/-/discrimination>

<https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/home>

<https://www.espa.gr/el/Pages/staticOPTThessaly.aspx>

https://www.espa.gr/elibrary/Summary_OP_Thessalia.pdf

https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

<https://www.hellenicparliament.gr/Enimerosi/Grafeio-Typou/Deltia-Typou?press=49a0138b-2424-4deb-b0db-a75200e2488e>

<https://www.musicpaper.gr/we-read/item/6904-me-tous-roma-stous-sofades-karditsas>

<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/UnitedNationsRegionalWGonRoma.aspx>

<https://www.thessalia-espa.gr/>

<https://www.google.gr/maps/search/σοφαδες+καρδισσας+χαρτης/@39.3335482,22.0801414,14z/data=!3m1!4b1><https://www.google.gr/maps/search/οικισμος+ρομα+νεα+ζωη+σοφαδες/@39.3325999,22.0784901,14z/data=!3m1!4b1>

Παράρτημα

i. Οδηγός συνέντευξης

A. Φορείς, τοπική αυτοδιοίκηση και κοινωνική πολιτική:

i) Ο / η εκπρόσωπος του φορέα και οι αρμοδιότητες

Θα ήθελα να μου μιλήσετε λίγο για εσάς και την εργασία σας

- Ποια είναι η δική σας θέση και ποιες οι αρμοδιότητές σας σε αυτό το πλαίσιο; (Σπουδές, θέση εργασίας, πορεία στον οργανισμό)
- Γιατί επιλέξατε να εργαστείτε στη συγκεκριμένη υπηρεσία; Υπάρχει κάτι που θα λέγατε ότι κάνει το περιβάλλον εργασίας σας ιδιαίτερα ενδιαφέρον;
- Πόσο καιρό εργάζεστε εδώ;
- Ποια είναι τα προβλήματα που καλείστε να αντιμετωπίσετε στο χώρο εργασίας σας;
- Πώς διαχειρίζεστε εσείς από τη θέση σας τα προβλήματα αυτά και τις δυσκολίες;
- Έχετε παρακολουθήσει κάποια σεμινάρια που σας υποστήριξαν / προετοίμασαν στην εργασία σας;
- Υπάρχει κάποια ειδική / επαγγελματική υποστήριξη που λαμβάνετε από το Δήμο ώστε να πετύχετε τους επαγγελματικούς σας στόχους;
- Πώς θα χαρακτηρίζατε τη συνεργασία σας με τους ίδιους τους Ρομά;
- Με ποιο τρόπο ενισχύετε και υποστηρίζετε τη διαδικασία ένταξης των Ρομά στην εκπαίδευση / εργασία / τοπική κοινωνία;
- Πώς θα περιγράφατε ένα επιτυχημένο / ιδανικό μοντέλο ένταξης;

ii) Ο φορέας και η συνεργασία με άλλους φορείς

Θα ήθελα να μου μιλήσετε λίγο για τον φορέα στον οποίο εργάζεστε

- Πού υπάγεται; Ποια είναι η δομή του;
- Πότε συστάθηκε; Τι υπηρεσίες προσφέρει;
- Από που χρηματοδοτείται;
- Ποιος είναι ο ρόλος που επιτελεί αναφορικά με τους Ρομά;
- Ποια είναι η σύσταση του ανθρώπινου δυναμικού που στελεχώνει τον φορέα αυτό (ειδικότητες / αριθμός ατόμων) και σε ποιες ανάγκες αυτό απαντά;
- Υπάρχει δίκτυο επικοινωνίας / συνεργασίας με άλλους φορείς; Με ποιους άλλους φορείς συνεργάζεστε για την υλοποίηση των δράσεων σας σε τοπικό επίπεδο;
- Υπάρχουν συνεργασίες σε τυπικό/άτυπο επίπεδο που ξεκινούν από τοπικές πρωτοβουλίες;
- Υπάρχει συνεργασία με ΜΚΟ; Αν ναι, με ποιες;
- Υπάρχουν προγράμματα που απαιτούν συνεργασίες; Πως λειτουργεί η συνεργασία αυτή στην πράξη;
- Με ποια υπουργεία/γραμματείες συνεργάζεστε σε κεντρικό επίπεδο;
- Ποιες θα λέγατε ότι είναι οι βασικές δυσκολίες που συναντάτε στο πλαίσιο αυτό της συνεργασίας;

iii) Ζητήματα σχεδιασμού και εφαρμογής της κοινωνικής πολιτικής για τους Ρομά & το νομοθετικό πλαίσιο (Καταγραφή & ανάλυση των δυσκολιών και ζητήματα αξιολόγησης)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα προγράμματα και οι δράσεις που υπάρχουν για τους Ρομά της περιοχής. Θα ήθελα να μιλήσουμε για αυτά.

- Ποιες είναι οι παρεμβάσεις που γίνονται στους Σοφάδες αναφορικά με τους Ρομά και ποιος είναι ο σκοπός τους;
- Υπάρχουν συγκεκριμένα προγράμματα που εκπονούνται και απευθύνονται σε Ρομά; Μπορείτε να μου μιλήσετε για αυτά;
- Πότε ξεκίνησαν τα προγράμματα αυτά στην περιοχή;
- Σε ποιους τομείς παρέμβασης δραστηριοποιούνται τα προγράμματα;
- Ποιος αναλαμβάνει το σχεδιασμό των προγραμμάτων; Υπάρχει συνεργασία και με τους ίδιους τους Ρομά; Αν ναι, με ποιους (άτομα/οργανώσεις Ρομά/ΜΚΟ);
- Ποιοι είναι οι στόχοι που θέτουν τα προγράμματα;
- Ποιες είναι οι ανάγκες που έρχονται να καλύψουν;
- Με ποιο τρόπο καταγράφονται οι ανάγκες των Ρομά της περιοχής και ποιες είναι αυτές;
- Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των στοχευμένων παρεμβάσεων και ποια τα μέσα που χρησιμοποιούν;
- Υπάρχει κάποιο δεσμευτικό πλαίσιο ή κατευθυντήριες γραμμές που δίνονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση; Μπορείτε να μου περιγράψετε τις βασικές γραμμές του;
- Υπάρχει συγκεκριμένη κατεύθυνση (στόχος) στις πολιτικές που ακολουθούνται για τους Ρομά; Ποια θα λέγατε ότι είναι αυτή;
- Εμπλέκεται σε αυτό το ελληνικό κράτος; Τι σημαίνει αυτό σε πρακτικό επίπεδο;
- Εμπλέκεται η τοπική αυτοδιοίκηση; Με ποιο τρόπο;
- Η εκκλησία εμπλέκεται με κάποιο τρόπο στη στήριξη των Ρομά;
- Από που χρηματοδοτούνται οι δράσεις και τα προγράμματα αυτά;
- Υπάρχει κάποια συσχέτιση των κοινωνικών πολιτικών για Ρομά με τις ευρύτερες κοινωνικές πολιτικές του ελληνικού κράτους;
- Υπάρχουν αδυναμίες που εντοπίζονται στο σχεδιασμό των προγραμμάτων αυτών; Ποιες θεωρείτε ότι είναι αυτές;
- Πώς υλοποιούνται τα προγράμματα αυτά;
- Υπάρχει συνέχεια στα προγράμματα ή διακόπτεται η εφαρμογή τους ανά διαστήματα; Αν ναι, για ποιο λόγο;
- Με ποιο τρόπο τα προγράμματα αυτά στηρίζουν την κοινωνική ένταξη των Ρομά;
- Είναι τα προγράμματα αυτά προσανατολισμένα στις ανάγκες των Ρομά; Με ποιο τρόπο;
- Πώς αντιμετωπίζουν τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ρομά;
- Πώς θα μπορούσαν να βελτιωθούν οι πολιτικές των Ρομά αναφορικά με:
  - τη στέγαση
  - την εκπαίδευση
  - την πρόσβαση στην εργασία
  - τις υπηρεσίες υγείας
- Τι περαιτέρω δράσεις απαιτούνται για την κοινωνική ένταξη των Ρομά;
- Ποιες είναι οι δυσκολίες που συναντούν οι δράσεις αυτές στην υλοποίησή τους και από ποιους προέρχονται;

- Από τους Ρομά;
- Από τους υπόλοιπους κατοίκους των περιοχών / των Σοφάδων;
- ο Τι περαιτέρω δράσεις χρειάζονται για να αρθούν αυτές οι δυσκολίες;
- ο Υπάρχει διαδικασία αξιολόγησης για τα συγκεκριμένα προγράμματα; Πως αποτιμώνται τα αποτελέσματά τους;

vi) Η τοπική αυτοδιοίκηση - Ο Δήμος Σοφάδων

- ο Πότε η τοπική αυτοδιοίκηση αρχίζει να ασχολείται ενεργά με τους Ρομά;
- ο Υπάρχει κάποια συγκεκριμένη πολιτική που ακολουθείται διαχρονικά ή αυτό αλλάζει ανάλογα με τη Δημοτική Αρχή;
- ο Με ποιο τρόπο καταγράφονται οι ανάγκες των Ρομά στην περιοχή και ποιες είναι αυτές;
- ο Πώς ανταποκρίνεται η τοπική αυτοδιοίκηση στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά;
- ο Τι πιστεύετε ότι πρέπει να προσφέρει ο Δήμος / το ελληνικό κράτος στους Ρομά;
- ο Υπάρχει συμμετοχή των Ρομά στη σύσταση της Δημοτικής Αρχής; Αναλαμβάνουν θέσεις / ρόλους; Συμμετέχουν στη διαμόρφωση των πολιτικών που τους αφορούν;
- ο Πώς θα χαρακτηρίζατε το μοντέλο ένταξης που ακολουθείται στο Δήμο Σοφάδων;
- ο Τι δράσεις αναπτύσσει η τοπική αυτοδιοίκηση για να φέρει την κοινότητα Ρομά και την τοπική κοινωνία κοντά, με δεδομένο ότι οι Ρομά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής κοινωνίας;

B. Το τοπικό πλαίσιο:

i) Οι Ρομά & οι πρακτικές της κοινότητας

Οι Ρομά αποτελούν αδιαμφισβήτητο κομμάτι της τοπικής κοινωνίας με παρουσία στην περιοχή που χρονολογείται από το 1930. Θα ήθελα να μου μιλήσετε λίγο για αυτό.

- ο Μπορείτε να μου πείτε ορισμένα πράγματα για την κοινότητα Ρομά στην περιοχή των Σοφάδων; Πόσα μέλη αριθμεί;
- ο Πώς τα μέλη της κοινότητας εντάσσονται στην τοπική κοινωνία;
- ο Τι εκπαίδευση λαμβάνουν τα μέλη της κοινότητας;
- ο Τι επαγγέλματα ακολουθούν;
- ο Ποιες είναι οι συνθήκες στέγασής τους;
- ο Υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στα μεγαλύτερα και τα νεότερα σε ηλικία μέλη της κοινότητας αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο που διαθέτουν; Έχει αλλάξει κάτι;
- ο Ποιες θα αναφέρατε ως τις βασικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι Ρομά στην ελληνική επικράτεια / στους Σοφάδες;
- ο Πώς διαφοροποιούνται οι δυσκολίες αυτές στις διάφορες γεωγραφικές περιοχές που κατοικούν πληθυσμοί Ρομά;
- ο Ποιες είναι οι προσδοκίες της κοινότητας; Σε ποιο βαθμό οι προσδοκίες αυτές εκπληρώνονται;
- ο Πώς ενδυναμώνεται η κοινότητα; (αποκτά δύναμη και τον έλεγχο της ζωής τους, τη δυνατότητα να λαμβάνουν σημαντικές αποφάσεις που την αφορούν, ικανότητα να προχωρούν σε στρατηγικές επιλογές)
- ο Τι είδους εφόδια χρειάζονται οι Ρομά για να το καταφέρουν αυτό;

- Πιστεύετε ότι η νέα γενιά Ρομά διαφοροποιείται από τις παλαιότερες; Με ποιο τρόπο;
- Ποια είναι η στάση των Ρομά απέναντι στα προγράμματα; Υπάρχει συμμετοχή;
- Ποιες είναι οι σχέσεις των Ρομά με την τοπική κοινωνία των Σοφάδων;
- Στους Σοφάδες συναντούμε δύο οικισμούς (παλιό & νέο). Ποιες είναι οι συνθήκες διαβίωσης που επικρατούν στους δύο οικισμούς; Υπάρχουν διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις συνθήκες στέγασης;
- Υπάρχει προσβασιμότητα των Ρομά στα σχολεία εκτός οικισμών;

ii) Η τοπική κοινωνία

Θα ήθελα να αναφερθούμε λίγο στη στάση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στους Ρομά

Θα ήθελα να αναφερθούμε πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση των Σοφάδων. Ποια θα λέγατε ότι είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περίπτωσης αυτής; (ερώτηση για τους φορείς σε κεντρικό επίπεδο)

- Πώς θα χαρακτηρίζατε τη σχέση της τοπικής κοινωνίας με τους Ρομά;
- Λαμβάνει υπόψη η τοπική κοινωνία τις διαφορετικές ανάγκες των Ρομά;
- Ποια είναι τα προβλήματα που έχουν καταγραφεί;
- Πώς ανταποκρίνεται η τοπική κοινωνία στα προβλήματα αυτά;
- Ποια είναι η εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας; Στηρίζει την ένταξη των Ρομά και με ποιο τρόπο;
- Υπάρχει συνεργασία του κέντρου κοινότητας Ρομά με την τοπική κοινωνία;
- Υπάρχουν καλές πρακτικές που ακολουθούνται από την πλευρά της τοπικής κοινωνίας;
- Πού πιστεύετε ότι έγκεινται οι δυσκολίες στη συνύπαρξη;
- Πώς είναι τα πράγματα σε σχέση με:
  - την εκπαίδευση των παιδιών Ρομά; (αναφορά στο σχολείο που είχε κλείσει για να μην πηγαίνουν παιδιά Ρομά)
  - τη συνύπαρξη στο χώρο (αναφορά στους διακριτούς οικισμούς)
  - στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας
  - στις υπηρεσίες υγείας

Γ. Η κρίση και οι επιπτώσεις της στην κοινωνική πολιτική για τους Ρομά

- Πώς η κρίση επηρέασε την κατάσταση των Ρομά;
- Ποια είναι τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η κοινότητα των Ρομά εξαιτίας της κρίσης;
- Τι επιπτώσεις έφερε η κρίση στο χώρο της εργασίας σας / στις δράσεις και τα προγράμματα για τους Ρομά;
- Έχει αλλάξει κάτι σε σχέση με την υποστήριξη που λαμβάνατε για την εργασία σας από το ελληνικό κράτος / από το Δήμο;
- Υπάρχουν συγκεκριμένες απαιτήσεις ή / και δυσκολίες που πρέπει να αντιμετωπίσετε τώρα;
- Χρειάζονται οι Ρομά επιπλέον στήριξη;

Δ. Το μέλλον της κοινότητας Ρομά στους Σοφάδες: προκλήσεις κα προοπτικές

- Πώς φαντάζεστε την κοινότητα των Ρομά των Σοφάδων στο μέλλον;
- Τι πρέπει να αλλάξει
  - από την πλευρά της κοινότητας

- από την πλευρά της τοπικής κοινωνίας
- Πώς μπορούν να δημιουργηθούν γέφυρες επικοινωνίας και συνεργασίας για την αρμονική συνύπαρξη κοινότητας και τοπικής κοινωνίας; Τι απαιτείται;

ii. Πρωτόκολλο δεοντολογίας κοινωνικής έρευνας

Τίτλος έρευνας: Κοινωνικές Πολιτικές Ένταξης των Ρομά. Η περίπτωση του Δήμου Σοφάδων

Ερευνήτρια: Μαρία Δόγια

Επιβλέπων καθηγητής: Χριστόφορος Σκαμνάκης

Πανεπιστημιακό Ίδρυμα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα: Κοινωνικής Πολιτικής

Πεδίο: Κοινωνική Πολιτική και Τοπική Αυτοδιοίκηση

Ημερομηνία έναρξης: Σεπτέμβριος 2019

Προβλεπόμενη ημερομηνία ολοκλήρωσης: Ιανουάριος 2020

Σκοπός διεξαγωγής έρευνας: Διπλωματική εργασία

Συμμετέχοντες: Φορείς κοινωνικής πολιτικής για Ρομά

Τύπος έρευνας: Ποιοτική έρευνα με διεξαγωγή συνεντεύξεων

Ερευνητική αρχή: Οι Κοινωνιολόγοι ως ερευνητές και επαγγελματίες φέρουν κοινωνική ευθύνη. Ως εκ τούτου οφείλουν να έχουν πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι η έρευνά τους μπορεί να χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά και να ενεργήσουν αναλόγως.

Εμπιστευτικότητα και ανωνυμία: Οι ερευνητές/-τριες είναι υποχρεωμένοι/-ες να διασφαλίζουν την προστασία της εμπιστευτικότητας των πληροφοριών. Οφείλουν να διασφαλίζουν την ακεραιότητα της έρευνας, να επικοινωνούν ανοιχτά με τους συμμετέχοντες στην έρευνα και να προστατεύουν τις ευαίσθητες πληροφορίες που λαμβάνονται στην έρευνα, τη διδασκαλία, την πρακτική και την υπηρεσία. Κατά τη συλλογή εμπιστευτικών πληροφοριών, οι ερευνητές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις μακροπρόθεσμες χρήσεις των πληροφοριών που αποκτώνται, την ενδεχόμενη τοποθέτησή τους σε δημόσια αρχεία και την ενδεχόμενη χρήση τους από άλλους ερευνητές ή επαγγελματίες. Η παρούσα έρευνα εγγυάται την πλήρη ανωνυμία των εμπλεκόμενων υποκειμένων και την εμπιστευτικότητα των πληροφοριών που αποκτήθηκαν.

Διάδοση των ευρημάτων: Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι πνευματική ιδιοκτησία των ερευνητών/-τριών και καθίστανται διαθέσιμα από τους/τις ίδιους/ίδιες. Παρακαλώ επικοινωνήστε μαζί μου στην ακόλουθη ηλεκτρονική διεύθυνση: mdoyia@hotmail.com

Λαμβάνοντας υπόψη τον κώδικα δεοντολογίας της έρευνας δηλώνω ότι η παρούσα ερευνητική εργασία πληροί όλες τις ειδικές δεοντολογικές απαιτήσεις. Οι πληροφορίες που παρέχονται είναι ακριβείς, εξ όσων γνωρίζω.

Υπογραφή ερευνήτριας:

Ημερομηνία:

iii. Έντυπο συναίνεσης

Ο/Η _____ δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- Συναινώ να συμμετάσχω στην έρευνα «Κοινωνικές Πολιτικές Ένταξης των Ρομά. Η περίπτωση του Δήμου Σοφάδων» η οποία πραγματοποιείται στο πλαίσιο υλοποίησης διπλωματικής εργασίας στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου.
- Έχω ενημερωθεί για την έρευνα και έχω κατανοήσει το αντικείμενο και τους στόχους της.
- Έχω ενημερωθεί ότι η συνέντευξη θα ηχογραφείται και η ηχογράφηση θα είναι για αποκλειστική χρήση από την ερευνήτρια για την καταγραφή και ανάλυση των δεδομένων.
- Έχω τη δυνατότητα να μην απαντήσω σε κάποιες από τις ερωτήσεις που θα μου τεθούν ή να σταματήσω να συμμετέχω στη συνέντευξη οποιαδήποτε στιγμή επιθυμώ. Επίσης, μπορώ να ζητήσω να τροποποιηθούν ή να αφαιρεθούν κάποια από τα λεγόμενά μου, είτε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, είτε αφού αυτή ολοκληρωθεί.
- Το όνομά μου δε θα δημοσιευθεί / αναφερθεί σε κανέναν εκτός από την ερευνήτρια.
- Οι πληροφορίες που θα δώσω θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας.
- Η συμμετοχή μου είναι απολύτως εθελοντική και μπορώ να αποσυρθώ από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή.
- Διάβασα το έντυπο αυτό και κατανοώ τις διαδικασίες που θα ακολουθήσω.

Τόπος και ημερομηνία: _____

Υπογραφή συμμετέχουσας/συμμετέχοντος

Υπογραφή ερευνήτριας

iv. Δελτίο καταγραφής στοιχείων συμμετεχόντων στην έρευνα για κωδικοποίηση

Ημερομηνία διεξαγωγής συνέντευξης	
Τόπος διεξαγωγής συνέντευξης	
Φύλο συμμετέχοντα	
Μορφωτικό επίπεδο συμμετέχοντα	
Χρόνια εργασίας στο φορέα	
Κεντρική διοίκηση / Τοπική αυτοδιοίκηση	
Θέση / ρόλος Συμμετέχοντα (εμπλοκή στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής)	

ν. Κωδικοποίηση συμμετεχόντων στην έρευνα

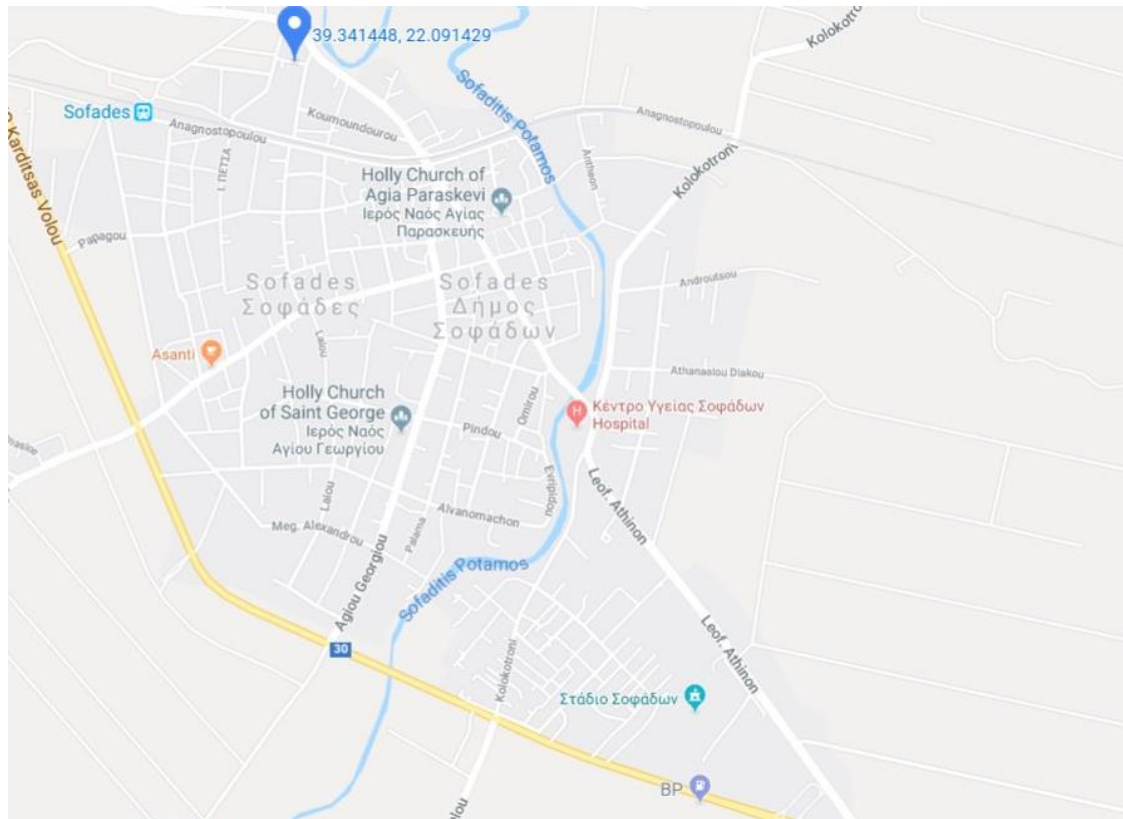

Κωδικός φορέα	Επίπεδο κοινωνικής πολιτικής
Φ1	τοπική αυτοδιοίκηση
Φ2	τοπική αυτοδιοίκηση
Φ3	τοπική αυτοδιοίκηση
Φ4	τοπική αυτοδιοίκηση
Φ5	τοπική αυτοδιοίκηση
Φ6	τοπική αυτοδιοίκηση
Φ7	κεντρική διοίκηση
Φ8	κεντρική διοίκηση
Φ9	κεντρική διοίκηση
Φ10	κεντρική διοίκηση

vi. Χάρτες της πόλης των Σοφάδων: Ο παλιός οικισμός Ρομά και ο οικισμός «Νέα Ζωή»

Χάρτης 1 - Ο παλιός οικισμός Ρομά

Πηγή:

<https://www.google.gr/maps/search/σοφαδες+καρδισσας+χαρτης/@39.3335482,22.0801414,14z/data=!3m1!4b1>

Χάρτης 2 – Ο οικισμός «Νέα Ζωή»

Πηγή:

<https://www.google.gr/maps/search/οικισμος+ρομα+νεα+ζωη+σοφαδες/@39.332599,22.0784901,14z/data=!3m1!4b1>